

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

На правах рукопису

ЦІСЕЦЬКИЙ Орест Євгенович

УДК 331.524 (477.43)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ
РЕГІОНУ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
(на прикладі Хмельницької області)**

Спеціальність 08.09.01 – Демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник
КАЧАН Євген Петрович
кандидат економічних наук, професор,
заслужений працівник народної освіти України

Тернопіль — 2003

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН.....	12
1.1. Теоретичні основи і соціально-економічні передумови трансформації структури зайнятості населення в умовах економічних перетворень	12
1.2. Досвід зарубіжних країн в забезпеченні зайнятості населення та можливості його адаптації в Україні.....	31
1.3. Методична схема прогнозування трансформації структури зайнятості населення регіону.....	51
Висновки до розділу 1	57
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ	59
2.1. Оцінка впливу демографічної кризи на структуру зайнятості населення регіону.....	59
2.2. Аналіз економічних чинників, що впливають на структуру зайнятості населення регіону	79
2.3. Вплив економічних перетворень в регіоні на структуру зайнятості населення.....	95
Висновки до розділу 2.....	116
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ.....	119
3.1. Реформування відносин власності – соціально-економічна основа вдосконалення структури зайнятості населення в регіоні.....	119
3.2. Формування ефективного механізму регулювання структури зайнятості населення в ринковій економіці.....	130

3.3. Прогноз структурних зрушень в зайнятості населення регіону та оцінка їх соціально-економічних наслідків	151
Висновки до розділу 3.....	158
ВИСНОВКИ	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	165
ДОДАТКИ.....	186

ВСТУП

Актуальність теми. Довгострокова стратегія суспільного розвитку передбачає повноцінне використання людського потенціалу на основі створення оптимальних умов для його відтворення. Притаманні перехідному періоду деструктивні процеси у сферах економіки та зайнятості призвели до погіршення, власне, природної основи відтворення трудового потенціалу, знецінення освітнього та кваліфікаційного рівня населення, втрати стимулів до праці, критичного зниження вартості робочої сили тощо. Особливої гостроти зазначені процеси набули у західній частині України, де ці проблеми ускладнюються значним міграційним відтоком працездатного населення за межі держави.

З огляду на подальше поглиблення економічних перетворень існує необхідність глибокого наукового осмислення їх впливу на зайнятість населення, її структуру та опрацювання механізму регулювання. Особливої актуальності ця проблема набуває в період модернізації економіки, здійснення якої є необхідною передумовою сталого розвитку нашої держави. В першу чергу це стосується сфери матеріального виробництва, де в структурі промисловості переважають галузі та підприємства, що спеціалізуються на виробництві засобів виробництва, а також підприємств військово-промислового комплексу. На інтенсивну основу необхідно перевести сільське господарство, яке довгий час велося фактично екстенсивним способом, що вимагало значних матеріальних та фінансових затрат, проте належної віддачі не давало, якщо враховувати його потенційні можливості. Рішучих перетворень вимагає і сфера обслуговування населення.

Зрозуміло, що модернізація цих та інших галузей економіки разом із формуванням нових, ринкових відносин зумовлять істотні структурні зрушення в зайнятості населення, які без належного прийняття попереджувальних заходів здатні призвести до небажаних соціальних наслідків, в першу чергу структурного і навіть регіонального безробіття. Виходячи з того, що за рівнем

соціально-економічного розвитку між регіонами України існують значні відмінності, особливої актуальності вказана проблема набуває на регіональному рівні. Це вимагає від науковців і практиків нетрадиційних підходів до її вирішення з урахуванням особливостей кожного регіону.

Таким чином, актуальність проблеми, її недостатнє вивчення в контексті сучасної структури зайнятості населення визначили вибір теми дисертаційного дослідження.

Його теоретико-методологічним підґрунтям стали праці вчених класиків, які зробили найбільший внесок у розвиток теорії зайнятості населення: В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, К. Маркса, Ф. Кене, А. Маршалла, А. Пігу, М. Туган-Барановського, Дж. Кейнса, М. Фрідмена.

Слід зауважити, що проблеми зайнятості населення завжди були в центрі уваги української науки, сучасних вчених-економістів і економіко-географів. Вагомий внесок у розвиток науки про зайнятість населення, трудовий потенціал, ринок праці зробили С. І. Бандур, Д. П. Богиня, В. С. Васильченко, М. В. Данюк, М. І. Долішній, Ф. Д. Заставний, Т. А. Заяць, С. М. Злупко, Є. П. Качан, А. М. Колот, В. І. Куценко, Ю. М. Краснов, Е. М. Лібанова, І. І. Лукінов, В. В. Онікієнко, В. П. Оніщенко, І. Л. Петрова, В. М. Петюх, С. І. Пирожков, О. І. Шаблій, В. М. Шаленко, О. У. Хомра, Н. Л. Юрлова та інші. Дані проблеми в різних аспектах досліджували і такі російські дослідники: Б. Бреєв, А. Боярський, Д. Валентей, Б. Генкін, А. Кваша, В. Кістанов та інші.

Відзначаючи їх вагомий внесок у розвиток економічної науки слід зауважити, що проблема зайнятості постійно повинна бути (і є) в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних дослідників, оскільки форми і методи її вирішення на різних етапах суспільного розвитку значно відрізняються між собою. На сьогодні, коли в Україні відбуваються глибокі економічні перетворення, здійснюються перші кроки в модернізації економіки, а звідси і суттєві зрушення в структурі зайнятості населення, вкрай важливо з нових позицій осмислити самі теоретико-методологічні основи дослідження вказаних процесів в контексті їх впливу на життєдіяльність суспільства, розвиток трудового

потенціалу країни та її регіонів з тим, щоб надати їм регульованого характеру, не допустивши не передбачуваних негативних соціальних наслідків. Саме вони повинні стати підґрунтям для опрацювання стратегії соціально-економічного розвитку держави та її регіонів на перспективу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дане дослідження є складовою теми “Еколого-економічні та демографічні проблеми розвитку і розміщення продуктивних сил аграрно-індустріального регіону” (номер державної реєстрації 0101U002368), яку проводить кафедра управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Тернопільської академії народного господарства. Відповідно до даної теми дисертантом досліджувалися особливості і тенденції галузевої структури зайнятості населення та демографічного розвитку регіону на прикладі Хмельницької області.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні процесів трансформації структури зайнятості населення регіону та розробці напрямків вдосконалення механізму її регулювання в умовах економічних перетворень. Відповідно до цієї мети в роботі були поставлені і розв'язані такі задачі:

- розкрити сутність та закономірності трансформації структури зайнятості населення в умовах економічних перетворень;
- встановити і обґрунтувати вплив демографічної кризи на зайнятість населення;
- вивчити зарубіжний досвід забезпечення зайнятості населення та оцінити можливості його адаптації до умов України;
- розробити методичну схему дослідження та прогнозування трансформації зайнятості населення під впливом економічних перетворень;
- оцінити вплив економічних перетворень на структуру зайнятості населення Хмельницької області та визначити напрями її вдосконалення;
- розробити методологічні засади формування системи регулювання структури зайнятості населення в залежності від характеру та напрямів економічних перетворень в регіоні;

- визначити та обґрунтувати основні напрями вдосконалення механізму регулювання структури зайнятості населення в ринковій економічній системі;
- розробити прогноз структурних зрушень в зайнятості населення Хмельницької області на 2005 рік.

Об'єктом дослідження є процес системних перетворень в структурі зайнятості населення Хмельницької області.

Предметом дослідження є закономірності та особливості трансформації структури зайнятості населення регіону та механізм її регулювання в умовах перехідної економіки.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дисертації є роботи вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем зайнятості та ринку праці. В дисертації використані законодавчі акти, щодо політики зайнятості населення, Конвенції та Рекомендації Міжнародної організації праці, та інші.

У процесі дослідження теоретичних основ формування зайнятості населення, вивчення досвіду зарубіжних країн у сфері зайнятості застосовувалися методи аналізу і синтезу, дедукції та індукції, порівняння, узагальнення, системного підходу. Розробка методичної схеми дослідження трансформації структури зайнятості проводилася за допомогою методів системного підходу, сценарного моделювання, статистичного, аналізу і синтезу. Сучасні тенденції демографічного розвитку і формування зайнятості населення Хмельницької області досліджувалися за допомогою таких методів: статистичного, аналізу і синтезу, порівняння, узагальнення, системного підходу, графічного, картографічного. Основні напрями забезпечення раціональної структури зайнятості населення регіону розроблялися на основі методів системного підходу, аналізу і синтезу, узагальнення, економіко-математичного, дедукції, індукції.

Інформаційною базою дисертації є праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем зайнятості населення та використання трудового потенціалу, статистичні дані Державного Комітету статистики України, Хмельницького

обласного управління статистики, звітна документація Хмельницького обласного Центру зайнятості населення, інші літературні джерела та результати особистих досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукові результати, що одержані автором і виносяться на захист, полягають у розробці теоретико-методологічних та організаційних засад формування структури зайнятості населення регіону та обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму її регулювання в умовах економічних перетворень. Основні здобутки дисертанта, що містять наукову новизну полягають в наступному:

- удосконалено і апробовано методичну схему дослідження та прогнозування трансформації структури зайнятості населення, яка, на відміну від існуючої, передбачає чітко окреслену етапність її застосування та спирається на певну систему взаємопов'язаних показників соціально-економічного розвитку регіону та окремих його галузей (с. 53–56). На її основі побудовано прогноз структурних зрушень в зайнятості населення Хмельницької області на період до 2005 року;
- оцінено сучасну структуру зайнятості населення Хмельницької області у контексті економічних перетворень, що дозволяє визначити пріоритетні напрями її вдосконалення в стратегії соціально-економічного розвитку регіону;
- обґрунтовано необхідність створення регіональних фондових бірж для здійснення операцій купівлі-продажу цінних паперів, що дозволить значно покращити фінансове становище невеликих підприємств, акумулювати кошти на створення ефективних робочих місць та покращити ситуацію на регіональних ринках праці;
- запропоновано систему заходів з формування раціональної структури зайнятості населення в Хмельницькій області;
- обґрунтовано рекомендації та конкретні заходи по вдосконаленню механізму регулювання структури зайнятості населення в ринковій економічній системі, які сприяють поживленню інвестиційної активності, розвитку кредитної та податкової політики, посиленню ролі державного замовлення;

- розроблено і обґрунтовано методологічну схему стимулювання попиту на робочу силу через розвиток державної кредитної політики та запровадження системи погашення заборгованості Ощадного банку України перед своїми вкладниками;
- розроблено основні вимоги щодо оцінки функціональної готовності молодого спеціаліста до трудової діяльності, з метою їх практичного застосування у програмах працевлаштування випускників вищих навчальних закладів.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути покладені в основу визначення пріоритетних напрямків вдосконалення структури зайнятості населення, раціонального використання робочої сили в регіонах країни.

Теоретико-методологічні та прикладні розробки здобувача можуть бути застосовані при опрацюванні стратегії соціально-економічного розвитку, вдосконалення регіональних програм зайнятості населення, управління трудовими ресурсами та прогнозування розвитку і розміщення продуктивних сил.

Результати дисертаційної роботи з проблем демографічного розвитку Хмельницької області використані Головним управлінням економіки Хмельницької обласної держадміністрації при розробці “Програми соціального-економічного і культурного розвитку Хмельницької області на 2003 рік” (довідка №01-02/556 від 13.09.2002 р.).

Пропозиції щодо деяких напрямків функціонування регіонального ринку праці, механізмів регулювання зайнятості населення використані Головним управлінням праці та соціальної політики Хмельницької обласної державної адміністрації при розробці програми “Зайнятість – 2003” (довідка №01–2452 від 17.09.2002 р.).

Окремі положення, методичні розробки використовуються, а деякі використовуватимуться в навчальному процесі при викладанні курсів “Державне регулювання зайнятості населення”, “Населення і трудовий потенціал України”, “Розміщення продуктивних сил України”, “Управління

трудовими ресурсами”, “Демографія” в Тернопільській академії народного господарства (довідка №126–28/939 від 31.10.2002 р.).

Методичні розробки та рекомендації, які викладені у дисертаційній роботі і стосуються визначення функціональної готовності молодого спеціаліста до роботи за набутою спеціальністю використані в діяльності Центру працевлаштування і зв'язків з випускниками Тернопільської академії народного господарства при підготовці Програми працевлаштування випускників ТАНГ (довідка №126–28/1097 від 02.11.2002 р.).

Особистий внесок здобувача. Всі наукові положення, які виносяться на захист, розроблені здобувачем самостійно. Вони отримані особисто автором і є його внеском у розвиток економічної науки. Із наукових праць, які опубліковані у співавторстві, в дисертації використані лише ті положення, які належать особисто здобувачу. Зміст конкретного особистого внеску в такі праці виражено у списку опублікованих праць за темою дисертації (с. 16, пп. 7; 11).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження обговорювалися на наукових і методичних семінарах кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Тернопільської академії народного господарства, на міжвузівській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми розвитку економіки України” (м. Тернопіль, 1996 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Управління трудовими ресурсами: проблеми і перспективи розвитку” (м. Хмельницький, 1997 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Методологія економіко-статистичного дослідження в умовах ринку” (м. Тернопіль, 1997 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Трудовий потенціал України і його реалізація в умовах розбудови національної економіки” (м. Львів, 1997 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки” (м. Київ, 2000 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Управління людськими ресурсами: проблеми теорії і практики” (м. Київ, 2001 р.), міжнародній

науково-практичній конференції “Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України” (м. Київ, 2001 р.).

Публікації. За результатами виконаного дослідження самостійно і в співавторстві опубліковано 14 наукових праць у тому числі 8 – у наукових фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій становить 4,3 др. арк., з них особисто автору належить 4,0 др. арк.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

1.1. Теоретичні основи і соціально-економічні передумови трансформації структури зайнятості населення в умовах економічних перетворень

Становлення ринкових відносин, формування і розвиток ринкової інфраструктури, модернізація економіки України обумовлюють необхідність дослідження цілої низки теоретико-методологічних питань, пов'язаних із зайнятістю населення і, насамперед, забезпеченням раціональної її структури, яка б відповідала соціальним пріоритетам економічних перетворень.

Зайнятість є важливою узагальнюючою економічною категорією, що характеризує використання трудового потенціалу держави. Як вагомий макроекономічний показник, безпосередньо пов'язаний зі станом економіки, вона, відбиваючи рівень соціально-економічного розвитку країни, є водночас і його фактором і результатом. Зайнятість, розкриваючи один із найважливіших аспектів соціального розвитку людини, пов'язана практично з усіма сторонами суспільного відтворення та умовами життєдіяльності населення. Значною мірою саме від неї залежать якість життя населення та основні параметри демографічного і професійно-кваліфікаційного його відтворення; реальні можливості суспільства постійно підвищувати якість та конкурентноздатність робочої сили тощо.

Слід зауважити, що питання формування структури зайнятості населення ще не отримали всебічного та ґрунтовного вивчення. Проте, їх дослідження є необхідною передумовою попередження негативних соціальних наслідків економічних перетворень, які здійснюються в Україні.

Безумовно, що та чи інша структура зайнятості формується в результаті зрушень в матеріальній базі виробництва, зміни галузевої структури економіки,

дії цілої низки інших чинників, які більшою чи меншою мірою впливають на розвиток цього процесу. Саме за зрушеннями в структурі зайнятості населення, наприклад, прискореному зростанні його чисельності в одних галузях, або зменшенні в інших, можна робити висновки щодо тих змін, які відбуваються в структурі господарства країни.

Розглядаючи проблему зайнятості в контексті економічних перетворень і, зокрема, структурної модернізації економіки, слід особливу увагу зосередити на їх впливі на забезпеченість громадян України роботою, формуванні так званого структурного безробіття.

Саме по собі безробіття спричиняється різноманітними чинниками. Але особливих масштабів воно набуває під час циклічних спадів в економіці країни та структурної адаптації господарства до зміни умов конкурентної боротьби на різних ринках. Найчутливішою до коливань ділової активності є виробнича сфера, особливо ті галузі, де відбувається інтенсивна структурна перебудова. Така перебудова супроводжується значним переміщенням робочої сили між окремими галузями, що відбивається на галузевій структурі зайнятості.

Скорочення виробництва, поява відносного надлишку працездатного населення, загострення конкуренції на ринку праці є, по суті, атрибутом циклічного розвитку економіки, особливо на етапі її спаду. Саме це обумовлює посилену увагу науковців і практиків до проблеми зайнятості. Відбувається інтенсивний пошук найефективніших моделей функціонування економіки, які б не лише забезпечували її піднесення, а й спряли формуванню раціональної структури зайнятості населення.

Їх дослідженням особливо активно почали займатися у ХХ столітті, коли вкрай гостро постала проблема безробіття.

Аж до 30-х років ХХ століття серед політекономів панувала думка, що з допомогою механізму вільного ціноутворення економіка автоматично буде підтримуватися у стані рівноваги, тобто, коли сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції. Згідно з такою думкою, ніяких затяжних економічних криз, депресій з високим рівнем безробіття бути не повинно. Вважалося, що

безробіття є, по суті, відображенням перевищення пропозиції на ринку праці, спричиненого надто високою заробітною платнею. Але вільний ринок, як вважалося, повинен був би вирішити і цю проблему. Перевищення пропозиції робочої сили над попитом на неї повинно було би супроводжуватися зниженням ціни робочої сили. А це означало б, що заробітна плата повинна знижуватися до тих пір, поки на ринку праці не встановиться рівновага.

Такий механізм дозволяв утримувати загальну рівновагу економіки в сукупності із повною зайнятістю. Однак в 30-ті роки така гармонія в економіці почала все частіше ставитися під сумнів. На фоні масового безробіття, що існувало кілька років в період великої депресії, стало все важче стверджувати, що ця проблема може бути сама собою вирішена за рахунок зниження заробітної плати.

Навпаки, стало набувати все більшого впливу альтернативне положення, висунуте Джоном Мейнардом Кейнсом в Англії, і так звану Стюкгольмськю школою в Швеції, в тому числі Еріком Ліндалем, Гюнарлом Мюрдалем, Бертилем Уліном і Еріком Лундбергом. На їх погляд було би не вірно вважати, що ціни і заробітна плата є настільки лабільними і гнучкими, що могли би забезпечити повну зайнятість. Навпаки, традиційна теорія не брала до уваги того, що заробітна плата визначає також і купівельну спроможність працівників. Звідси виходить, що зниження заробітної плати скорочує сукупний попит в суспільстві і тим самим загрожує звуженню для підприємств можливостей збуту і спричинить збільшення безробіття. Вказуючи таким чином на значення попиту і на небезпеку того, що низька купівельна спроможність може призвести до кризи перевиробництва, кейнсіанська теорія була близькою до важливих елементів Марксового аналізу криз. Але, якщо висновки Маркса полягали в тому, що проблема криз є не вирішуваною і капіталізм приречений на загибель, то Кейнс і шведські економісти зробили інший висновок: капіталізм може і повинен бути перетвореним [202, с.113].

Сьогодні майже жоден економіст чи політик не дотримується чистої кейнсіанської теорії. Головним чином це відбувається з трьох причин. По-

перше, згідно простої кейнсіанської моделі економіка функціонує або без безробіття, або без інфляції. Але це означає, що в ній відсутні передумови для розгляду проблеми, з якою розвинені країни стикнулися в 70-х роках.

По-друге, кейнсіанські рекомендації передбачають, що ті, хто приймає рішення щодо політики стабілізації, володіють надійною інформацією про стан ринкової кон'юнктури. При наявності необхідних здібностей і бажання вони здатні провести в потрібний час відповідні заходи, які б дали потрібний результат. В наступні роки це положення різні економісти ставили під сумнів, виходячи з того, що ті, хто приймає рішення з економічної політики, часто роблять помилки, які підсилюють кон'юнктурні коливання, замість того, щоб полегшити їх.

Третя проблема кейнсіанської теорії полягає у тому, що країна розглядається ізольовано – без зовнішньоекономічних зв'язків. Зокрема припускалось, що сукупний попит складається лише із попиту на споживчі та інвестиційні товари. Але що буде з даною моделлю, якщо ввести зовнішні чинники – не враховано [202, с.128].

На думку дисертанта дослідження і вирішення сучасних проблем зайнятості населення не можливе без вивчення великої наукової спадщини класиків економічної науки. В їх працях відображені особливості економічного буття, які були властиві тій чи іншій країні в певну історичну епоху. Однак, читаючи ці книги, ми дуже часто помічаємо, що економічні проблеми, які мали місце у Великій Британії, Франції, Німеччині, США в 17 – 19 століттях, мають майже ідентичні аналоги в сучасних умовах, в яких перебуває українська економіка. Про важливість вивчення класичної економіки для сучасних економістів досить вдало висловився доктор економічних наук Столяров І. А. у передмові до двотомника “Антологія економічної класики”. Він пише: “Дуже прикро, але про праці основоположників, творців ліберальної економіки ми знали, переважно, з цитат. А. Сміт видавався в СРСР останній раз в 1962 році тиражем в 3 тисячі примірників. Але ж жоден західний студент чи вчений не може вважати себе економістом без знання його праць. Т. Мальтус видавався

останній раз шрифтом з літерою “ять”! Можна цей список продовжити. У. Петті видавався в 1940 році, накладом 10 тис. примірників, Д. Рікардо – в 1955 році, Дж. М. Кейнс – в 1978 році тиражем 3 тис. примірників для наукових бібліотек. Я вважаю, що із цього випливає більшість наших негараздів у складному процесі переходу до ринку“ [4, с. 3].

Останнім часом проблема зайнятості стає предметом підвищеного інтересу вчених і практиків багатьох наукових напрямків: економістів та економгеографів, психологів та медиків, філософів та екологів. Розглядаються різні її аспекти, робляться спроби, у яких з наукових позицій обґрунтовується потреба комплексного та системного управління зайнятістю, ефективного використання трудового потенціалу суспільства.

Відповідно до законодавства України, зайнятість населення – це діяльність, пов’язана із задоволенням особистих і суспільних потреб. Зайнятістю визнається діяльність не тільки на державних підприємствах, але і в особистому, фермерському та інших господарствах, садівництві; індивідуальна трудова діяльність; підприємництво тощо; тобто діяльність, яка базується на праві вільного володіння своєю здатністю до праці і праві власності на засоби виробництва для виконання цих робіт. Ми поділяємо думку Онікієнка В.В. та Коваленко Н.І., що зайнятість є однією із форм прояву суспільно-економічних відносин між економічно активним населенням, суб’єктами господарювання та державою з приводу участі громадян у суспільному виробництві [113, с. 7]. Вид зайнятості зумовлюється певними принципами організації, стимулювання й оплати праці, внутрішньо - та зовнішньовиробничими відносинами.

В умовах формування ринкового господарства змінюються погляди на так званий принцип загальності праці як атрибут екстенсивного розвитку економіки. Ринкові відносини передбачають вільний вибір людиною професії та місця роботи відповідно до її здібностей, добровільну незайнятість громадян, не допускають примусової праці в будь-якій формі, за винятком випадків, передбачених законодавством України [115, с. 331].

На думку Петюха В. М. зайнятість слід характеризувати як з економічних так і соціальних позицій. З економічних позицій суспільства зайнятість, на його думку, – це діяльність працездатного населення, спрямована на створення суспільного продукту або національного доходу. Ця зайнятість, з точки зору корисності, для суспільства має вирішальне значення. Вона визначає як економічний потенціал суспільства, так і рівень, і якість життя населення в цілому, і добробут окремих громадян. Зайнятість з соціальних позицій - це, насамперед, зайнятість такими видами корисної діяльності, як навчання в загальноосвітніх школах, інших денних навчальних закладах, служба в армії, зайнятість в домашньому господарстві, виховання дітей, догляд за хворими і людьми похилого віку, участь у роботі громадських організацій.

Виходячи з цього, автор робить висновок, що зайнятість як соціально-економічна категорія синтезує сукупність відносин за участю людей в суспільному виробництві і пов'язана із забезпеченням масштабів, умов і форм залучення людей до суспільно корисної праці, з процесами формування, розподілу і використання трудових ресурсів. Вона показує на скільки працездатне населення забезпечене робочими місцями в системі кооперації суспільної праці, а також рівень соціального захисту в реалізації права на працю. Враховуючи весь спектр відносин, які проявляються і перетинаються в змісті поняття “зайнятість”, його можна визначити як сукупність економічних, правових, соціальних, національних та інших відносин, пов'язаних із забезпеченням працездатного населення робочими місцями та їх участю в суспільно корисній діяльності, що приносить їм заробіток або прибуток [128, с. 68].

Поділяючи вказану точку зору, дисертант вважає необхідним наголосити, що зайнятість розкриває один з найважливіших аспектів соціально-економічного життя людини, забезпечує виробництво валового національного продукту, а отже – економічну основу життя суспільства. Безумовно, що разом з тим зайнятість має і соціальний характер, оскільки вона відображає потреби

людей не лише в заробітках, а й у її самореалізації через суспільно-корисну діяльність.

Таким чином, зайнятість – це надзвичайно важливе явище соціально-економічного життя суспільства, яке далеко не вичерпується проблемами безробіття, а включає також такі аспекти, як раціональне використання праці, забезпечення гідного рівня життя працюючого населення, задоволення потреб господарства у робочій силі із врахуванням її кількості та якості, задоволення професійних потреб працівників, включаючи потреби у професійній освіті та підтриманні кваліфікації, соціальну підтримку у разі втрати роботи тощо [16, с. 71].

Ринкова трансформація економіки досить активно і неоднозначно впливає не лише на структуру зайнятості населення, а й на формування цілого спектру гіпотез щодо її віднесення до категорій повної, ефективної, раціональної та продуктивної. В цьому відношенні економічна наука має досить вагомий доробок. Не ставлячи перед собою завдання висвітлити всі існуючі на сьогодні точки зору щодо їх сутності, визначимо лише ті з них, які найбільшою мірою відповідають уявленню дисертанта.

Щодо *повної* зайнятості, то при визначенні її сутності останню не слід розглядати як таку, що є обов'язковою та суцільною зайнятістю у суспільному виробництві. Повна зайнятість означає використання всіх придатних для цього ресурсів і характеризується достатньою кількістю робочих місць для тих, хто потребує оплачуваної роботи, тобто має бути забезпечена зайнятість усіх, хто бажає і здатен працювати. Повна зайнятість є не тільки певною соціальною гарантією, а й основою високоефективного використання трудового потенціалу суспільства. Разом з тим, сама по собі вона не є свідченням того чи іншого рівня організації зайнятості, доцільності та розумності її параметрів. Слід мати на увазі ступінь раціональності зайнятості, на який впливають технічні, соціальні та економічні фактори [115, с. 331].

Онікієнко В. В. визначає повну зайнятість як: "...зайнятість, за якої об'єктом прикладання зусиль всього працездатного населення може бути будь-

яка сфера народного господарства, включаючи підсобне, а також домашнє господарство (приготування їжі, догляд за дітьми, хворими та особами похилого віку)” [113, с.6].

В умовах адміністративно-командної системи під повною зайнятістю розуміли, як правило, залучення усіх працездатних до участі у суспільному виробництві. Це була валова зайнятість, яку чи не найбільше цінували у плановій системі. Вона нехтувала конкуренцією на ринку праці й відкидала ринок праці як такий. Проте повна зайнятість ніколи не була реальністю, а лише теоретичною моделлю. До речі, з погляду економічної ефективності повна зайнятість працездатного населення аж ніяк не може бути суспільним благом, оскільки вона стимулює лише суспільний спокій [190, с. 103].

Узагальнюючи наведені точки зору, можна стверджувати, що повна зайнятість населення відповідає, переважно, кількісному (екстенсивному) аспекту зайнятості і не дає необхідної інформації щодо рівня організації та ефективності її внутрішньої структури. Її слід розглядати як зайнятість, за якої пропозиція робочої сили покривається попитом на неї з боку суспільного виробництва. Повна зайнятість населення пов'язана зі створенням таких матеріально-технічних та соціально-економічних умов, за яких кожному, хто бажає працювати, надається можливість брати участь в суспільному виробництві.

Але ж зайнятість є способом реалізації не тільки фізичних, а й інтелектуальних здібностей особистості, її професійно-кваліфікаційних якостей. Тому, говорячи про повну зайнятість в контексті структурної перебудови економіки, важливо враховувати якісну структуру як робочих місць, так і робочої сили. Таким чином, ми вважаємо, що повною є така зайнятість населення при якій в економіці існує достатня кількість робочих місць для того, щоб кожен індивід відповідно до його освіти, професії, кваліфікації, віку, статі, соціального статусу міг би реалізовувати свої вміння і навички.

Щодо визначення сутності *ефективної* зайнятості також існують різні точки зору. Ми поділяємо погляди тих сучасних економістів, які підкреслюють, що ефективною є зайнятість, яка не тільки реалізує принцип “за здібностями”, але й забезпечує відповідний рівень продуктивності праці. Зокрема, в роботах Онікієнка В. В., Оніщенко В. П., Бондар І. К., Мочерного С. В. обґрунтовується точка зору, що ефективна зайнятість – це зайнятість, яка здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу відтворення, критеріїв економічної доцільності та соціальної результативності, тобто це такий розподіл трудових ресурсів у територіальному і галузевому розрізах, за сферами прикладання праці та видами діяльності, який дає можливість у кожний момент часу одержати найбільший приріст матеріальних і духовних благ і який передбачає ефективне використання в трудовому процесі кожного зайнятого.

Такий підхід до розуміння суті ефективної зайнятості дозволяє оцінити її рівень системою показників у кожний момент часу. При цьому до системи показників ефективної зайнятості населення включається рівень трудової участі населення, що відображає частку працездатного населення, залученого в різні форми та види економічної діяльності, розподіл робочої сили за галузями та сферами господарювання, фондо- і енергоозброєність робітників, організацію трудового процесу, що визначається розстановкою та використанням робочої сили безпосередньо на робочих місцях.

Слід відзначити, що ефективною зайнятість може бути і при неповному задоволенні потреби економічно активного населення у праці. Сучасні економісти зауважують, що шлях до ефективної зайнятості лежить тільки через ринок праці, тоді як повна зайнятість може бути досягнута і шляхом примусу до праці незалежно від її продуктивності [113, с.12 – 13].

Раціональність же зайнятості визначають: суспільно корисний характер трудової діяльності, оптимальна структура народного господарства, що забезпечує розподіл суспільної праці згідно з існуючими індивідуальними та суспільними потребами та рівнем розвитку продуктивних сил, професійно-кваліфікаційна структура сукупного працівника, зумовлена типом суспільного

поділу праці, й адекватна їй система робочих місць [115, с. 331]. Під раціональною зайнятістю слід розуміти використання робочої сили відповідно до її здібностей, таланту, освіти, виробничого досвіду, вікових, статевих та інших особливостей. Така зайнятість вимагає поєднання параметрів робочих місць і робочої сили в їх кількісному і якісному вимірі. Звичайно, досягти такої збалансованості надзвичайно важко, але дуже важливо з огляду на необхідність піднесення ефективності виробництва, збереження здоров'я людей і таке інше [190, с. 103].

Дещо іншої точки зору щодо раціональної зайнятості притримується Онікієнко В. В., який трактує її, як: "...зайнятість, за якої високий рівень усупільнення праці і територіальний розподіл трудових ресурсів за галузями і сферами економіки відповідає вимогам науково-технічного прогресу і організації праці і, як наслідок цього, супроводжується високими темпами росту продуктивності праці в кожній галузі і в цілому по народному господарству країни" [113, с.6].

Цікавим, на нашу думку, є визначення раціональної зайнятості Оніщенка В. П., яка, на його думку, "... включає: 1) повне задоволення потреб населення у суспільній праці; 2) ефективну збалансованість засобів виробництва і живої праці; 3) максимально можливий рівень продуктивності суспільної праці і її ефективності; 4) максимально можливе при даному рівні розвитку продуктивних сил задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб населення [113, с.6].

Нині багато вчених, розглядаючи раціональну зайнятість, визначає її як економічно обґрунтований розподіл трудових ресурсів, що забезпечує найефективніший розвиток усіх ланок народного господарства. При цьому підкреслюється, що за умови раціональної зайнятості вирішуються два завдання: створюється достатня кількість робочих місць і забезпечується потреба підприємств і організацій в робочій силі. Перше завдання відповідає інтересам населення, яке проживає на певній території, друге – інтересам галузі, підприємства. При цьому наголошується, що досягнення ефективної

зайнятості є завданням господарських одиниць, а повної – державних структур управління [128, с. 70]. І робиться висновок, що раціональна зайнятість – це умова повного та ефективного включення трудових ресурсів у суспільне виробництво. На їх думку, раціональна зайнятість є завжди ефективною [107, с. 14.].

На нашу думку, такий висновок є занадто спрощеним і дещо відірваним від реальної дійсності. Теоретично, безумовно, можна припустити, що раціональна зайнятість одночасно є і ефективною. Проте, на практиці досягти такого її стану вкрай важко, особливо на рівні регіону. Ми вважаємо, що раціональною є така зайнятість, коли для певної кількості і структури робочих місць наявна відповідна кількість і структура робочої сили. І лише наявність конкуренції серед потенційних працівників за кожне робоче місце сприятиме зростанню ефективності його використання. Проте, коли ми говоримо про ефективну зайнятість, то повинні чітко усвідомлювати, що ефективність завжди виражає відношення ефекту до певної суми витрат. А це, в свою чергу, обумовлює необхідність визначення критерію, за допомогою якого можна оцінювати рівень ефективності зайнятості. Не ставлячи перед собою завдання вдаватися в деталі цієї проблеми зазначимо, що таким критерієм може бути продуктивність суспільної праці.

Взагалі, в економічній літературі науковці все більше оперують категорією “*продуктивна зайнятість*”, яка має свої особливості. Так, на думку В. В. Онікієнка і Н. І. Коваленко, продуктивна зайнятість характеризує не тільки ефективність використання праці у суспільстві, але й на рівні окремого працівника, тобто враховує суб’єктивний, особистісний момент. На особистісному рівні важливими виступають не лише показники продуктивності праці, але й розмір отриманого доходу, поріг відчутності якого, у свою чергу, залежить від багатьох чинників, зумовлюючи відповідну мотивацію до сфери зайнятості та тривалості робочого дня [113, с.15.].

Петюх В. М. вважає, що: “... продуктивна зайнятість – це така зайнятість населення, яка за рахунок високопродуктивної праці створює необхідні для

розвитку суспільства ресурси і дає кожному працівникові дохід, не менший, ніж потрібно для відтворення його фізичних, інтелектуальних і професійних якостей, тобто, як мінімум, для простого відтворення робочої сили. В умовах продуктивної зайнятості за рахунок продуктивності праці в сфері матеріального виробництва забезпечується заробіток кожному члену суспільства на рівні або вище законодавчо встановленої вартості мінімального споживчого бюджету (в тому числі пенсіонерам, дітям, інвалідам, безробітним, працюючим в невикробничих галузях, військовослужбовцям, студентам, учням), а також різні необхідні державні витрати для нормального, всебічного розвитку суспільства (витрати на утримання армії, розвиток науки, культури, охорони здоров'я, тощо)” [128, с. 67].

Слід, проте, зазначити, що дохід працівника на мінімальному рівні для простого відтворення робочої сили не може розглядатися як достатній мотиваційний фактор ефективної праці та фактор формування продуктивної зайнятості на макрорівні.

На наш погляд, головною відмінністю продуктивного виду зайнятості від інших її видів є орієнтованість на досягнення максимального економічного та соціального ефектів. Саме вона є характеристикою рівня організації зайнятості, доцільності та розумності її параметрів, а також ефективності її внутрішньої структури. Така зайнятість матеріалізується в ефективності економіки, забезпечує її інтенсивний розвиток, сприяючи, тим самим, досягненню максимального рівня ділової та трудової активності і, як результат, динамічному процесу економічного піднесення держави, регіону, підприємницьких структур. Загалом, продуктивна зайнятість визначає такий її рівень і структуру, які одночасно відповідають потребам виробництва кількості і якості робочої сили, а також потребам економічно активного населення у кількості робочих місць з необхідними якісними параметрами. Тобто, продуктивна зайнятість сприяє досягненню збалансованості між потребою населення в робочих місцях та їх наявністю не тільки в цілому, але і в розрізі професій, кваліфікацій, умов і режимів праці та інших якісних характеристик,

які зумовлені як запитами людей, так і вимогами виробництва. Крім того, продуктивна зайнятість, як найважливіша складова системи соціального захисту населення, сприяє зростанню добробуту громадян, попередженню масового безробіття.

Сучасний розвиток техніки і технологій, глобальна інформатизація суспільства обумовлюють розвиток процесу витіснення живої праці з виробництва, загострюючи проблему безробіття. Звідси виникає необхідність застосування нового підходу взагалі до вирішення проблеми зайнятості. Відповідно до визначення МОП, цей новий підхід знайшов своє відображення у так званій концепції глобальної зайнятості, яка враховує всі види економічної та соціально корисної діяльності, формулюється як залучення всіх осіб працездатного віку в розширену сферу економічно і соціально корисної трудової зайнятості з жорстким нормуванням кожній особі обсягу роботи і встановленням мінімального універсального доходу.

Фундаментом концепції глобальної зайнятості став широкий підхід до сфери прикладання праці, тобто врахування всіх видів корисної діяльності як в суспільному виробництві, так і поза ним. Враховуються всі види діяльності економічно активного населення: тимчасову зайнятість, роботу домогосподарок і пенсіонерів у себе вдома або в підсобному господарстві тощо. Така концепція виходить також з потреб у трудовій діяльності всього дорослого населення, передбачаючи нормування сукупного обсягу робіт і перерозподіл його між усіма бажаючими працевлаштуватися.

Загалом, концепція глобальної зайнятості передбачає послаблення зв'язку трудової діяльності з традиційними методами оплати праці. Тому мінімум оплати праці (як точка відліку) повинен витіснитися поняттям гарантованого мінімального доходу, який не може регулюватися умовами роботи за наймом.

Реалізація даної концепції передбачає масову індивідуалізацію форм найму, режимів та умов зайнятості, більш рівномірний розподіл періоду навчання, їх трудового навантаження та дозвілля на весь життєвий цикл.

Останнє можливе через використання великої різноманітності форм зайнятості (особливо в молодому та похилому віці), періодичне переривання активної трудової діяльності з метою навчання тощо.

Узагальнюючи викладене вище, зауважимо, що концепція глобальної зайнятості передбачає:

врахування всіх видів економічної, корисної для суспільства трудової діяльності людини. До зайнятих можна відносити не тільки осіб, які одержують за свою працю грошову винагороду, але і осіб, які беруть участь в нетрадиційних ринках праці (тіньова економіка, робота домогосподарок, робота пенсіонерів у себе вдома тощо);

розподіл сукупного обсягу робіт між усім дорослим населенням країни. Передбачається нормування роботи, яке має на увазі її перерозподіл, перш за все шляхом зменшення індивідуального трудового навантаження, яке припадає на кожного працюючого. Вирішення цього завдання пов'язане з широким використанням таких заходів, як збільшення тривалості навчання, використання прогресивної шкали виходу на пенсію, поділ робочих місць, часткова зайнятість, збільшення тривалості відпусток тощо;

встановлення гарантованого мінімального доходу для кожного дорослого громадянина. Передбачається послаблення зв'язку між зайнятістю та доходами як засобом задоволення потреб людини. Стимулюється використання альтернативної зайнятості. Встановлення мінімального доходу передбачає фінансування з коштів, які виділяються на допомогу по безробіттю, з прибутків підприємств і недержавних дотацій;

індивідуалізацію структури життєдіяльності людини, диверсифікацію режиму і форм її роботи. Це означає обов'язкове використання часткової зайнятості, поєднання молоддю навчання з роботою, працівники старших вікових груп повинні переходити на неповну зайнятість; в період активного трудового життя рекомендується переривати роботу для підвищення рівня освіти і кваліфікації [128, с. 70 – 71].

В цілому, ми погоджуємося з даною концепцією. Проте, вважаємо, що найефективніше вона може бути реалізована у розвинених країнах, які мають потужні фонди (можливості) для соціальних виплат, ефективну ринкову інфраструктуру. На нашу думку, в Україні найближчим часом не вдасться забезпечити глобальну зайнятість. Річ у тім, що однією із умов глобальної зайнятості є встановлення гарантованого мінімального доходу для кожного зайнятого громадянина, але дефіцит коштів на даному етапі розвитку нашої країни не дозволить забезпечити виконання цієї умови.

Стан, в якому перебуває нині економіка України, вимагає прискореного формування ринкових економічних відносин, а це, в свою чергу, вимагає нових теоретичних розробок та їх практичної реалізації. Така гостра потреба, як свідчить історичний досвід, зумовлюється тим, що радикальна перебудова економіки, в основі якої лежить заміна одного типу відносин іншим, ефективнішим, супроводжується значними економічними і соціальними потрясіннями. Головним завданням цього періоду є конструювання механізму соціального захисту населення, структурним елементом якого є формування ефективної системи управління зайнятістю населення, адекватної новим умовам розвитку суспільства.

Нині виникла об'єктивна необхідність формування нової моделі зайнятості з гуманістичним спрямуванням, завдяки залученню системи соціальних показників і заходів, спрямованих на формування найкорисніших для суспільства соціальних якостей особистості, де активним елементом розвитку людини стала б сфера праці і гідний рівень життя людини.

Поглиблення економічних реформ в Україні на основі ринкових відносин безперечно приведе до зміни структури зайнятості населення в різних галузях народного господарства. Відомо, що в період командно-адміністративної системи управління економікою переважна більшість трудових ресурсів була зайнята в сфері матеріального виробництва. Це було зумовлено структурою самого народногосподарського комплексу, недостатнім технологічним рівнем промисловості та сільського господарства, що вимагало великої кількості

робочих рук, а також низьким рівнем розвитку сфери послуг. У ринковому середовищі на структуру зайнятості значною мірою впливають головні економічні важелі – попит і пропозиція. Це, в свою чергу, призводить до диверсифікації усіх галузей народного господарства, а отже і структури зайнятості, яка характеризує розподіл працівників за сферами та галузями народного господарства, а також за професійно-кваліфікаційним рівнем.

Основною проблемою зайнятості як соціально-економічного процесу є визначення її раціональної структури. Це можливе лише при добре відлагодженому механізмі управління зайнятістю як у масштабі країни в цілому, так і на рівні окремих регіонів, як на рівні сфер людської діяльності, так і на рівні господарських одиниць. Для цього необхідно виявити чинники, які впливають на структуру зайнятості, визначити методи впливу на ці чинники, а також критерії раціональної зайнятості, відповідно до яких слід здійснювати вплив.

Одним із найважливіших економічних чинників, що впливають на структуру зайнятості, є приватизація державного майна. Вона забезпечує розвиток різних форм власності в країні (державної, колективної, приватної) та створює умови для конкуренції між ними. В такій обстановці власники підприємств змушені модернізувати свої виробництва, застосовувати нові технології, покращувати умови праці, якість продукції, змінювати профіль виробництва тощо. В результаті таких заходів виникає необхідність масштабної перекваліфікації працівників, вдосконалення структури робочих місць, підготовки спеціалістів новим сучасним професіям тощо. Поява великої кількості малих приватних підприємств, особливо в торгівлі та сфері послуг, зумовлює активне переміщення робочої сили із виробничої сфери у невиробничу.

Слід також зауважити, що в період трансформації вітчизняної економіки, затяжної економічної кризи мало місце довготривале падіння виробництва, різкий спад економічної активності підприємств. Наслідком таких процесів стало скорочення зайнятості та збільшення кількості безробітних. В цей час

активно почали розвиватися нетрадиційні форми зайнятості; поширюється “човниковий бізнес”, самозайнятість тощо.

Безумовно, що трансформація структури зайнятості населення відбувається і під впливом реструктуризації економіки країни. На час здобуття Україною незалежності її економіка була зорієнтована значною мірою на задоволення потреб військово-промислового комплексу, а також на виробництво засобів виробництва. В нових економічних умовах продукція цих підприємств виявилася не конкурентноздатною або просто не потрібною в таких великих обсягах. Як результат – затоварення складів, відсутність реалізації, звільнення висококваліфікованих працівників. Вивільнена робоча сила знаходить засоби для свого існування у сфері послуг, малому бізнесі частина переїжджає в сільську місцевість, радикально змінивши професійну трудову діяльність.

Розвиток науково-технічного прогресу і впровадження у виробництво його найновіших досягнень є досить вагомим чинником, який постійно впливатиме не лише на рівень, але й на структуру зайнятості, зокрема професійно-кваліфікаційну, тобто питому вагу в ній різних професійних груп. Так для розробки і випуску мікроелектронної техніки виникає потреба у великій кількості висококваліфікованих спеціалістів, а, наприклад, у структурі зайнятості робототехнічних фірм все більше переважають особи розумової праці, особливо спеціалісти. Причому, ця тенденція буде посилюватися в перспективі. Зокрема, широке використання об'єднаної системи комп'ютерного проектування і управління виробництвом досить істотно вплине на професійну структуру кадрів в основному через ліквідацію деяких функцій управлінців середньої ланки. Досвід зарубіжних країн показує, що впровадження мікроелектронної техніки знижує можливості працевлаштування некваліфікованих робітників і збільшує ці можливості для людей з високим рівнем освіти.

Оцінюючи вплив сучасних форм автоматизації на структуру зайнятості, необхідно мати на увазі, що її застосування призводить до скорочення

можливостей працевлаштування для жінок, а також осіб старших вікових категорій. Досвід економічно розвинених країн світу показує, що застосування мікроелектронної техніки сприяє, наприклад, витісненню жінок із виробничої сфери. Це пояснюється тим, що багато традиційних жіночих професій (в сфері конторської праці, торгівлі, телефонному обслуговуванні) найбільше доступні для автоматизації. Крім того, серед професій, на які зростає попит у зв'язку з розвитком мікроелектронної техніки, частка жінок незначна.

Таким чином, скорочення потреби в некваліфікованих і малокваліфікованих працівниках і зростання попиту на осіб переважно розумової праці – є одним із проявів науково-технічного прогресу, його впливу на професійно-кваліфікаційну структуру зайнятості в господарстві країни.

Проте, поряд із викладеними вище чинниками впливу на зрушення в структурі зайнятості населення, існує і ряд інших, дія яких більшою мірою здійснюється опосередковано. Мова йде про демографічні процеси, культурно-освітній рівень населення, його здоров'я, умови праці, побуту та відпочинку, рівень реальних доходів та економічної свободи громадян тощо.

Щодо демографічних процесів, то їх вплив відбувається шляхом природного та механічного руху населення. Так, лише за останні роки в Україні спостерігається значне скорочення чисельності населення в результаті зниження рівня народжуваності та зростання рівня смертності. Збільшується частка осіб непрацездатного віку, що зумовлює збільшення демографічного навантаження на працездатні групи населення. Щодо молодших груп населення, то вони все більше зорієнтовані на застосування своїх вмінь і навичок в нових перспективних сферах діяльності.

В міграційних же процесах, поряд із внутрішньою міграцією, яка довгий час відбувалася переважно в напрямку “село-місто”, різко активізувалася, зовнішня міграція, насамперед, еміграція. Це стало реакцією молодого економічно активного населення на поглиблення економічної кризи в країні, підвищення рівня безробіття, зменшення доходів населення. Переважно це трудова нелегальна еміграція в країни Північної Америки та Європи. Це має

негативний вплив на зайнятість населення, адже країну залишають молоді люди, кваліфіковані спеціалісти, які за час перебування за кордоном, в результаті використання їх не за фахом, втрачають свій професійний рівень. Разом з тим, для розвитку української економіки потрібні молоді висококваліфіковані трудові ресурси, які за умови необхідної економічної свободи зможуть реалізувати свій потенціал.

Економічна свобода населення безпосередньо впливає як на рівень, так і на структуру зайнятості. Можливість людини вільно обирати сферу діяльності і, що важливо, створювати приватні підприємства і вільно реалізовувати свої ідеї сприяє диверсифікації у різних галузях, а отже і до структурних зрушень в зайнятості населення.

Існує тісний взаємозв'язок між рівнем і структурою зайнятості та рівнем реальних доходів населення: чим вищі доходи населення, тим вищий рівень споживання товарів і послуг, що зумовлює поступальний розвиток виробничих та невиробничих галузей. І навпаки, при низьких доходах населення зменшується попит, насамперед, на товари непродовольчої групи та послуги, що гальмує їх розвиток.

Дослідження сучасної структури зайнятості населення України та, Хмельницької області зокрема, є необхідною передумовою опрацювання найдоцільніших форм та засобів забезпечення соціальних пріоритетів суспільного розвитку. При цьому дуже важливо спиратися на світовий досвід вирішення нагальних проблем зайнятості, всебічно оцінюючи доцільність його застосування в умовах ринкової економічної системи України.

1.2. Досвід зарубіжних країн в забезпеченні зайнятості населення та можливості його адаптації в Україні

Дослідження проблем зайнятості населення, пов'язаних з перехідними процесами в економіці України, є справою новою і нелегкою. При їх вирішенні доцільним видається вивчення досвіду таких країн з розвинутою ринковою економікою, як Швеція, Фінляндія, Нідерланди, Швейцарія, Японія, Південна Корея, Канада, США, ФРН, Велика Британія та інших. Потрібно, також, пам'ятати, що в деяких країнах соціальні гарантії особам, що втратили роботу настільки високі, що це породжує іншу проблему: люди не хочуть працювати, оскільки їм вистачає на життя соціальних виплат. Це з кожним роком створює додаткові навантаження на бюджети таких країн, що, звісно, не може тривати довго.

Безумовно, що проблема безробіття – дуже розповсюджене явище в багатьох країнах ринкової економіки, особливо в Західній Європі, де воно часто перевищує показник 10% від економічно активного населення. Україна також не зможе уникнути зростання безробіття, однак не можна допускати повторення помилок Іспанії, Італії та інших країн Європейського Союзу, де воно тримається на занадто високому рівні [157, с. 215].

В цьому відношенні найціннішим для України є досвід тих країн, в яких проблема зайнятості є особливо гострою, а структура їхньої економіки наближена до української. На погляд дисертанта до таких країн належить Німеччина, якій після об'єднання з колишньою НДР довелося вирішувати досить складні завдання, пов'язані із адаптацією господарства останньої до високорозвинутої економіки Західної Німеччини. Це вимагало закриття багатьох підприємств, оскільки аналіз їх діяльності показав, що лише 8% робочих місць були рентабельними, а продуктивність праці у східних землях складала лише 30% від західнонімецького рівня. Здійснення відповідних заходів призвело до зниження зайнятості. Так, в 1991 році рівень безробіття в

Східній Німеччині склав 10,9%, в 1992 році – 14,8%, в 1993 – 15.1%, в 1994 році – 14.9%, в 1997 р. – 17%. Психологічно громадяни колишньої НДР, які мали уяву про безробіття лише із підручників з політекономії капіталізму, не були підготовлені до такого явища ринкового господарства.

Однак вирішення проблеми зайнятості з самого початку було найголовнішим в програмі трансформації східнонімецької економіки. Так, відомство з опіки, якому було доручене роздержавлення німецької економіки, при закритті підприємств дотримувалося “тихої” політики ліквідації. Воно намагалося розтягнути цей процес, щоб виграти час для створення нових робочих місць. Паралельно з цим проводився цілий комплекс заходів, спрямованих на покращення становища на ринку праці в нових федеральних землях:

- надавалася можливість дострокового виходу на пенсію з виплатою передпенсійної допомоги;

- організовувалися так звані “групи тимчасової зайнятості”, які об’єднували робітників і службовців підприємств, що підлягали ліквідації, які займалися, наприклад, підготовкою заводської території для розміщення нових виробничих цехів;

- залучення безробітних на громадські роботи, їх професійна підготовка та перекваліфікація.

Такий досвід, на нашу думку, з успіхом можна використати і в умовах України. Ті підприємства (особливо великі), які є, по суті, банкрутами і не можуть самотужки подолати кризу потрібно закривати. На їх місці організувати нові підприємства аналогічного профілю. При цьому до вказаних вище заходів потрібно додати такі: збереження найпродуктивнішої частини кадрового потенціалу підприємства; заміна управлінського апарату; організація перепідготовки і перекваліфікації кадрів відповідно до потреб нового виробництва.

Не можна залишити поза увагою і досвід Японії, де значного поширення набула так звана система довічного найму. Починаючи з 70-х років,

промисловість і все господарство цієї країни дуже активно запроваджує у виробництво новітні досягнення цивілізації, різко збільшуючи прошарок працюючих, зайнятих обслуговуванням засобів виробництва. При цьому, з одного боку, зменшується потреба в працівниках, безпосередньо пов'язаних з процесом виробництва, з іншого – зростає роль спеціалістів (особливо інженерів і техніків з розробки і експлуатації електронної техніки та процесів “високих технологій”) і професій, потрібних за межами виробничої сфери – в торгівлі, банківській справі та ін. Підвищилася роль і розширилося використання жіночої праці. Зокрема, відсоток жінок, зайнятих у господарстві, став одним із найвищих серед економічно розвинених країн – понад 40% від економічно активного населення.

В Японії віддавна використовувалися принципи колективної організації праці, ідеї “фірми – сім’ї”, модифіковано організацію роботи на конвеєрах, широкого розвитку набули групи “самоконтролю”, “гуртки якості”, “групи бездефектної роботи” тощо. У 90-і роки відбувся перехід на вищий рівень виробничо-трудова кооперації – матричні системи управління, які консолідують увесь підприємницький цикл. При цьому треба мати на увазі, що трудящі Японії не тільки орієнтовані на колективну працю, а й об’єктивно готові до неї завдяки поєднанню традиційних моральних цінностей суспільства, універсальності набутих знань, доброї професійної підготовки. Для них характерним є високий рівень фахової підготовки, культури праці та професійної мобільності, а показники продуктивності праці є одними з найвищих у світі [45, с. 386].

Ми вважаємо, що такий досвід Японії є вельми цікавим у плані забезпечення раціональної, ефективної та продуктивної зайнятості населення. Однак це вимагає значних витрат з боку самих підприємств на перепідготовку, перекваліфікацію, створення нових робочих місць на підприємстві для забезпечення роботою осіб передпенсійного віку, фінансування соціальних проектів для працівників підприємства. Все це на належному рівні можуть забезпечити лише великі та успішні підприємства чи компанії. В Україні, поки

що, таких підприємств дуже мало, тому в найближчому майбутньому такі заходи впроваджуватися не будуть.

Переважна більшість працюючих у Японії зосереджена на малих та середніх підприємствах, більшість з яких використовують інші форми найму і управління персоналом, а робоча сила тут за багатьма параметрами відрізняється від тієї, яка зайнята на крупних підприємствах. Насамперед, це пояснюється тим, що статево-вікова і кваліфікаційна структура працівників малих та середніх підприємств відрізняється вищою, ніж на крупних фірмах, питомою вагою жінок, працівників середнього і старшого віку, а також тимчасових працівників. Зрозуміло, що частка зайнятих молодшого віку, а також осіб з вищою освітою тут нижча.

Безумовно, що внаслідок різного підходу до соціальної політики, зокрема в економічно розвинених країнах, спостерігаються не однакові тенденції розвитку безробіття. Значний вплив на нього чинять також профспілки. Особливо сильними вони є у Швеції, Іспанії та Німеччині. Там значна частина працюючих належить до тієї чи іншої профспілки: у Швеції близько 80%, у Німеччині та Великій Британії – біля 40%. Для порівняння, у США лише 15% працюючих належать до профспілкових організацій і, відповідно, американські профспілки набагато слабші. Крім того, у Німеччині та багатьох інших європейських країнах трудове законодавство забезпечує профспілкам винятково сильну позицію на переговорах з підприємцями. У Німеччині, наприклад, будь-який роботодавець галузі, як правило, зобов'язаний забезпечувати погоджений з профспілками рівень заробітної плати, навіть, якщо його працівники не належать до профспілки. В результаті стрімке зростання зарплати призвело до того, що понад 90% східнонімецьких підприємств почали зазнавати збитків. Продуктивність же праці східнонімецьких працівників була занадто низькою, щоб виправдати новий рівень заробітної плати. Різко зросло безробіття. Згідно із офіційною статистикою, його рівень досягнув приблизно 17% робочої сили. Проте реальне безробіття частково маскувалося після запровадження категорії так званого

“тимчасового працевлаштування”, до якої належали навіть люди, які працювали лише одну-дві години на місяць. Якщо до офіційних даних додати кількість зайнятих на тимчасовій роботі, виявиться, що підкоректований рівень безробіття у Східній Німеччині становив десь 35%. Такого високого рівня безробіття не було у жодній іншій індустріальній країні світу [157, с. 232-235].

Ми переконані, що надмірне втручання профспілок у виробничий процес, у формування фонду заробітної плати не сприяє раціональній зайнятості населення, не кажучи вже про ефективну і продуктивну. Як бачимо, профспілки заради своїх корпоративних інтересів досить часто вдаються до прийняття популістських рішень, які можуть мати лише тимчасовий позитивний ефект. Зважаючи на те, що в Україні профспілкові організації досить потужні і функціонують практично на всіх рівнях (загальнодержавному, регіональному, галузевому, на мікрорівні), важливо створити передумови для ефективної співпраці профспілок і роботодавців у напрямку формування раціональної структури зайнятості. Соціально-економічна політика, що проводиться на державному рівні, повинна носити зважений, глибоко продуманий, послідовний і економічно обґрунтований характер, який сприяв би максимальному усуненню негативних тенденцій в житті суспільства.

Зрозуміло, що при формуванні такої політики в нашій державі слід враховувати багатий досвід зарубіжних країн з високорозвиненою економікою.

Так, наприклад, в системі регулювання зайнятості цікавим є досвід США. Головна суть регулюючих заходів, які здійснюються державою полягає у:

наданні дотації підприємцям під час найму робочої сили, яка відчуває особливі труднощі з працевлаштуванням; збільшенні пропозиції робочих місць у сферу послуг; стимулюванні підприємств малого бізнесу; створенні робочих місць відомствами в рамках програм суспільних робіт;

збільшенні віку входження в трудове життя, розширенні можливостей раннього виходу на пенсію; обмеженні найму іноземної робочої сили; здійсненні заходів, спрямованих на скорочення робочого часу шляхом розвитку часткової зайнятості; збільшення періоду відпусток, тощо.

Перший блок заходів, ми вважаємо, цілком можна використати в умовах України, доповнивши їх такими заходами: всебічним сприянням з боку держави розвитку високотехнологічних виробництв; в усіх галузях і сферах економіки стимулювати розвиток підприємств, які використовуватимуть у своїй діяльності місцеві ресурси, сировину, висококваліфіковану робочу силу. Впровадження цих заходів сприятиме формуванню раціональної структури зайнятості населення в регіоні, збільшить попит на робочу силу.

Щодо другого блоку заходів, то майже жоден з них не підходить для України, за виключенням, хіба що, заходів, спрямованих на розвиток часткової зайнятості.

Важливими є також заходи щодо збереження робочих місць, які, зокрема, передбачають надання податкових пільг, дотацій підприємцям і т. п.

Іншими словами, держава впливає на соціальну поведінку підприємців через систему економічних, адміністративних, законодавчих, організаційних заходів. Разом з тим, найбільш поширеними є економічні заходи: надання кредитів для зменшення витрат виробництва, які пов'язані з наймом і професійною підготовкою людей, які тривалий час не працюють.

Корисним для України є досвід Східної Німеччини, де поряд із приватизацією крупних державних підприємств та відродженням ефективно діючих середніх, федеральний уряд та країни ЄС надали широку фінансову підтримку для створення нових підприємств, які б змогли компенсувати значну частину робочих місць, втрачених внаслідок структурної перебудови господарства. Завдяки лібералізації системи укладання колективних договорів створені можливості для досягнення індивідуальних домовленостей на рівні підприємств, які стосуються гнучкішого розподілу робочого часу, збільшення кількості робочих місць, де можна працювати за скороченим графіком та ін. Значна фінансова підтримка надається, насамперед, тим, хто розпочинає власну справу, займається інноваційними розробками тощо.

Одним із головних напрямків державного регулювання у Швеції є розробка і реалізація різних програм на ринку праці. Зокрема, для

стимулювання зайнятості і попиту на робочу силу їх є більше десяти. Завдання полягає у заохоченні попиту на працю в періоди його спаду. Крім того, вони надають можливість безробітним здобути виробничий стаж, що полегшує їх працевлаштування на відкритому ринку праці, а також закладає основу для вибору професії чи курсів перекваліфікації.

Подібні програми варто впроваджувати і в Україні. Їх необхідність полягає саме у здобутті певного виробничого стажу, насамперед, молодими спеціалістами, які після здобуття професії мають проблеми із працевлаштуванням. Для осіб, які не мають професії – це реальна можливість її здобути.

У Франції система заходів, яка спрямована на регулювання зайнятості, базується на державній концепції заохочення економічного зростання, підвищення ефективності виробництва, продуктивності праці. Особлива увага при цьому надається допомозі підприємствам при модернізації промисловості, широкій інвестиційній діяльності із залученням іноземних капіталовкладень та інше. Крім того, розробляються довгострокові програми регулювання зайнятості.

У Великій Британії, наприклад, політика зайнятості включає в себе систему соціального забезпечення. В зв'язку з ростом безробіття, старінням населення, підвищенням вартості медичного обслуговування, витрати на ці напрямки збільшуються. Джерелами фонду державного забезпечення є державні кошти, кошти індивідуального оподаткування працівників, оподаткування підприємців.

В Італії державною системою зайнятості працездатного населення передбачено формування фонду компенсаційної зарплати (“інтеграційна каса”). Цей фонд створюється профспілками для того, щоб дати підприємствам можливість перечекаати циклічні коливання ринкового попиту на їх продукцію, проведення технологічної реконструкції, що обмежує масові звільнення. При цьому населення, яке отримує допомогу по безробіттю з “інтеграційної каси”, не відноситься, згідно з італійською статистикою, до безробітних [8, с. 23].

Перераховані заходи, які проводять розвинені країни Західної Європи цілком можна впроваджувати і в Україні. При цьому треба зважати на такі чинники як особливості регіонального розвитку в країні, обмежені можливості їх фінансової підтримки, високий рівень тінізації економіки.

Структурна перебудова економіки, розвиток приватизаційних процесів, реструктуризація та ліквідація нерентабельних підприємств вугільної, оборонної та металургійної галузей зумовила зростання рівня безробіття в Польщі (до 13%). Для покращення становища на ринку праці в цій країні створено фонд зайнятості та соціальної допомоги, 10% від якого перераховується на активні форми боротьби з безробіттям (перепідготовка кадрів, розвиток сфери послуг, громадські роботи). Здійснюються заходи по збільшенню інвестицій, стимулюванню розвитку малих та середніх підприємств, а також активізації житлового будівництва.

В Болгарії політика на ринку праці передбачає надання допомоги безробітним у працевлаштуванні, професійній орієнтації та реалізації програм і проектів стимулювання зайнятості. Основним джерелом фінансування активних і пасивних заходів на ринку праці є фонд “Професійна кваліфікація і безробіття”. В результаті проведення цих заходів намітилися позитивні тенденції щодо збільшення чисельності зайнятих у сфері послуг в приватному секторі, неурядових організаціях, на ринку нерухомості, готельному господарстві та громадському харчуванні.

У більшості країн з перехідною економікою проігноровано таку форму тимчасової зайнятості безробітних як громадські роботи. Румунія не має таких програм взагалі, а в Чехії, Польщі, Угорщині, Словаччині вони мають часто декларативний характер і це відбивається на їх ефективності. Болгарія має відносно добре розроблену програму громадських робіт, хоч вона і піддавалася критиці. Одну із найцікавіших програм громадських робіт розроблено в Словенії, яка досягла значних успіхів у використанні високоосвічених безробітних у соціально важливій діяльності [25, с. 66].

В Чехії, Угорщині, Румунії та Словенії дуже популярними стали програми раннього виходу на пенсію, хоча для бюджетів цих країн вони є величезним фінансовим тягарем.

Цікаву програму допомоги безробітним при переїзді у інші райони розроблено у Болгарії. Зокрема, сім'ям безробітних відшкодовуються витрати на переїзд і влаштування на нові місця роботи в іншому регіоні [25, с. 69].

Характеризуючи зарубіжний досвід, слід враховувати, що і він має чимало негативних моментів, а саме відсутність дієвого демократичного контролю за виконанням законодавства щодо політики зайнятості.

Значна увага в багатьох країнах світу приділяється розвитку тимчасової зайнятості. Так, згідно з даними англійських дослідників, тимчасова зайнятість отримала поширення серед спеціалістів. Послугами таких працівників користуються конторські служби, медичні заклади, конструкторські бюро, підприємства наукомістких галузей промисловості. Спеціалістів на тимчасову роботу запрошують також у зв'язку з різким збільшенням обсягів інженерних робіт. Частіше за інших до послуг цієї категорії працівників звертаються навчальні заклади. Більше чверті всіх зайнятих на договірній основі працюють викладачами.

Як бачимо, світова практика нагромадила чималий досвід управління використанням трудового потенціалу в системі розвинених ринкових відносин. Проте використання такого досвіду в Україні потребує виваженості та всебічного обґрунтування, враховуючи ті протиріччя, що виникають на етапі зламу старої системи господарювання, сформованої на засадах адміністративно-командних методів управління.

Як відомо, у світовій практиці значна увага приділяється розвитку приватного сектора і особливо малого бізнесу. Наприклад, в США і Західній Європі близько 75% робочих місць дає саме малий бізнес. В таких країнах Центральної Європи, як Польща, Чеська Республіка близько 45% робочих місць надаються малими підприємствами. В Росії це приблизно 20%, а в Україні лише

10%, хоча є реальні можливості підтримати добробут народу, саме у сфері малого підприємництва.

Практика розвинених країн свідчить, що структурні зрушення в економіці, виникнення нових галузей і збільшення питомої ваги зайнятих в перспективних сферах діяльності, відбуваються майже виключно за рахунок масового динамічного створення в них нових робочих місць, в малих формах підприємництва. На перший погляд здається, що останні створюються на свій страх і ризик. І дійсно за 5-7 років майже вся сукупність дрібних фірм і компаній повністю оновлюється, на їх місце заступають все нові і нові, конкурентоздатніші, сприяючи позитивним структурним зрушенням в економіці. У більшості країн не менше половини всіх зайнятих працюють на дрібних підприємствах. Навіть у сучасній Японії половина всіх працюючих зайнята на найдрібніших фірмах, а разом з дрібними підприємствами вони дають роботу 75% японців.

В ринковій економічній системі дрібне підприємництво виконує об'єктивну функцію своєрідного фундаменту, на якому виростають "вищі поверхи" господарства і який багато в чому визначає архітектуру будови. Для дрібного бізнесу властива ринкова конкурентна боротьба, що є природною формою існування. Саме дрібні компанії здатні задовольнити у короткі строки вимоги ринку і враховувати запити конкретного споживача.

В цілому, незважаючи на поразку в конкуренції окремих численних дрібних фірм, дії дрібного бізнесу формують загальну, мобільну до зрушень структуру ринку, стримують властиву гігантам тенденцію до застою.

Міжнародні експерти свідчать, що саме велика роль дрібних фірм в японській економіці має розглядатися як одна з головних причин того, що японська промисловість є надзвичайно гнучкою і вміє швидко пристосовуватися до зрушень у світовій економіці.

За визначенням Всесвітньої конфедерації дрібних і середніх підприємств найсприятливіші умови для дрібного підприємництва створені в США і Німеччині. Дослідження показали, що в розвинених країнах існує різна

готовність населення до створення дрібних фірм. Так, якщо в США понад 30% студентів Гарварду сподіваються відкрити власне підприємство, то у Франції не налічується і 3% бажаючих. За галузевою структурою серед новостворюваних підприємств переважають об'єкти сфери послуг населенню, постачання виробництва, його науково-технічне обслуговування і консультування (40%), ремісництво і промисловість (30 – 35%), торгівля (25%). Найчастіше підприємства створюються професіоналами зі стажем роботи близько 10 років. Наприклад, у Франції в 1986 р. 44% підприємств були створені переважно фахівцями – представниками технічної інтелігенції, 42% – робітниками і службовцями. Близько 23% підприємств були створені колишніми безробітними, 3% – учнями і студентами.

Досвід інших країн свідчить, що для забезпечення позитивних структурних зрушень в економіці потрібен цілісний глибоко відпрацьований механізм, складові елементи якого пронизують всю економіку, що робить її чутливою до потреб ринку. Рухомість і чутливість такого механізму обумовлюються характером взаємозв'язків між первинною ланкою господарства, тобто підприємствами та системою централізованого управління. На наш погляд, за системою централізованого управління повинні бути закріплені дієва податкова політика і регулювання цін, норм амортизації, кредитно-фінансова, ліцензійно-патентна політика, здійснення антимонопольних заходів, формування регіональної політики, розробка різного роду державних цільових програм, зокрема, науково-технічного та соціально-економічного розвитку держави, зайнятості та ін.

Слід зазначити, що серед великого спектру таких програм забезпечення зайнятості населення приділяється особлива увага в більшості розвинених країн світу. Наприклад, у Швеції держава проводить енергійну політику прямого і непрямого регулювання зайнятості, спрямовану на запобігання масовому безробіттю і одночасно на прискорення розвитку технічного прогресу шляхом надання податкових пільг і кредитів високотехнологічним галузям, а також на створення нових підприємств в регіонах, де існує надлишок робочої сили.

Шляхом надання державних субсидій і кредитів заохочується і розвиток малого бізнесу. До того, ж розміри таких кредитів і субсидій досить значні. Так, частка власника у стартовому капіталі підприємства в середньому складає лише 10%, до 70% – можуть становити державні субсидії, а 20% – кредити. Високою активністю відрізняється підприємницький сектор економіки деяких інших країн. Зокрема, в США щорічно виникає майже 600 тисяч нових підприємств, які створюють додаткові робочі місця. Одним із ефективних шляхів забезпечення зайнятості є створення спеціальних фондів, які акумулюють державні кошти, а також внески приватних банків та інших кредитних установ, великих компаній. З коштів цих фондів надаються кредити приватним підприємцям, які створюють робочі місця [25, с. 39].

У сфері роздрібної торгівлі та послуг США переважають дрібні (до 100 зайнятих) та середні (100 – 1000 зайнятих) фірми. Про величезні можливості малого та середнього бізнесу у США, свідчать і такі дані: близько 1/2 приросту національного доходу і 2/3 приросту нових робочих місць мають підприємства малого бізнесу. В середині 50-х років у сфері послуг цієї країни зосереджувалося майже 49% економічно активного населення, які виробляли 53% ВВП, а нині в ній працюють понад 70% усіх зайнятих та виробляється 60% ВВП [45, с. 204–206].

Проведені нами дослідження засвідчують, що у всьому світі чітко проглядається тенденція збільшення зайнятості у сфері послуг. У економічно розвинених країнах це пояснюється, насамперед, високим рівнем розвитку продуктивних сил, автоматизацією та роботизацією виробничих процесів, інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва, що зумовило вивільнення значної кількості працівників з виробничої сфери і їх перехід у невиробничу.

Поступово збільшується частка зайнятих у сфері послуг і в країнах колишнього соціалістичного табору. Однак, для них характерною є досить значна частка зайнятих у сільському господарстві та промисловості.

Оцінюючи досвід зарубіжних країн в забезпеченні зайнятості населення, слід зауважити, що значною мірою ця проблема вирішується за рахунок розвитку малого бізнесу. Скажімо, у Канаді біля 80% робочих місць забезпечує малий бізнес. Як правило це приватні компанії з числом зайнятих до 50 чоловік, при цьому 8 – 12% з них щорічно банкрутують.

Стимулюванню розвитку малого і середнього підприємництва особливу приділяють в Німеччині. У її східних землях цей процес розвивається у двох напрямках: створення нових підприємницьких одиниць, розукрупнення та роздержавлення вже наявних. Проте, розширення приватного сектора і створення додаткових робочих місць наштовхується на нестачу у населення вільних коштів. Для вирішення цієї проблеми застосовується різноманітні пільгові кредити під інвестиції. Так, в рамках “Програми допомоги з формування власного капіталу” надаються довгострокові (на 20 років) кредити для створення самостійного приватного підприємства або для започаткування приватної практики особами вільних професій (лікарі, адвокати, консультанти, художники та інші категорії громадян). Кредит видається, як правило, якщо у претендента є власні кошти в розмірі 15% від запланованих інвестицій [52, с. 2].

У Великій Британії впродовж 80-х і на початку 90-х років фірми, які мають менше 20-ти зайнятих становили 96% загальної кількості дрібних компаній. На частку малого бізнесу припадало 21% товарообігу і 36% робочої сили країни. Кожний восьмий дорослий британець зайнятий індивідуальним бізнесом. За період з 1980 по 1992 рік кількість зареєстрованих дрібних фірм досягло 1,6млн., а рівень їх виживання (відношення новостворених фірм до банкрутств) становив 81%. За ці роки в малому бізнесі виникло понад 1млн. робочих місць [37, с. 94].

Корисним для України, на нашу думку, є досвід Китаю у реформуванні свого сільського господарства. Коли Ден Сяопін розпочав у 1978 році перетворення в економіці, Китай був бідною аграрною країною. Понад 70% активного населення займалося хліборобством і менше 20% працювали у

промисловості, будівництві і на транспорті. Китаю доводиться розв'язувати класичну проблему економічного розвитку: як стимулювати перехід робочої сили із малопродуктивного сільського господарства до високопродуктивної промисловості і сфери послуг. Відповідь, по суті, полягає у розширенні економічної свободи. Наприкінці 70-х років селяни жили в жалюгідних умовах, отримуючи приблизно 1/3 доходу міських робітників. За часів Мао Цзедуну їх було примусово об'єднано у сільськогосподарських комунах. Економічний підхід Ден Сяопіна включав два головних елементи: дозволити селянським родинам управляти власними земельними наділами і, крім того, заохочувати створення недержавних підприємств у сільських та приморських районах. В результаті десятки мільйонів бідних селян почали працювати на недержавних підприємствах, хоча заробітна плата там була дуже низькою.

На початку реформ у Китаї на державних підприємствах було зайнято 18% робочої сили, і зараз на них працюють фактично ті самі 18% (розширення зайнятості у недержавному секторі сталося внаслідок впливу робочої сили із сільського господарства, а не скорочення штатів державних підприємств). Близько 63% робочої сили зайнято зараз у сільському господарстві, а решта – в артілях та приватних компаніях.

Необхідно підкреслити, що китайську стратегію реформ навряд чи можна назвати плавною там, де це має вирішальне значення. Справді, перетворення державної промисловості відбувається поступово. Однак, ключовою в китайській економіці є реформа сільського господарства. Скасування комун та надання селянам свободи створювати нові підприємства є, мабуть, найрадикальнішою реформою в усій економічній історії. Лише за три роки, з 1979 по 1982 роки, комуни, що об'єднували понад 600млн. селян та членів їх родин, було ліквідовано і фактично приватизовано шляхом передачі в довготермінову оренду індивідуальних земельних ділянок [157, с. 65-68].

Розв'язуючи проблему зайнятості, вкрай важливо постійно тримати в полі зору певні верстви населення, які з різних причин потребують уваги та підтримки з боку держави. В науковій літературі такі верстви населення

називають маргінальними. Термін «*маргінал*» походить від латинського “*margo*”, що означає край, межа. Маргіналами називають людей, які через різні обставини опинилися на узбіччі соціальної організації суспільства, втратили або втрачають зв'язки з виробництвом, відчують глибокі деструктивні зміни свого соціального та психологічного стану. Їх маргінальність проявляється в тому, що, знаходячись на межі між різними соціальними групами, вони мають окремі характеристики неоднорідних, часто конфліктуючих сукупностей. Збільшення чисельності і впливу маргінальних груп в суспільстві розглядаються як маргіналізація [97, с. 35].

Маргіналізація населення характерна не тільки для нашої країни. Вона існує і завжди існувала в усіх країнах світу, але в неоднаковій мірі. Проте для нашої країни ця проблема стоїть дуже гостро. Тому вивчення зарубіжного досвіду вирішення проблеми маргіналізації населення для нашої країни набуває особливої актуальності, тим більше в контексті забезпечення зайнятості.

Відомо, що маргінальні верстви населення досить часто підлягають дискримінації: це – іммігранти, інваліди, люди похилого віку, підлітки, одинокі матері, особи, що тривалий час є безробітними, національні меншини, молоді спеціалісти без досвіду роботи за фахом тощо.

Як правило, маргінальні верстви мають значно нижчий рівень життя, обмежені можливості в отриманні освіти і професійної підготовки. Багато хто з них зайняті на випадковій або тимчасовій роботі, яка не потребує кваліфікації, або на небезпечній чи шкідливій роботі. Існують так звані “жіночі” професії, що, як правило, знаходяться на низьких щаблях в ієрархії зайнятості і доходів.

Маргінальні верстви більше, ніж інші, ризикують стати безробітними. Вони переважають серед так званих “зневірених трудящих”, тобто людей, які після багатьох тривалих і марних спроб перестали займатися пошуком роботи. Нерівність перед правом на працю є не єдиним проявом дискримінації. Існують й інші її форми, від яких значною мірою страждають згадані вище категорії населення: дискримінація в сфері оплати праці, в перспективах службового і кваліфікаційного росту тощо.

Та складна ситуація, що склалася на ринку праці для представників маргінальних груп, привернула увагу громадськості та урядових кіл багатьох країн. Розробляються програми та вживаються спеціальні заходи, мета яких допомогти представникам маргінальних верств отримати кваліфікацію, робоче місце і, таким чином, наблизити своє економічне становище до рівня основного контингенту працюючих громадян. В реалізації програм активну участь беруть профспілки, уряди, підприємці, міжнародні організації.

Як приклад можна навести ряд заходів, яких було вжито в індустріальних країнах в 70 – 80-ті роки. Так, у Швеції були розроблені спеціальні програми, які містили субсидії для забезпечення рівності в працевлаштуванні і професійній підготовці жінок, субсидії, які передбачали не меншу ніж 40%-ну квоту для жінок у штатному розкладі підприємств в малонаселених районах, запрошення на роботу чоловіків у ті галузі, де за традицією переважали жінки.

В Австралії діє програма професійної підготовки молоді, яка передбачає субсидії підприємцям в промисловості і торгівлі, які надають можливість молодим людям, які закінчили школу, проходити шестимісячне стажування, отримуючи при цьому мінімальну заробітну плату. Крім того, впродовж двох останніх років обов'язкового шкільного навчання організуються курси професійної підготовки. В Іспанії на основі договорів типу “праця – професійна підготовка”, які передбачені в законодавстві, надається можливість брати на роботу молодих людей від 16 до 26 років на строк до двох років, при цьому знижуються внески із соціального забезпечення, які повинні вносити підприємства. У Великій Британії, Данії, Канаді, Норвегії здійснюється повна децентралізація програм професійної підготовки з метою досягти максимальної участі місцевих органів влади. В деяких країнах діють спеціальні субсидії для підприємств, що беруть на роботу молодих безробітних.

У Болгарії діють програми, які заохочують роботодавців брати на роботу безробітних у віці до 28 років з вищою освітою та до 24 років із середньою освітою.

Заходи щодо сприяння зайнятості вживаються і стосовно осіб похилого віку. Серед них субсидії підприємствам, які наймають працівників такого віку понад встановлені штатні розклади, позики для будівництва або розширення підприємств з метою працевлаштування працівників старших вікових груп.

У Норвегії, наприклад, підприємствам, що наймають працівників у віці понад 60 років, надається впродовж одного року субсидія у розмірі від 40 до 50% їх заробітної плати. В Швеції діють програми допомоги похилим працівникам із зниженою працездатністю з метою збереження їх на роботі. У Франції передбачається виплата премій для заохочення працевлаштування інженерно-технічних працівників, що втратили роботу, у віці старшому за 50 років. А в Новій Зеландії була навіть прийнята поправка до закону про права людини, на основі якої забороняється нагадувати про вік в оголошеннях про найм [135, с. 97-106].

В більшості індустріально розвинених країн діє система квот для інвалідів. Вона поширюється на фірми з мінімальною кількістю зайнятих 20 – 30 чоловік, а частка найму інвалідів переважно складає 3 – 6%. Існують посади, законодавчо зарезервовані для інвалідів. В Австрії, наприклад, місцева влада фінансує спеціальні програми професійного навчання і перенавчання інвалідів, а підприємства, що їх наймають, отримують соціальні премії, причому подвійні премії отримують ті, хто наймає осіб з високим ступенем інвалідності. У Франції субсидії виплачують не лише у вигляді заробітної плати інвалідам у перші півроку їх роботи, але й наймачам для адаптації робочих місць. В багатьох країнах законодавство передбачає заходи для захисту інвалідів від звільнення. Уряди багатьох країн створюють спеціалізовані підприємства, де працюють лише інваліди.

З метою сприяння однаковим можливостям в області професійної орієнтації і зайнятості для інвалідів та їх соціально-економічної інтеграції у життя суспільства у 1983 році Міжнародна Організація Праці прийняла спеціальну конвенцію, що стосується професійної реабілітації і зайнятості інвалідів.

В забезпеченні повноцінної участі інвалідів на ринку праці і в громадському житті особливо важлива роль держави. Заходи держави включають спеціальну професійну підготовку, встановлення стимулюючих квот, резервоване або цільове працевлаштування, надання позик і субсидій дрібним підприємствам, укладання спеціальних контрактів, податкові знижки і пільги, гарантії дотримання контрактів або надання інших видів технічної чи фінансової допомоги підприємствам, що взяли на роботу інвалідів.

В наш час створюється багато програм, метою яких є залучення маргінальних верств населення до суспільного виробництва. Умовно їх можна поділити на такі групи:

- програми створення робочих місць, що проводяться зусиллями уряду або спільно з неурядовими, часто неприбутковими організаціями; акцент у цих програмах, переважно, робиться на створенні тимчасових робочих місць, а не на професійну підготовку;
- професійне навчання деяким видам робіт на конкретних робочих місцях;
- професійне навчання учнів, метою якого є полегшення переходу від шкільної лави до трудової діяльності;
- підтримка підприємницьких ініціатив безробітних.

Більша частина спеціальних програм фінансується із національних бюджетів. Кошти або безпосередньо спрямовуються агентствам, що займаються працевлаштуванням і професійною підготовкою, або передаються місцевій владі у вигляді грантів, а потім розподіляються нею між агентствами.

Іншим джерелом фінансування таких програм можуть бути податкові кредити, податкові вилучення і часткове повернення податків, а також звільнення від податків і соціальних відрахувань. Спеціальні програми можуть фінансуватися не тільки за рахунок загальних податків, але й із коштів, що вилучаються в якості спеціальних або місцевих податків.

Програми можуть реалізовуватися, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. В багатьох випадках учасниками програми, окрім урядових структур, стають профспілки і працедавці.

Особливо цікаві експериментальні проекти, що реалізуються на місцевому рівні. На відміну від загальнодержавних програм, де головну увагу приділяють якості навчання і менше звертається увага на адаптацію до реального середовища, експериментальні проекти головне завдання вбачають в максимальному наближенні навчання до реальної ситуації, в націлюванні тих, хто навчається, на високий соціальний статус і активну економічну діяльність. Більшість подібних проектів характеризується орієнтацією професійної підготовки на вирішення місцевих проблем.

Слід зауважити, що в нашій державі згідно Закону України “Про зайнятість населення” (стаття 5), для окремих категорій населення, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці, держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо їх працевлаштування. Суть їх полягає, зокрема, в тому, що місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за поданням центрів зайнятості бронюють на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності, з чисельністю понад 20 чоловік до 5% загальної кількості робочих місць за робітничими професіями, у тому числі з гнучкими формами зайнятості. У разі відмови у прийомі на роботу вказаної категорії громадян у межах встановленої броні з підприємств, установ і організацій державна служба зайнятості стягує штраф за кожну таку відмову у п’ятидесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Одержані таким чином кошти можуть використовуватися для фінансування витрат підприємств, установ і організацій, які створюють робочі місця для цих категорій населення понад встановлену квоту [51, с. 279-280].

Певною мірою вказані гарантії сприяють розв’язанню проблем зайнятості “маргіналів”, проте їх явно недостатньо з огляду на вкрай складне соціально-економічне становище більшості суб’єктів господарювання усіх форм власності. На наш погляд, реальні можливості забезпечення зайнятості даних категорій населення знаходяться в площині їх підтримки на рівні державного бюджету, пільгового оподаткування та кредитування підприємств, установ,

організацій, які створюють для них робочі місця, забезпечують зростання їх конкурентноздатності на регіональних ринках праці тощо.

Отже, як свідчить аналіз, в багатьох країнах світу однією із сучасних тенденцій в оптимізації режимів праці найманих працівників є надзвичайно широкий розвиток найрізноманітніших форм організації і використання робочого часу, які все частіше приходять на зміну традиційним жорстким стандартним режимам. При цьому ставлять дві мети: перша – соціальна: покращити зайнятість працівників з урахуванням їх індивідуальних та колективних інтересів; друга – економічна: підвищити тарифну оцінку вартості нормо-години, виходячи з реального зростання продуктивності, ефективності і доходності праці. Якщо соціальна мета орієнтує на розширення зайнятості населення і зниження безробіття шляхом використання надомної праці, часткової зайнятості жінок, підлітків та інших осіб, що поєднують роботу на підприємстві з навчанням, доглядом за дітьми та іншими суспільно-корисними заняттями, то економічна мета полягає в забезпеченні зростання заробітної плати працівників при обмеженні їх чисельності тими, хто своєю працею робить реальний внесок у виробництво і реалізацію продукції і послуг.

Такі гнучкі графіки використання робочого часу вигідні і роботодавцю, який економить на утриманні неефективно зайнятих працівників, і самим працівникам, яким забезпечується постійна зайнятість, а також державі, яка економить на виплатах по безробіттю.

Розробляються моделі поступового виходу на пенсію, адже загальноновизнано, що для багатьох людей одномоментне припинення активної трудової діяльності як з фізичної, так і з психологічної точок зору негативно впливає на їх здоров'я.

1.3. Методична схема прогнозування трансформації структури зайнятості населення регіону

Об'єктивний аналіз будь-яких масових явищ та процесів потребує наукових методів збору, обробки даних та обґрунтування достовірності отриманих результатів. Відносно соціально-економічних явищ, пов'язаних з трансформацією зайнятості населення, така постановка питання має особливо вагоме значення, оскільки тут відбувається ціла низка процесів, значна частина яких вступає в протиріччя не лише між собою, а цільовими орієнтирами економічних перетворень.

Структурна перебудова економіки, її модернізація досить суттєво впливають на трансформацію зайнятості, змінюючи її структуру та якісні характеристики. В зв'язку з цим виникає необхідність прогнозування такого впливу на структуру зайнятості, з тим, щоб попередити можливі негативні наслідки. Ця проблема стала предметом дослідження багатьох вчених-економістів. Ведеться пошук найдоцільніших методичних підходів до її прогнозування.

Прогноз трудових ресурсів, структури зайнятості та ринку праці відіграє провідну роль у формуванні системи прогнозів соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Враховуючи ту обставину, що зараз у сфері зайнятості населення України відбувається зміна тенденцій та пріоритетів, формування прогнозного поля повинно базуватися на оцінці різних варіантів розвитку процесів у сфері відтворення трудових ресурсів та функціонування ринку праці, у зв'язку із зрушеннями рівнів розвитку та розміщення матеріально-сировинних компонентів продуктивних сил. Регіональний прогноз структури зайнятості населення доцільно розробляти на основі сценарного моделювання щонайменше в межах двох крайніх варіантів – кризового і стабілізаційного [163, с. 57].

Значний внесок у формування теоретико-методологічної бази прогнозування розвитку ринку праці і формування структури зайнятості

населення в умовах модернізації економіки України, а також визначення соціальних пріоритетів її розвитку зробили науковці Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. В. Онікієнко, О. О. Кучинська та ін.

Прогнозний обсяг зайнятості населення в галузях економіки вони пропонують визначати на основі співставлення перспективних оцінок робочої сили та рівня попиту на неї в регіональних (обласних) господарських комплексах. Перспективні обсяги потреби у трудових ресурсах за основними галузями економіки визначаються на основі запланованих за критерієм економічної ефективності обсягів виробництва товарів і послуг та темпів росту продуктивності праці, поточних і очікуваних обсягів інвестицій. При цьому слід враховувати, що освоєння інвестицій (або їх відсутність) позначиться на структурі зайнятості з певним часовим лагом.

Конкретні величини розподілу зайнятих по галузях економіки визначаються за формулою:

$$P_{\phi i} = P_{\phi} \times (I_{ov} \times I_{nn}) \quad (1.1)$$

де $P_{\phi i}$ – розрахункова чисельність зайнятих по галузях економіки регіону;

P_{ϕ} – фактична (базова) чисельність зайнятих у галузях економіки регіону;

I_{ov} – індекс змін обсягу виробництва (надання послуг);

I_{nn} – індекс змін рівня продуктивності праці.

Визначення трудоресурсної місткості соціальної сфери пропонується здійснювати за окремими її галузями (у складі таких укрупнених груп галузей, як торгівля і громадське харчування, житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, охорона здоров'я, фізична культура і соціальне забезпечення, освіта, наука, культура та мистецтво). За орієнтир слід брати відповідні норми трудомісткості кожної галузі, досягнуті економічно розвиненими країнами. Їх конкретним показником виступає чисельність

працівників відповідної галузі на 1000 жителів регіону. При цьому, звичайно, слід враховувати зміни в чисельності та структурі населення, організаційно-правових формах підприємств, установ, організацій, результативності бюджетної політики [163, с. 61–62].

Ми цілком згодні з тим, що на чисельність зайнятих у виробничих галузях вирішальний вплив мають продуктивність праці і обсяги виробництва. Однак, виходячи з того, що в структурі валової доданої вартості Хмельницької області на сільське господарство припадає 41,1%, на харчову промисловість – 15,6%, на будівництво і промисловість будівельних матеріалів – 14,8%, то є очевидним те, що рівень зайнятості в цьому регіоні значною мірою залежить від рівня сукупного попиту на продукцію цих галузей, перш за все, на ринку області. У свою чергу, на рівень і структуру попиту значний вплив має рівень споживчих цін. Тому ми вважаємо, що до вказаної вище формули слід включити й індекс інфляції.

Ми вважаємо, що в умовах становлення ринкових відносин в усіх сферах суспільного і економічного життя країни, високої нестабільності в розвитку економічних процесів, значної залежності вітчизняної економіки від міжнародних кредиторів, робити прогнози на тривалий чи середній термін не доцільно. Продуктивнішим, на наш погляд, є короткострокове прогнозування, оскільки воно може об'єктивніше забезпечити обґрунтованість відповідних розрахунків.

На основі сценарного моделювання і економіко-статистичних методів нами вдосконалено вказану вище методичну схему розрахунку кількості зайнятих в галузі на прогнозний рік.

В загальному вигляді прогнозування галузевої структури зайнятості передбачає такі етапи:

1. Формування проблеми. На цьому етапі, як ми вважаємо, слід чітко визначитися із самою суттю проблеми, яка потребує розв'язання і математичного обґрунтування. Насамперед, вона полягає у розробці методики прогнозування галузевої структури зайнятості;

2. Визначення низки показників соціально-економічного розвитку області, які мають безпосередній вплив на формування галузевої структури зайнятості населення області;

3. На третьому етапі повинні здійснюватися збір та аналіз максимально можливої інформації, яка дозволяє об'єктивно оцінити вище названі показники;

4. Четвертий етап передбачає визначення і підбір максимальної кількості можливих варіантів взаємозалежності і взаємозв'язків між показниками соціально-економічного розвитку області та зайнятістю населення;

5. Наступний етап полягає у виключенні, після попереднього аналізу, малоімовірних альтернатив і варіантів, які суперечать вирішенню поставленого завдання;

6. На шостому етапі за допомогою математичних виразів та рівнянь розробляється математична модель, використання якої дасть можливість з високим рівнем достовірності спрогнозувати кількість зайнятих в кожній окремій галузі господарства області;

7. Останній етап передбачає перевірку прийнятності розробленої моделі для застосування в різних галузях господарства.

В результаті проведених обчислень та аналізу ми дійшли до висновку, що на основі прогнозних показників соціально-економічного розвитку області, можна розрахувати кількість зайнятих в кожній галузі економіки на наступний рік таким чином:

$$E_n^g = E_0^g \times \frac{V^g}{I^r \times P^g} \quad (1.2)$$

де E – чисельність зайнятих;

V – індекс змін обсягу виробництва (надання послуг);

I – індекс рівня споживчих цін;

P – індекс зміни рівня продуктивності праці;

g – показник по галузі;

- r – показник по регіону;
- 0 – показник в базовому році;
- n – показник у прогнозованому році.

Важливо зазначити, що даний спосіб розрахунку може використовуватися для прогнозування чисельності зайнятих лише у промисловості, сільському господарстві, будівництві. Для таких галузей як транспорт і зв'язок, торгівля і громадське харчування, побутове обслуговування населення запропонована формула не прийнятна, оскільки продуктивність праці в цих галузях має незначний вплив на чисельність зайнятих. Тому для розрахунку чисельності зайнятих у цих галузях на перспективу ми пропонуємо використовувати таку формулу:

$$E_n^g = E_0^g \times V^g \times I^r \quad (1.3)$$

Проте в господарстві є галузі, які не створюють матеріальних благ (освіта, наука, охорона здоров'я, фізична культура, спорт, соціальне забезпечення тощо), але в них зайнята значна частка трудових ресурсів, які також вимагають прогнозування. Тому для розрахунків прогнозованої чисельності зайнятих в цій сфері потрібно застосовувати іншу формулу. При цьому ми виходимо з того, що найголовнішим чинником, що впливає на чисельність зайнятих в цих галузях, є чисельність населення, а у формулу ми включили індекс саме цього показника.

$$E_n^g = E_0^g \times N^r \quad (1.4)$$

- де E – чисельність зайнятих;
- N – індекс зміни чисельності населення в регіоні;
- 0 – показник в базисному році;
- n – показник у прогнозованому році;

^r – показник по регіону;

^g – показник в галузі;

Прогноз галузевої структури зайнятості потрібно здійснювати на основі прогнозних розрахунків показників соціально-економічного розвитку регіону. Від цього в кінцевому підсумку залежатиме правильність і точність прогнозу зайнятості населення.

Зазначимо, що відповідні методичні підходи для прогнозування структури зайнятості населення регіону відпрацьовувалися нами на прикладі Хмельницької області. Результати апробації наведені у табл.1.2.

Таблиця 1.2

Чисельність зайнятих в окремих галузях господарства
Хмельницької області у 2000 р.

Галузь	Чисельність зайнятих (тис. осіб):		Похибка, ±%
	розрахункова	фактична*	
Промисловість	94,5	95,8	-1,4
Транспорт і зв'язок	25,1	24,3	+3,6
Освіта, наука, культура, мистецтво	60,3	62,2	-3,0

* За даними [136, с.6].

Як свідчать дані табл. 1.2, похибка між розрахунковою і фактичною чисельністю зайнятих у кожній галузі не перевищує 5%. Це дає нам підстави вважати, що запропонована нами схема є прийнятною для прогнозування чисельності зайнятих в різних галузях економіки регіону.

Прогноз галузевої структури зайнятості населення Хмельницької області на 2005 р. ми здійснили на основі планових показників Програми соціально-економічного, науково-технічного та національно-культурного розвитку області “Хмельниччина – 2010” у §3.3. даної дисертаційної роботи.

Висновки до розділу 1

1. Світова та вітчизняна наука досліджує зайнятість населення в різних аспектах, виходячи з конкретики поставлених перед нею завдань. Проте виникає реальна потреба в розробці теоретико-методологічної бази поглибленого вивчення тих соціально-економічних передумов, які особливо впливають на структуру зайнятості населення.

2. З метою визначення існуючих закономірностей формування зайнятості населення в регіонах України, розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення її галузевої та територіальної структури, прогнозування соціальних наслідків економічних перетворень важливо враховувати набуті надбання світової цивілізації щодо їх здійснення. При цьому застосування таких надбань в нашій державі повинно здійснюватися, виходячи із всебічного аналізу їх придатності до умов України, можливості розв'язання специфічних проблем зайнятості, характерних для періоду становлення ринкової економічної системи.

3. Досвід багатьох країн світу з різним рівнем економічного розвитку, та політичними системами засвідчує, що існує достатньо засобів державного регулювання зайнятості в період трансформації економіки. Разом з тим не існує універсального рецепту, який би дозволив вирішити весь спектр проблем зайнятості, оскільки на них впливають багато чинників, які в різних країнах, в різний час, за різних економічних умов – неоднакові. За умов становлення ринкових відносин, глобалізації економіки, низької конкурентноздатності вітчизняного виробника державне регулювання повинно бути особливо вагомим.

4. Необхідність передбачення очікуваних зрушень у структурі зайнятості населення вимагає від науковців і практиків розробки новітніх методичних підходів до моделювання впливу структурних зрушень в економіці країни на трудову діяльність робочої сили, її кількісні та якісні параметри. Запропоновані автором такі підходи, безумовно, не вирішують вказане завдання, проте вони є певним кроком в досягненні цієї мети.

Сучасний етап розвитку світової цивілізації, активний технологічний розвиток виробництва, інформатизація суспільства тощо, обумовлюють активізацію процесу витіснення живої праці, різко загострюючи проблеми безробіття. Звідси виникає необхідність застосування нового підходу до вирішення проблеми зайнятості населення. Такий підхід, за визначенням МОП, полягає в реалізації так званої концепції глобальної зайнятості, яка враховує всі види економічної та соціально корисної діяльності і формулюється як залучення всіх осіб працездатного віку в розширену сферу економічної та соціально корисної зайнятості з жорстким нормуванням кожній особі обсягу роботи і встановленням мінімального універсального доходу.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Хмельницька область (до 1954 р. – Кам'янець-Подільська) утворена 22.09.1937 р. Її територія становить 20,6 тис. км², що складає 3,3% території України. Станом на 05.12.2001 р. в області проживало 1430,8 тис. осіб, що складає 2,9% населення України, а середня його щільність – 69 осіб / км² (додаток А). До складу області входять 20 адміністративних районів, 13 міст, в тому числі 6 обласного підпорядкування, 24 селища міського типу, 1416 сільських населених пунктів [174, с. 5].

Кількість населення Хмельниччини зараз є найменшою за останні 60 років (в 1939 р. в області проживало 1739,1 тис. осіб). Звичайно, в різні часи на загальну чисельність населення впливало багато чинників (війни, голодомори, репресії), але те, що багато десятиліть в області знижується чисельність населення (за винятком окремих років), викликає занепокоєння (рис.2.1).

На фоні постійного зменшення загальної чисельності населення в області спостерігається стійка тенденція до збільшення частки міських жителів. У 1939 р. вона складала 11,7% від загальної чисельності населення, у 1989 р. – 47,3%, а в 2001 р. – 51,0%. Співвідношення між сільським і міським населенням Хмельницької області у 1939 і 2001 роках показано на рис. 2.2.

2.1. Оцінка впливу демографічної кризи на структуру зайнятості населення регіону.

Важливість дослідження демографічної складової формування зайнятості населення регіону зумовлена, в першу чергу, необхідністю задоволення суспільної потреби у відтворенні робочої сили, як одного із головних чинників розвитку виробництва. Залежно від якості і кількості робочої сили формується відповідна структура її зайнятості.

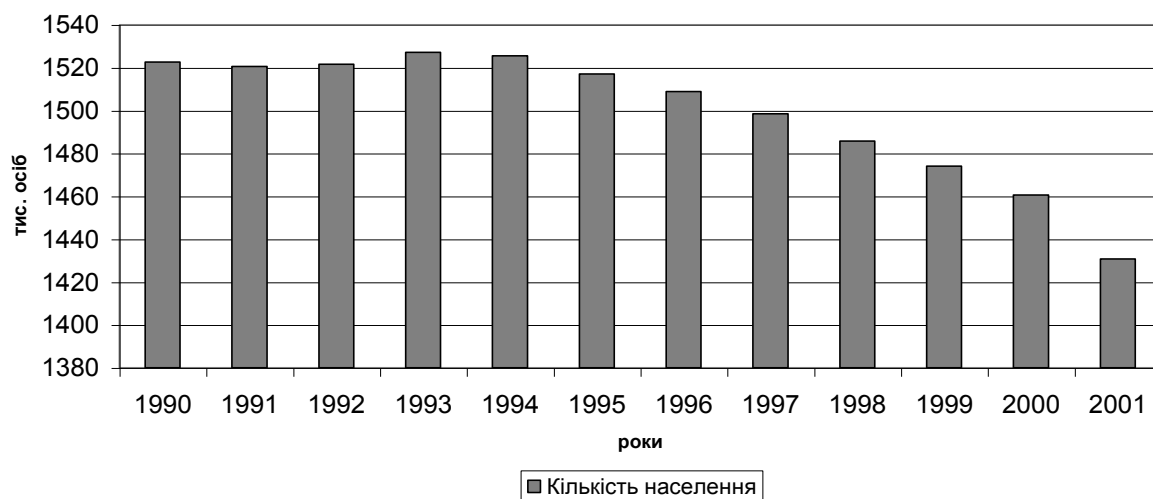

Рис. 2.1. Динаміка чисельності населення Хмельницької області.

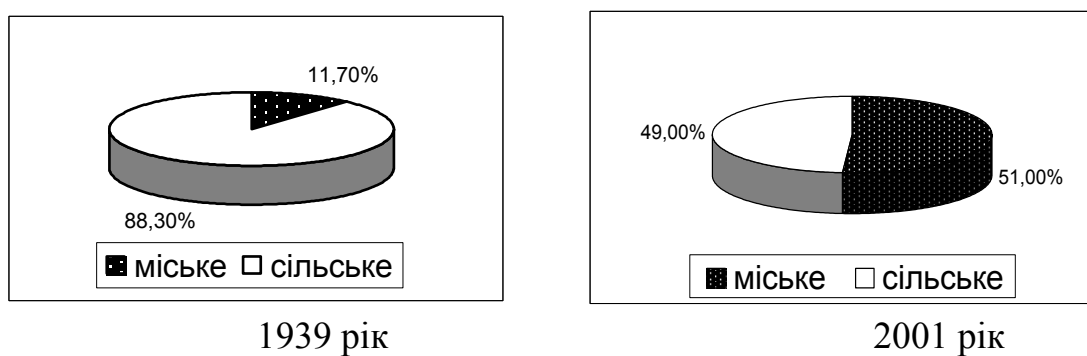

Рис.2.2. Питома вага сільського і міського населення Хмельницької області.

Ми виходимо з того, що ґрунтовний аналіз соціально-демографічних процесів, є важливою передумовою правильного розв'язання практичних господарських проблем, розробки виваженої соціально-економічної політики в умовах формування ринкової економіки. Такий аналіз, крім всього іншого, дозволяє ґрунтовніше оцінювати очікувані тенденції щодо формування якісної структури зайнятості населення, а звідси, звичайно, вносити відповідні корективи в програми суспільного розвитку, трудового потенціалу, професійної підготовки кадрів тощо. Слід зауважити, що чисельність населення визначає глибину і широту суспільного поділу праці, стан національного і регіонального ринку праці, а часто і їх кон'юнктуру.

Із зниженням приросту чисельності населення зменшується приплив молоді в різні галузі економіки, гальмуються позитивні зрушення у якійній структурі робочої сили, знижується як територіальна, так і професійна їх мобільність. Можна стверджувати, що зростання чисельності населення значною мірою визначає пріоритети розвитку економіки. Воно є джерелом робочої сили, носієм науково-технічних знань і виробничого досвіду, практичних знань і умінь. Разом з тим, говорячи про взаємозв'язок населення і економіки, треба зазначити, що сама по собі велика кількість населення ще не є безумовним фактором економічного процвітання. Тут все залежить від того, якою мірою економічний механізм господарювання зорієнтовано на продуктивну діяльність громадян, наскільки під неї підведено мотиваційну основу, здатну їх зацікавити в піднесенні економіки.

Демографічні процеси значною мірою визначають характер трудової активності населення. Існує залежність між різними видами трудової діяльності і складом працівників за статтю, віком, сімейним станом, освітнім рівнем, місцем проживання. Так, чоловіки і жінки відрізняються за рівнем мобільності: у жінок нижчий рівень зайнятості у суспільному виробництві, менший період трудової діяльності, для них характерні специфічні вимоги до місця праці. Значний вплив на зайнятість жінок має демографічна політика держави.

Динаміка чисельності населення працездатного віку має значні соціально-економічні наслідки, оскільки населення працездатного віку є продуктивною силою суспільства. Коливання його частки в загальній чисельності населення відображають взаємодію руху трьох груп населення: дітей у віці до 16 років; населення у працездатному віці і осіб, старших за працездатний вік. Вікова структура населення, як правило, оцінюється за допомогою коефіцієнта демографічного навантаження. Показник же економічного навантаження населення відображає характер впливу рівня і структури його зайнятості в суспільному виробництві на формування демографічних процесів в регіоні, і навпаки. Тому підвищення рівня зайнятості і вдосконалення її структури відповідно до вимог ринкової економіки дає змогу раціонально і ефективно залучати економічно активне населення до суспільного виробництва, що крім всього іншого, зменшуватиме його економічне навантаження в суспільстві.

Динаміка розвитку демографічних процесів і зайнятості населення має досить тісний взаємозв'язок. Наприклад, народжуваність, з одного боку, визначає рівень зайнятості жінок і можливість в перспективі збільшення або зменшення робочої сили, а з іншого – зміну обсягів споживання. Однак, цілком очевидно, що цей взаємозв'язок не є одностороннім. Населення, як найважливіший чинник економічного зростання, не може не залежати від стану економіки країни. В свою чергу, розвиток економіки, зайнятість населення впливають на перебіг демографічних процесів. Між іншим, саме цей взаємозв'язок вивчений ще явно недостатньо, хоча такі дослідження є вкрай необхідними для розуміння процесів розвитку суспільства, пошуку шляхів їх регулювання і управління.

Відомо, що процеси відтворення населення детерміновані об'єктивними соціально-економічними закономірностями. Разом з тим, економічні, соціальні, демографічні, культурні та інші чинники по-різному впливають на рівень народжуваності і смертності, що визначає значну диференціацію демографічних процесів в міській і сільській місцевості, в різних регіонах тощо.

На погляд дисертанта аналіз демографічних процесів в контексті їх взаємозв'язку із зайнятістю населення слід починати з народжуваності. Адже

народжуваність в сучасних умовах тісно пов'язана із економічними перетвореннями, що відбувалися в нашій країні в 90-х роках, в результаті переходу від командно-адміністративного управління господарством до ринкового. Ці перетворення тривалий період супроводжувалися розвитком і загостренням кризових явищ в економіці, падінням виробництва, зниженням рівня життя населення, зростанням безробіття, падінням реальної заробітної плати, тривалими інфляційними процесами, гострою житловою проблемою, особливо для молодих сімей і таке інше.

За останнє десятиліття в Україні погіршилися: соціальне становище жінок і їх зайнятість у суспільному виробництві, рівень матеріального забезпечення населення, практично не існує матеріального заохочення дітонародження, негативних тенденцій розвитку набула вікова структура жінок фертильного віку.

Усі ці явища характерні і для Хмельницької області. Вони мають вирішальний вплив на життєдіяльність населення регіону, в тому числі і на процеси його відтворення. Разом з тим, динаміка демографічних процесів, їх якісних та кількісних змін, пов'язана із структурними змінами у зайнятості населення.

В умовах перехідної економіки у Хмельницькій області постійно знижується коефіцієнт народжуваності населення (рис. 2.3). В цілому в області за 1990 – 2001 рр. він знизився на 4,5% (із 12,9% у 1990 р. до 8,4% у 2001 р.). В Україні ці показники змінилися за вказаний період з 12,7% до 7,8%. Причому, це відбувається за рахунок зниження коефіцієнта народжуваності міського населення, де за цей період народжуваність в області знизилася від 15,4% до 8,5% або на 44,8% (в Україні з 12,7% до 7,3%), тоді як у сільській місцевості цей показник був приблизно на одному рівні і коливався в межах 10,5% – 8,3% (у 2001 р. він знизився на 19,4% у порівнянні з 1990 р.), хоча, в цілому в державі він зменшився з 12,7% до 8,8%. Із графіка (рис.2.3) видно, що до 1997 року кількість народжених дітей на 1000 жителів області у містах була вищою, ніж у сільській місцевості.

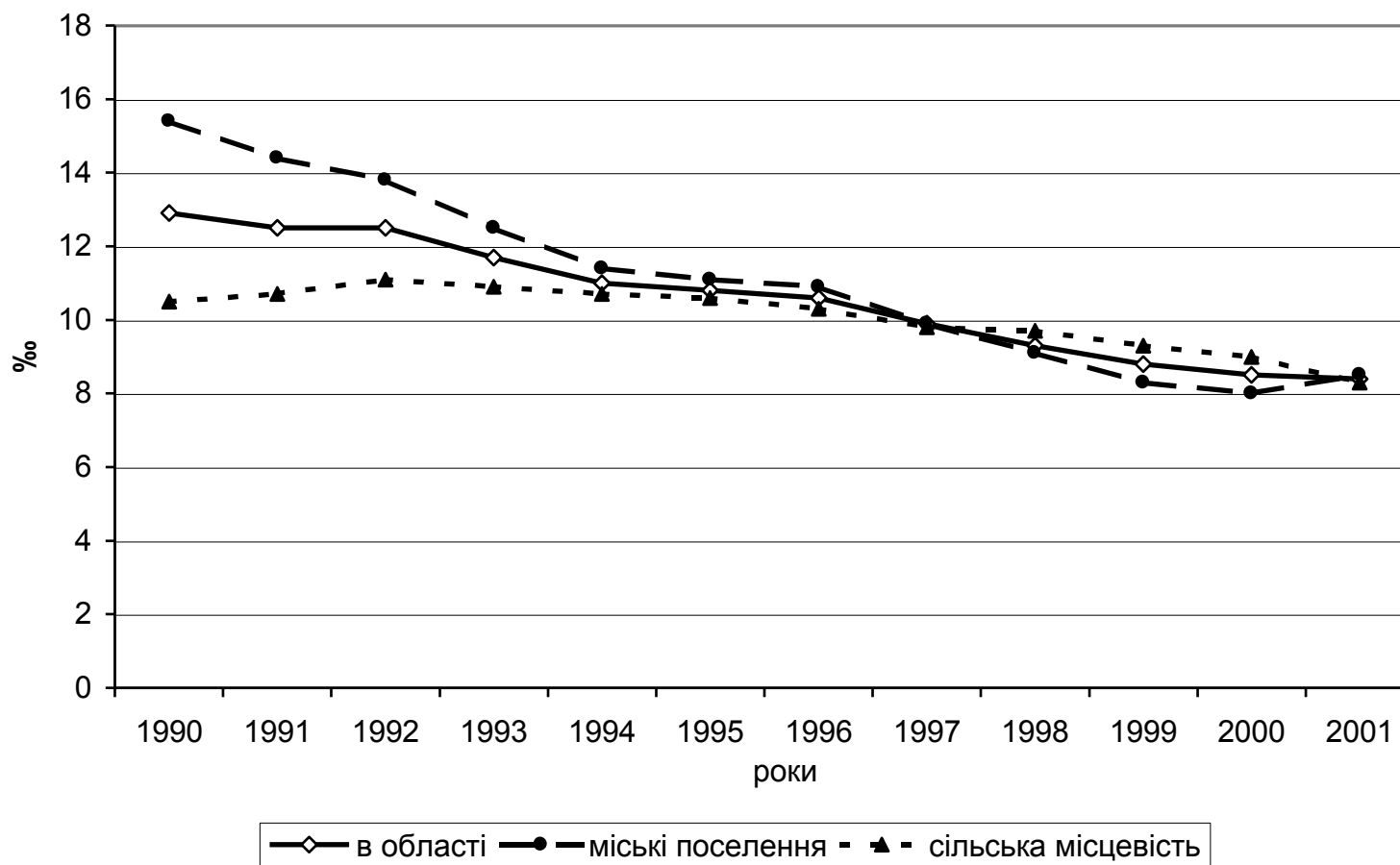

Рис. 2.3. Динаміка коефіцієнта народжуваності у Хмельницькій області

У 1997р. цей показник в обох категоріях поселень був майже однаковим, а вже у 2000 р. він був нижчим на 1,0‰. Це відбивається на темпах приросту абсолютної кількості міського населення. Якщо за 1989 – 1996 рр. чисельність міських жителів зросла на 7,7%, то за 1997 – 2001 рр. вона зменшилася на 0,7%.

Зрозуміло, що вказані тенденції відбиваються на показниках природного приросту населення, який у 1991 р. в Україні ще мав позитивне значення (0,6‰), а у 2001 р. знизився до від'ємного (-7,6‰), а у сільській місцевості до -9,8‰. В Хмельницькій області природний приріст населення у 2001 р. становив -7,8‰, а у сільській місцевості -13,1‰ [174, с.253].

Беручи до уваги те, що переважна більшість галузей економіки Хмельниччини базується саме у містах, оскільки в сільській місцевості розвиваються, як правило, лише галузі, пов'язані з агропромисловим комплексом, то цілком очевидно, що формування галузевої структури зайнятості насамперед залежить від розвитку міст. Тому стабілізація рівня народжуваності у міських поселеннях є першочерговою необхідністю для формування оптимальної зайнятості.

Зберігається тенденція до зниження народжуваності в адміністративних районах (рис. 1 додатку Б). Так, у 2000 р. в усіх районах (за винятком Теофіпольського) він був нижчим ніж у 1990 р. Найбільше коефіцієнт народжуваності знизився у Старосинявському (на 4,9‰), Полонському (на 4,7‰), Славутському (на 4,4‰).

Зниження рівня народжуваності найбільше впливає на цілий ряд галузей невиробничої сфери, і в першу чергу освіти, охорони здоров'я, побутового обслуговування, індустрії відпочинку тощо. У Хмельницькій області, починаючи з 1990 р. відбувається перманентне скорочення кількості постійних дошкільних виховних закладів: у 1990 р. їх було 864, а в 2001 р. – 766, з яких працювали – 724, 9 – були на капітальному ремонті, 33 заклади – не працювали зовсім. Зрозуміло, що таке скорочення спричинило зменшення зайнятих у цих закладах, переважно, жінок. Поки що це не відбивається на зайнятості у міських

загальноосвітніх школах, оскільки в попередні роки в класах навчалося по 35-40 учнів, що значно перевищувало встановлені норми. Зараз, класи в якійсь мірі, за кількістю учнів (25-30) дещо наближаються до норми, хоча вже найближчим часом ця проблема стане відчутною у початкових класах, а отже виникне потреба у працевлаштуванні незайнятих вчителів, переважно жінок.

Серед адміністративних районів найбільше дошкільних закладів було закрито у Славутському районі, де за період 1990 – 2001 рр. їх кількість скоротилася на 17 одиниць (із 43 до 26). Цей факт має особливо негативний підтекст, зважаючи на те, що в даний час у Славутському районі один з найвищих рівнів народжуваності і відсутність дошкільних закладів освіти, насамперед, відбивається на зайнятості молодих жінок, які вимушено залишаються у відпустках по догляду за дитиною тривалий час, що, в свою чергу, негативно впливає на зниження їх кваліфікаційно-фахового рівня. Не краща ситуація і в інших районах області: у Красилівському, Хмельницькому та Старокостянтинівському кількість таких закладів зменшилася на 10 одиниць.

Зниження народжуваності впливає на зайнятість в закладах охорони здоров'я (пологових будинках, дитячих поліклініках, лікарнях, амбулаторіях). Зменшення кількості пацієнтів призводить до зменшення зайнятих в цих закладах, насамперед, середнього медичного персоналу. А це, знову ж таки, переважно жінки. Хоча з іншого боку, загострення конкуренції за робочі місця, певною мірою сприяє підвищенню якісного рівня медичного персоналу, покращенню умов для пацієнтів, доброзичливішому ставленню до них медичного персоналу.

Безумовно, що проблему народжуваності в контексті зайнятості жінок не можна зводити до одного лише бажання останніх виконувати свою дітородну функцію, працювати, скажімо, вчителем, медичною сестрою чи за якоюсь іншою професією. Тут вирішальне значення мають суто економічні причини, що породжені довготривалою загальносистемною кризою.

Постійне зниження рівня народжуваності в області загострює депопуляційні процеси серед населення. Це зумовлює постаріння населення,

зменшення кількості осіб працездатного віку та молодшого за працездатний, що негативно вплине на якість трудового потенціалу, розвиток економіки і формування якісної структури зайнятості. Даний процес, негативно впливаючи на загальну кількість населення, зменшує попит на товари народного споживання, різноманітні послуги тощо. А це, в свою чергу, ставить підприємства перед дилемою: або шукати нові ринки збуту своїх товарів, або скорочувати виробництво, а отже і працівників. В сучасних умовах підприємці, як правило, вибирають другий шлях, оскільки перший вимагає різкого підвищення конкурентоспроможності їх товарів, досягнення якого неможливе без активної інноваційної та інвестиційної політики, технологічного оновлення виробництва тощо.

Не можна залишити поза увагою і таку тенденцію, як збільшення частки дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі. На перший погляд тут немає особливої проблеми. Проте, це зовсім не так. Для одиноких матерів проблема зайнятості є дуже гострою і, що характерно, багатогранною. Їм потрібна така робота, яка б давала змогу жінці якнайбільше часу приділяти своїй дитині, встигати виконувати свої службові обов'язки і, звичайно, усю домашню роботу. А оскільки такого місця праці, яке б відповідало усім цим вимогам, знайти вкрай важко, а часто і неможливо, то роботодавці в кращому випадку можуть запропонувати неповну зайнятість або надомництво. А звідси нові проблеми: низькі заробітки; відсутність профспілкового захисту; непостійність місця праці тощо. До того ж діти, які виховуються у неповних сім'ях, не завжди можуть здобути належну освіту, знайти своє місце в суспільстві. Все це в майбутньому, так чи інакше негативно вплине на якісну складову трудового потенціалу України і регіону зокрема.

Між тим частка дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, із року в рік зростає. Наприклад, у Хмельницькій області вона зросла з 10% до загальної кількості народжених у 1990 р. до 14,1% у 1999 р., дещо знизившись у 2001 р. до 13,3%. При цьому, у сільській

місцевості питома вага таких дітей значно вища, ніж у міських поселення. Дана тенденція характерна для всієї України, про що свідчать дані табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Частка дітей, народжених жінками,
які не перебували у зареєстрованому шлюбі,

*у відсотках до загальної кількості народжених**

	Україна				Хмельницька область			
	1990р.	1999р.	2000р.	2001р.	1990р.	1999р.	2000р.	2001р.
Всього	11,2	17,4	17,3	18,0	10,0	14,1	13,4	13,3
у міських поселеннях	10,5	17,9	17,7	18,3	7,7	11,3	10,0	10,6
у сільській місцевості	12,6	16,7	16,6	17,5	13,1	16,9	16,9	16,2

*¹⁾ Складено за даними [172, с. 354; 174, с. 255].

Одним із найважливіших чинників, який би стимулював підвищення рівня народжуваності, є забезпечення матеріальних умов відтворення населення. Ми вважаємо, що матеріальну допомогу майбутнім матерям потрібно надавати ще до народження дитини. Відомо, що найважливішим для сім'ї є народження здорової дитини, а вже потім – її виховання, становлення як особистості і таке інше. Оскільки здоров'я дитини формується разом із формуванням самого організму, то необхідно створити якнайсприятливіші умови для вагітних жінок та для нормального протікання їх вагітності. На думку дисертанта надання такої допомоги слід починати з дня реєстрації вагітної жінки у жіночій консультації, а саму виплату проводити щомісячно, якщо жінка регулярно дотримується графіка відвідування лікаря. У випадку порушення такого графіка суму виплати доцільно зменшувати. Разом з тим, розмір виплат з кожним місяцем повинен зростати так, щоб до дня пологів вона була достатньою не лише для забезпечення потреб самої жінки (вітаміни, медикаменти), але й забезпечити майбутнього малюка усім необхідним

(одягом, харчуванням, посудом тощо). Таким чином стимулюватиметься не лише саме народження дитини, але й постійний контроль з боку лікарів за її здоров'ям. Ми переконані, що розмір такої допомоги обов'язково повинен перевищувати розмір допомоги по безробіттю, не залежати від трудового стажу жінки, її освіти, соціального становища. Для жінок, які працюють, розміри виплат потрібно "прив'язувати" до їх заробітної плати, але, щоб вони не були нижчими від допомоги з безробіття. При народженні кожної наступної дитини потрібно підвищувати рівень матеріальної підтримки сімей.

Наступним чинником, який впливає на чисельність населення, його віково-статеву структуру, розвиток трудового потенціалу області, а звідси і формування структури його зайнятості, є рівень смертності. В свою чергу він залежить від багатьох передумов, що склалися в області: загального рівня економічного розвитку, добробуту населення, розвитку системи охорони здоров'я, екологічної обстановки тощо.

За останнє десятиліття всі ці чинники неухильно погіршуються в Україні і у Хмельницькій області, зокрема, а тому і рівень смертності також зростає (рис.2.4). Так, якщо у 1990 р. коефіцієнт смертності в Україні становив 12,1‰, то у 2001 р. вже 15,4‰, а в Хмельницькій області відповідно з 13,5‰, до 16,1‰. Якщо ж порівняти цей показник у міській і сільській місцевості, то побачимо, що рівень смертності у селах значно вищий, ніж у містах і з кожним роком цей розрив зростає: в Україні коефіцієнт смертності у сільській місцевості у 2001 р. становив 18,6‰, а в міських поселеннях – 13,8‰; в Хмельницькій же області ці показники становили відповідно 21,4‰ і 11,1‰ [174, с. 253]. Така ситуація, на нашу думку, спричинена, насамперед, диспропорціями у віковій структурі сільського населення, де частка людей старшої вікової групи від 50-ти років і старше на 1 січня 2001 р. складала: в Україні 35,8% і в Хмельницькій області – 35,5%. В містах цей показник знаходився на рівні відповідно 29,5% і 16,4%. Отже, є підстави вважати, що в сільській місцевості рівень смертності зростає переважно за рахунок людей похилого віку.

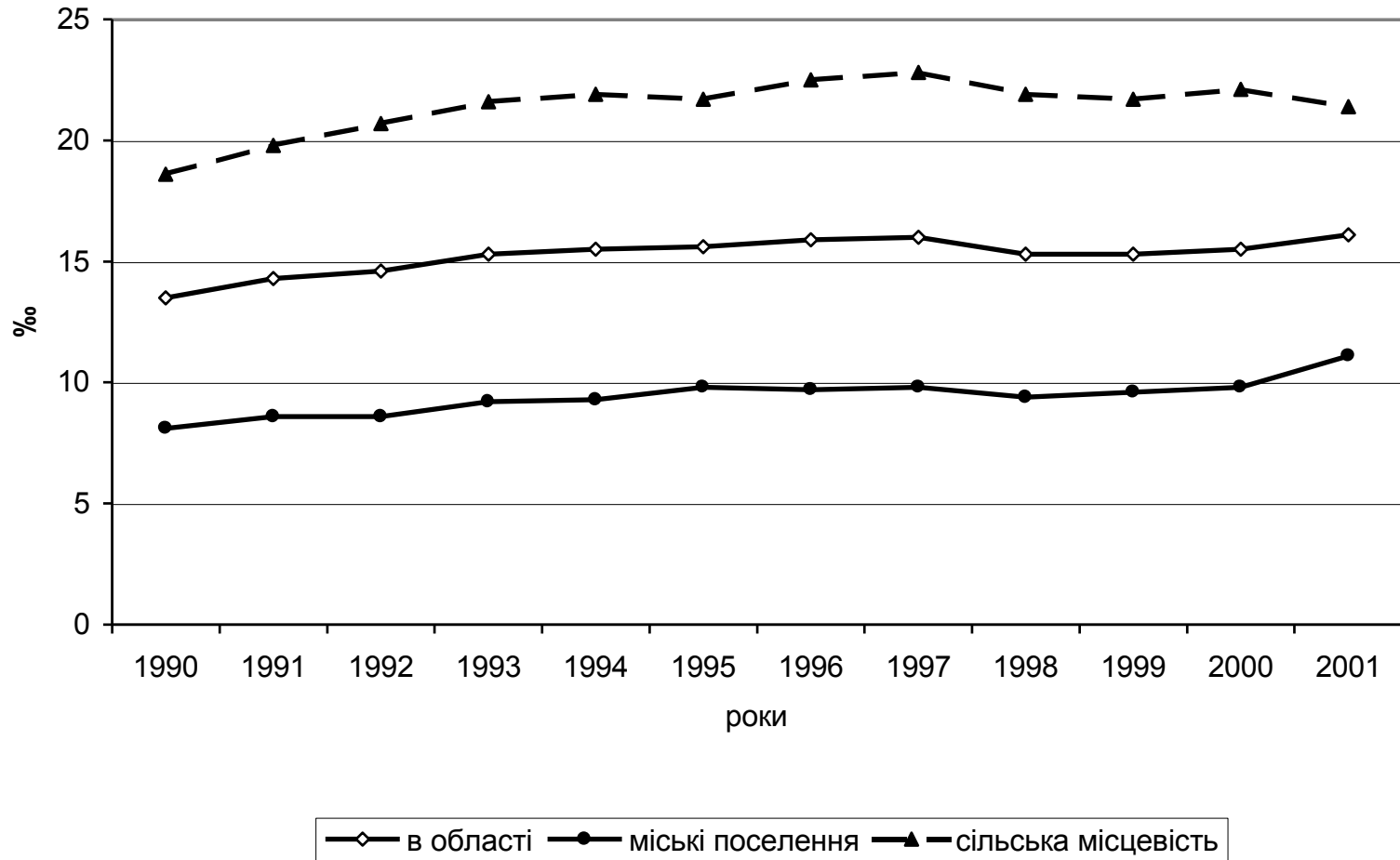

Рис. 2.4. Динаміка коефіцієнта смертності у Хмельницькій області

У більшості адміністративних районів коефіцієнт смертності у 2000 р. порівняно із 1990 р. зріс на 2 – 3‰ (рис. 2 додатку Б). Однак, у деяких районах рівень смертності населення значно зріс: у Славутському на 11‰, Старокостянтинівському – на 8,4‰, Хмельницькому – на 4,5‰, у Кам'янець–Подільському – на 4,2‰.

Безумовно, що вказані тенденції впливають на рівень постаріння населення. Станом на 1.01.2000 року його середній вік у Хмельницькій області становив 38,9 років, що є вищим, ніж в середньому по Україні (38,3 роки).

До речі, комісія ООН з народонаселення розробила оцінкову шкалу рівня коефіцієнта смертності, яка дає можливість його певної класифікації, так би мовити, за міжнародними стандартами (табл. 2.2). Порівнюючи вказані вище показники в масштабі України і Хмельницької області з оцінковою шкалою ООН можна зробити висновок, що в нашій державі коефіцієнт смертності відноситься до категорії високого, а в сільській місцевості цілого ряду областей – дуже високого.

Таблиця 2.2

Оцінкова шкала ООН рівня коефіцієнта смертності*

Рівень смертності	Значення коефіцієнта смертності, ‰
1. Надзвичайно низький	менше 7,0
2. Дуже низький	7,0 – 9,9
3. Низький	10,0 – 11,9
4. Середній	12,0 – 14,9
5. Високий	15,0 – 19,9
6. Дуже високий	20,0 – 29,9
7. Надзвичайно високий	понад 30,0

* Складено за даними [199, с. 200].

Формування якісної структури трудових ресурсів, а потім і зайнятості населення значною мірою залежить від рівня дитячої смертності та осіб

працездатного віку. В цьому відношенні можна говорити про нестабільність щодо розвитку вказаного процесу. Так, впродовж останніх десяти років коефіцієнт дитячої смертності Хмельницької області коливався хвилеподібно, з циклічністю у 4 роки і в межах від 14,5‰ до 9,5‰ (рис.2.5). Порівнюючи із стабільною динамікою рівня народжуваності і смертності (рис.2.3 і рис.2.4), стає очевидним, що рівень дитячої смертності у Хмельницькій області – явище нестабільне і важко прогнозоване, навіть за умови прямої залежності від рівня народжуваності. Тобто немає підстав стверджувати, що зменшення коефіцієнта народжуваності неминуче зменшить коефіцієнт дитячої смертності і навпаки. Очевидно, що рівень дитячої смертності залежить не лише від рівня народжуваності, а й від рівня економічного розвитку держави і регіону зокрема. Щодо України в цілому, то даний показник впродовж 1990 – 2001 рр. не мав суттєвих відхилень. Наприклад, якщо у 1990 р. він був на рівні 12,8‰, а у 1995р. – 14,7‰, то починаючи з 1996 р. (14,3‰) він знизився до 11,3‰ у 2001 р. [172, с. 354; 174, с. 255].

Нівелюється відчутна відмінність рівня дитячої смертності населення у сільських і міських населених пунктах (рис.2.6). Так, якщо у 1990 р. в містах цей показник становив 10,8‰, а у селах – 15,8‰ (різниця – 5‰), то у 2001 р. – відповідно 10,1‰ і 8,9‰ (різниця – 1,2‰). В Україні ці показники змінювалися відповідно з 12,5‰ і 13,5‰ у 1990 р. до 11,3‰ і 11,3‰ у 2001р.

Така ситуація до певної міри є парадоксальною. По-перше: за вказаний період у міських поселеннях відбувалося постійне зниження коефіцієнта народжуваності, а смертність серед немовлят зростала. По-друге, у сільській місцевості при відносно стабільному рівні народжуваності, рівень дитячої смертності різко знизився. При цьому слід зауважити, що за рівнем медичного обслуговування, за умовами життя сільські мешканці значно поступаються городянам.

Відтак можна зробити висновок, що на рівень дитячої смертності у містах впливають також і чинники, які більше притаманні містам. Це вкрай незадовільна екологічна обстановка, велика кількість стресових ситуацій,

Рис. 2.5. Динаміка коефіцієнта дитячої смертності у Хмельницькій області

Рис. 2.6. Динаміка коефіцієнта дитячої смертності у Хмельницькій області в міських поселеннях та сільській місцевості

поширення таких антисоціальних явищ як наркоманія і алкоголізм, байдужість молодого покоління до власного здоров'я, низький рівень статевої культури та інші. Всі ці чинники негативно (прямо чи опосередковано) впливають на розвиток дітей у перинатальному періоді. У Хмельницькій області основними причинами смерті дітей віком до одного року були вроджені аномалії та стан, що виникає у перинатальному періоді (у 1990 р. – 67% від усіх померлих, у 1998 р. – 75,2%, а у 2001 р. – 67,2%). В Україні, за нашими підрахунками, ці показники характеризувалися, відповідно, так: 67,1%; 64,8%; 67,4%.

Щодо динаміки рівня дитячої смертності серед адміністративних районів Хмельницької області, то здійснений нами аналіз, показав, що у більшості районах (Волочиському, Деражнянському, Кам'янець–Подільському, Летичівському, Новоушицькому, Славутському, Старосинявському, Теофіпольському, Хмельницькому, Чемеровецькому та Шепетівському) коефіцієнт дитячої смертності за 1991 – 2001 рр. знижується. В інших районах він коливається з року в рік. У 2001 році найнижчий рівень дитячої смертності зареєстровано у Теофіпольському районі (2,9‰). Потребує ґрунтовного і всебічного вивчення ситуація, що склалася у Старокостянтинівському районі, де у 2001 р. він досяг загрозливого рівня – 20,8‰ і був найвищим в області. При цьому рівень народжуваності в районі у 2001 р. був вищим за середньообласний на 0,5‰. Високий рівень дитячої смертності в 2001 р. зареєстровано в Летичівському (14,5‰) та Старосинявському (13,6,0‰) районах [174, с. 256].

Таким чином, ми вважаємо, що на рівень дитячої смертності у Хмельницькій області вирішальний вплив мають соціально-економічні чинники, оскільки чіткої залежності між дитячою смертністю та іншими демографічними процесами не спостерігається. Мають місце й різкі зміни рівня дитячої смертності в окремих адміністративних районах. Цей факт вимагає всебічного вивчення спеціалістами різного фаху: демографами, медиками, економістами та ін.

Ми вважаємо, що для стабілізації і подальшого зниження рівня дитячої смертності в Хмельницькій області необхідно вживати комплексних заходів, спрямованих на покращення умов життя населення. Це, насамперед, забезпечення зайнятості населення, що дало б можливість людям отримувати постійні доходи, реформування і вдосконалення сфери медичного обслуговування, забезпечення належних побутових умов життя населення, розвиток мережі дитячих лікувальних та дошкільних закладів, тощо.

Особливу стурбованість викликає зростання смертності серед громадян працездатного віку. Постійне зростання рівня смертності у працездатному віці гальмує розвиток трудового потенціалу, збільшує демографічне та економічне навантаження, призводить до відчутних економічних втрат. Поряд з цим, не можна залишати поза увагою і соціальний аспект передчасної смерті людини, адже мова йде не лише про втрату для суспільства особи, здатної до продуктивної діяльності, а для дітей одного з годувальників, а й втрату одного з батьків та збільшення кількості неповних сімей з усіма негативними наслідками.

Проблема смертності у працездатному віці гостро стоїть в Україні і у Хмельницькій області, зокрема. На сьогодні третину від усіх померлих складають саме особи у працездатному віці, і з кожним роком їх абсолютна кількість зростає. Так, якщо у 1990 р. на Хмельниччині померло 7,1 тис. осіб у працездатному віці, то в 2000 р. – 7,8 тис. осіб. Відомо, що у трудовому відношенні найпродуктивнішим є вік 30 – 44 роки. Проте, кількість померлих у середньому за рік на 1000 осіб постійного населення цієї вікової групи (30–44 роки) збільшилася в Україні з 10,0‰ у 1990-1991 рр. до 14,5‰ у 2000 р. [169, с. 228].

В сучасних умовах структура зайнятості населення значною мірою змінюється під впливом міграції, розвиток якої пов'язаний з багатьма соціально-економічними явищами. Міграційні процеси, з одного боку, є наслідком демократизації суспільно-виробничих відносин, а з іншого – результатом реакції людей на характер економічних перетворень в країні, їх

невдоволення відсутністю позитивних результатів таких перетворень з точки зору покращення свого рівня життя. Немає потреби доводити, що чим інтенсивніше відбуваються міграційні процеси, тим суттєвіші зміни відбуваються в соціальній структурі населення, тим більше змінюється його територіальне розміщення. За своєю суттю (в класичному розумінні) міграція сприяє обміну трудовими навичками і виробничим досвідом, сприяє розвитку особистості, впливає на сімейний склад, віково-статеву структуру, веде до оновлення кадрів. Таким чином, вона безпосередньо пов'язана із соціальною, галузевою та професійною мобільністю населення, характеризуючи чисельність зайнятого населення та його структуру в конкретній галузі економіки, яка необхідна суб'єктам господарювання для вирішення конкретних завдань. Безумовно, що чисельність зайнятих в тій чи іншій галузі визначається виходячи з економічної програми її розвитку, інтересів підприємства, його колективу. Переміщення населення і робочої сили не може відбуватися без врахування особливостей ринкових відносин, адже є досить вагомим регулятором кількісної та якісної структури робочих місць. Проте, і циклічність розвитку економіки, і система державних регуляторів також чинять суттєвий вплив на її формування.

Проведені нами дослідження показали, що міграційні процеси в Хмельницькій області досить активно сприяють зростанню кількості її міського населення і відпливу мешканців із сіл, ускладнюючи тим самим, і без того складні демографічну ситуацію. Так, у 1990 – 1993 рр. міські поселення збільшилися за рахунок міграцій більше як на 32 тис. осіб, міграційний приріст в області за вказаний період становив 27,2 тис. осіб., а міграційний оборот в цілому по області склав – 324,9 тис. чол.

Однак, у 1994 – 1999 роках мали місце процеси, що кардинально відрізнялися від тих, які були у 1990 – 1993 рр. Так загальна кількість населення в області зменшилася за ці роки на 51 тис. осіб, а сальдо міграції в області становило -14,5 тис. осіб, що на 41,7 тис. осіб менше ніж у 1990 – 1993 рр. Міграційний приріст у містах за 1994 – 1999 рр. набув від'ємного значення

і склав -3,4 тис. осіб, а у селах – -11 тис. осіб. Загальна чисельність мігрантів в області за вказаний період склала 301,2 тис. осіб.

У 2000 р. спостерігається спад міграційної активності населення Хмельницької області порівняно з 1990 р. Про це свідчить зменшення міграційного обігу населення із 68,4 тис. осіб до 51,8 тис. осіб або на 24,2%. При цьому міграційне сальдо у 2000 р. становило -3,2 тис. осіб проти +8,8 тис. осіб у 1990 р. Коефіцієнт інтенсивності міграцій за прибуттям в 1990 р. становив 0,034, а за вибуттям – 0,031. У 2000 р. ці показники становили відповідно – 0,017 та 0,019 [103, с. 182; 169, с. 253].

Аналогічні тенденції характерні і для всієї України, де лише за 2000 р. чисельність вибулих (837066 чол.) перевищувало чисельність прибулих (790453 чол.) на 46613 чол. [171, с. 336].

Як показує аналіз основних міграційних потоків у Хмельницькій області, за останні чотири роки постійно зменшується кількість учасників міждержавних міграцій, але збільшується – міжрегіональних і внутрішньорегіональних (рис. 2.7). При цьому кількість вибулих внаслідок міждержавних міграцій зменшилася на 3,2%, а міжрегіональних, навпаки, – зросла на 13,6%. Загальна чисельність внутрішніх мігрантів за період 1997–2000 рр. зросла на 22,9%.

Серед адміністративних районів найбільший міграційний обіг (без внутріобласних міграцій) у 2000 р. було зареєстровано в Ізяславському (1209 осіб), Полонському (956) та Дунаєвецькому (881) районах. Усі райони в цьому році мали від'ємне міграційне сальдо, що разом з від'ємним показником природного приросту населення призводить до зменшення чисельності населення. Так, у 2000 р. чисельність населення зменшилася на 13,4 тис. осіб, з них за рахунок міграцій – на 3,2 тис. осіб, або на 23,8%. Найбільшу чисельність населення втратили за рахунок міграцій такі райони: Хмельницький (737 осіб); Старокостянтинівський (455 осіб); Красилівський (442 осіб); Кам'янець-Подільський (431 осіб). Найменше жителів змінили місце проживання у Старосинявському (75 осіб) та Летичівському (82 осіб) районах.

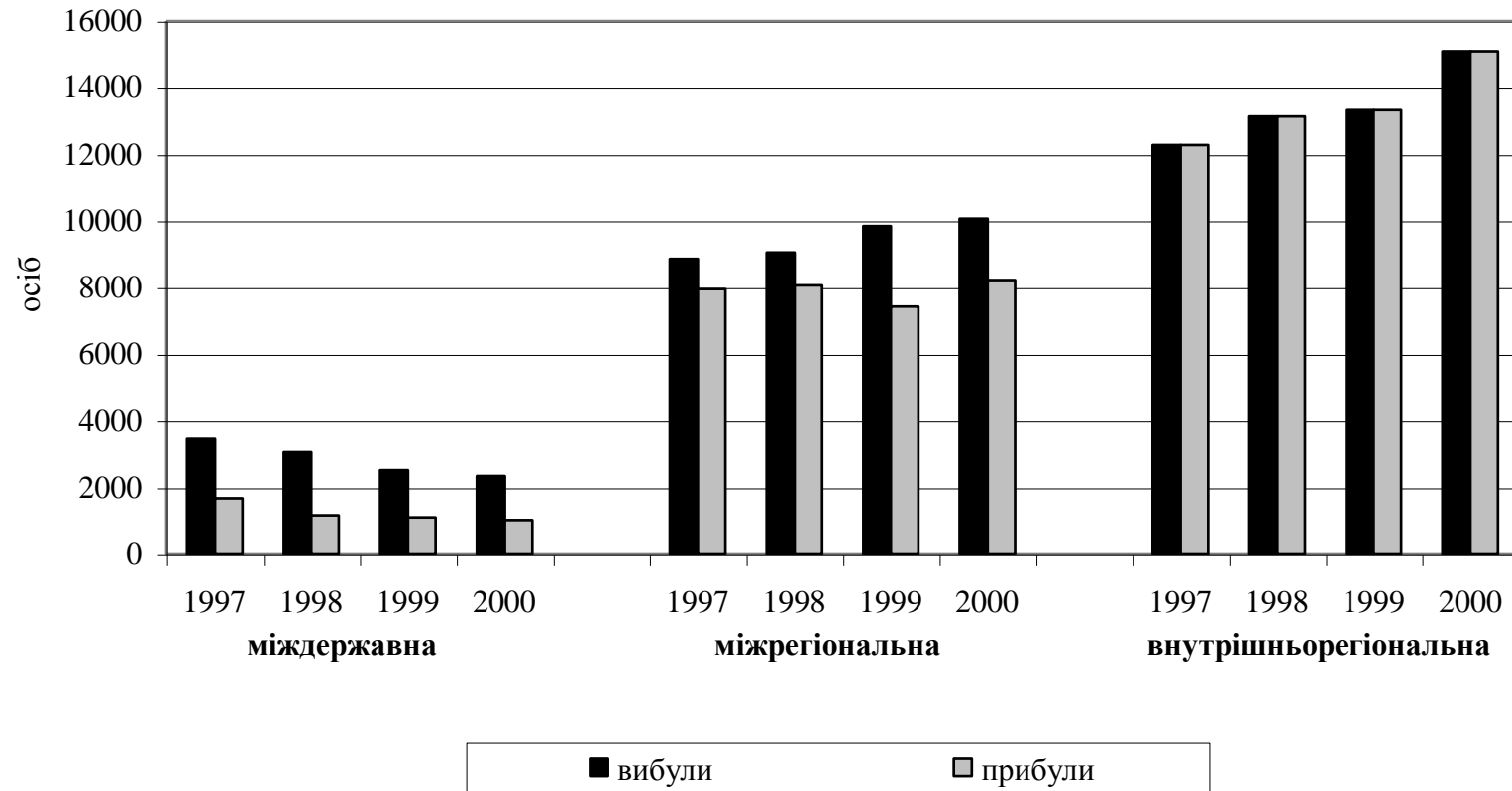

Рис. 2.7. Чисельність мігрантів в основних міграційних потоках Хмельницької області.

На думку дисертанта, міграційні процеси потребують вагомішого державного регулювання, насамперед, за допомогою комплексу економічних важелів. Суть відповідних заходів полягає у радикальному покращенні транспортного сполучення між населеними пунктами, створенні нових робочих місць в регіонах, де є надлишок робочої сили, поліпшенні соціально-побутових умов у сільській місцевості, забезпеченні можливостей для здобуття тих професій, які користуються попитом на регіональних ринках праці, розширенні сфери самостійної зайнятості населення тощо.

Такі заходи сприятимуть комплексному розвитку всіх населених пунктів, раціональному розміщенню продуктивних сил, формуванню раціональної структури зайнятості населення.

2.2. Аналіз економічних чинників, що впливають на структуру зайнятості населення регіону.

Функціонування всіх сфер і галузей економіки країни і регіонів прямо залежить від інвестицій, що надходять з різних джерел, а їх стабільний і поступальний розвиток немислимий без широкого впровадження інновацій. Інвестиції є матеріальною основою інноваційної діяльності. Інноваційні стратегії розвитку здатні забезпечити не тільки підвищення конкурентоспроможності товарів і послуг, а й що особливо важливо, структурні зрушення в економіці за рахунок прискореного розвитку пріоритетних галузей і видів діяльності, створення нових робочих місць, трансформацію структури зайнятості, зростання попиту на кваліфіковану робочу силу, і відповідну її підготовку [28, с. 100]. Ці чинники мають безпосередній вплив на формування ринкової кон'юнктури, створення робочих місць.

На структуру зайнятості населення важливий вплив мають інвестиції – один із найважливіших чинників економічного розвитку регіону. Від обсягів і

структури інвестицій залежить формування якісної і кількісної структури зайнятих.

В умовах економічної кризи, як правило, ставиться мета залучити якомога більше інвестицій. При цьому мало уваги приділяється їх технологічній структурі. Ми вважаємо, що інвестиційна політика в регіоні повинна проводитися в напрямку формування раціональної, для даного регіону, структури економіки. Одночасно буде формуватися і раціональна структура зайнятості, коли певній кількості і структурі робочих місць буде відповідати така ж кількість і структура робочої сили.

В сучасних умовах ефективна інвестиційна політика органів місцевої влади є важливою передумовою для початку економічного піднесення в області. Потрібно визначити пріоритетні галузі і сфери господарства, щоб інвестиційні ресурси не розпорошувалися і давали максимальний економічний ефект. Такими галузями у Хмельницькій області є, насамперед, сільське господарство, переробна промисловість, будівельний комплекс, транспорт і зв'язок, соціальна сфера, машинобудування, електроенергетика.

Для ефективного інвестиційного процесу високі вимоги ставляться до освітньо-кваліфікаційного рівня працівників. Тому з приходом інвестицій виникає необхідність вдосконалення їх підготовки і перепідготовки за новими спеціальностями, пов'язаними з новою технікою і технологіями, як у відповідних навчальних закладах, так і безпосередньо на підприємствах. Це матиме прямий вплив на зміни у структурі зайнятих за рівнем освіти, збільшуватиметься питома вага молодих спеціалістів. Значну увагу слід приділяти розвитку соціально-побутової інфраструктури: будівництва житла, дитячих дошкільних закладів, будинків культури, санаторіїв-профілакторіїв. Все це створить необхідні умови для стабілізації трудових колективів, підвищення ефективності їх праці.

Інвестиції можуть зумовити диверсифікацію існуючих та формування і розвиток нових галузей господарства Хмельницької області, що створить передумови для змін у структурі зайнятості населення.

У 2001 році поступово поліпшувалась інвестиційна діяльність у Хмельницькій області. Підприємствами та організаціями всіх форм власності та джерел фінансування в економіку області спрямовано 568,2 млн. грн. у фактичних цінах [1174, с. 133-135]. У порівнянних цінах це склало 301,7 млн. грн., що на 9,4% більше, ніж у 2000 р. і на 82,6% менше ніж у 1990 р. В цілому по Україні у 2001 р. інвестиції в основний капітал у фактичних цінах склали 32573 млн. грн., а у порівнянних – 16857 млн. грн. [172, с. 213-215], що на 20,8% більше ніж у 2000 р. і на 69,6 % менше ніж у 1990 р.

Переважну більшість інвестицій в основний капітал Хмельницької області у 2000 р. спрямовано: у промисловість – 38,9% (у 1990 р. – 33,2%); житлове господарство – 22,1% (13,5%); будівництво закладів науки, культури, мистецтва, освіти, охорони здоров'я, комунальних підприємств та інших об'єктів виробничого і невиробничого призначення – 15,1% (12,9%) та сільське господарство – 9,5% (28,5%). В цілому по Україні у 2000 р. найбільше інвестицій надійшло: у промисловість – 40,6% (у 1990 р. – 34,5%); житлове господарство – 16,5% (16,2%); будівництво закладів науки, культури, мистецтва, освіти, охорони здоров'я, комунальних підприємств та інших об'єктів виробничого і невиробничого призначення – 14,0% (11,9%) і транспорт – 13,4% (8,3%). Обсяги інвестицій у сільське господарство України за період з 1990 – 2000 рр. зменшилися у 6 разів (із 21,3% до 3,5%) (табл. 2. 3).

Серед галузей промисловості Хмельницької області найбільше інвестицій у 2000 р. надійшло у електроенергетику (43,9%), промисловість будівельних матеріалів (13,6%), харчосмакову промисловість (11,8%), машинобудування (9,5%) [169, с. 129]. В цілому по Україні найбільші обсяги інвестицій у 2000 р. були спрямовані у чорну металургію (19%), електроенергетику (15%), харчосмакову (13,4%), газову і вугільну – по 12% [172, с. 219].

В технологічній структурі інвестицій в основний капітал у Хмельницькій області за 1990 – 2001 рр. відбулися певні позитивні зміни. За вказаний період питома вага інвестицій в будівельні та монтажні роботи зросла на 9,2 % (в Україні знизилася на 2%), а частка інвестицій в обладнання, інструмент та

інвентар – знизилася на 3% (в Україні зросла на 8%) [174, с. 134; 172, с. 214]. Це свідчить про те, що інвестори, вкладаючи кошти у будівництво нових виробничих потужностей і модернізацію вже існуючих, планують залишитися в регіоні і продовжувати свою діяльність на віддалену перспективу.

Таблиця 2. 3

Обсяги інвестицій в основний капітал за галузями економіки

(у порівнянних цінах, млн. грн.)

Галузі економіки	Україна*		Хмельницька область**	
	1990 р.	2000 р.	1990 р.	2000 р.
Всього	55368	139555	1735,2	276,0
Промисловість	19088	5672	575,8	107,5
Сільське господарство	11799	496	494,3	26,1
Лісове господарство	66	37	4,2	2,2
Будівництво	1926	312	43,8	3,7
Транспорт і зв'язок	5344	2740	91,0	16,3
Торгівля і громадське харчування, матеріально-технічне постачання і збут	1386	405	55,3	16,8
Заготівлі	158	21	8,5	0,7
Інформаційно-обчислювальне обслуговування	59	12	4,5	0,0
Житлове господарство (включаючи індивідуальне будівництво)	8970	2302	233,9	61,1
Будівництво закладів науки, культури, мистецтва, освіти, охорони здоров'я, комунальних підприємств та інших об'єктів виробничого і невиробничого призначення	6572	1958	223,9	41,6

*Складено за даними [172, с. 218];

**Складено за даними [169, с. 128].

Аналіз розподілу інвестицій у Хмельницькій області за формами власності показав, що у 2001 р. найпривабливішими для інвесторів були підприємства з колективною (45,0% інвестицій) та державною (32,0%) формами власності. Хоча, якщо порівнювати із 1990 р., то найкраща динаміка притоку інвестицій, за їх питомою вагою, у приватних підприємств (більше ніж у 4 рази), натомість державні підприємства отримали у 2 рази менше інвестицій [174, с. 212]. В Україні в цілому 48,2% інвестицій отримали колективні підприємства, 36,6% – державні, 7,3% – комунальні, 6,7% – приватні підприємства. За 1990 – 2001 рр. питома вага інвестицій у державні підприємства зменшилася у 2,1 рази, а частка інвестицій у приватні підприємства – зросла у 2,1 рази, у колективні – зросла у 2,5 рази [172, с. 312].

Основним джерелом інвестицій у Хмельницькій області були власні кошти підприємств та організацій.

Важливий вплив на структуру зайнятості населення мають *програми житлового будівництва*. Гострота і значимість житлової проблеми в нашій країні і в Хмельницькій області надає особливої привабливості таким програмам. Їх реалізація дозволила б не тільки вирішувати житлову проблему, але й сприяти збільшенню кількості робочих місць, оскільки ця галузь є досить трудомісткою, що є немаловажним у наданні роботи для безробітних. Принагідно зауважимо, що розвиток житлового будівництва – одна із необхідних умов розвитку ринку праці, який передбачає вільну міграцію населення.

За останнє десятиріччя у Хмельницькій області, як і в цілому в Україні, різко скоротилися капітальні вкладення у житлове будівництво: за 1990 – 2001 рр. їх стало менше відповідно у 3,9 і 4,2 рази. Важливо зазначити, що інвестиції у будівництво приватного житла в області, за вказаний період, скоротилося у 2 рази, а його питома вага у загальній сумі інвестицій зросла з 29,1% у 1990 р. до 56,1% в 2001 р. (табл. 1 додатку В).

Найбільше інвестовано у житлове будівництво в 2001 р. у Кам'янець-Подільському, Дунаєвецькому районах, а також у містах Хмельницькому,

Нетішині та Славуті, що склало 61,2 % від загальної суми капіталовкладень. Найменше освоєно коштів у житловому будівництві у Новоушицькому, Білогірському, Старосинявському та Старокостянтинівському районах (табл. 2 додатку В).

З 1990 р. по 2001 р. лише на 3,3% зменшилася загальна площа житла збудованого населенням за власний рахунок і за допомогою кредитів банків (табл. 3 додатку В). Серед районів найбільше збудовано у Кам'янець–Подільському, Городоцькому, Деражнянському та Полонському, а також у місті Хмельницькому. Це склало 54,5% від загальної площі житла, що введено в експлуатацію у 2001 р. Найменше житла приватні особи будують у м. Нетішині, Чемеровецькому та Старосинявському районах.

Таким чином, як свідчать дані державної статистики, у Хмельницькій області існує значний потенціал приватного будівництва, який в умовах стабілізації економіки може бути успішно реалізованим. Але, щоб якомога більше громадян могли забезпечити себе житлом, потрібні недорогі кредити з боку комерційних банків та, безумовно, від кредитних спілок. При цьому, потрібно пам'ятати, що прямі інвестиції у будівництво, є, по суті, непрямими інвестиціями в інші галузі, що тісно пов'язані з будівельною галуззю. Їх розвиток позитивно вплине на рівень зайнятості в регіоні, а в структурі зайнятості зростатиме питома вага зайнятих у будівництві та суміжних галузях. Крім того, будівельна галузь, на відміну від більшості інших, здатна забезпечити роботою значну кількість некваліфікованої робочої сили.

Забезпечення економіки країни та її регіонів необхідними інвестиційними надходженнями неможливе без залучення заощаджень населення – найважливішого і найнадійнішого внутрішнього інвестора. Обсяги вкладів населення не мають безпосереднього впливу на формування структури зайнятості населення. Проте, збільшення обсягів вкладів фізичних осіб свідчить про зростання доходів населення, що можливе, насамперед, при наявності місця праці у громадян. Таким чином, вклади населення є своєрідними реінвестиціями в економіку країни, які поповнюють кредитні ресурси банків.

Збільшення кредитних ресурсів сприяє їх поступовому здешевленню, а отже, і доступності для підприємців. Вони будуть спрямовуватися на створення нових підприємств, модернізацію існуючих, а отже, і формування відповідної структури робочих місць.

Але сучасні обсяги заощаджень населення України (3,8% від ВВП, станом на кінець 2000 р.) явно не достатні, щоб істотно впливати на темпи економічного зростання в країні (як показує світовий досвід, вони повинні складати 12–14% від ВВП країни). На нашу думку, сучасні низькі реальні доходи населення і його недовіра до банківських і страхових компаній не сприяють суттєвому приросту заощаджень, хоч за останні роки і в Україні, і в Хмельницькій області спостерігається деяке зростання кількості і обсягів вкладів населення в банківських установах (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Динаміка вкладів населення в комерційних банках

Показники	1999 р.	2000 р.	2001 р.
Україна, <i>млн. грн.</i> *	4283	6580	11083
Хмельницька область, <i>тис. грн.</i> **	43,4	63,8	128,3

* Складено за даними [172, с. 81].

** Складено за даними [174, с. 33].

Проте, за деякими оцінками інвестиційний потенціал населення України становить \$15–20 млрд. Ці гроші знаходяться поза реальним сектором економіки, а отже, не використовуються для її розвитку. Надзвичайно важливо залучити ці кошти до банківських установ, до інвестування вітчизняної економіки. Це стане можливим тільки тоді, коли Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, у випадку банкрутства банку, повертатиме вкладнику не лише не більше 500 грн., а щонайменше всю суму першого внеску. При цьому вкладник ризикує лише можливими відсотками від суми вкладу і для нього стає вигідніше зберігати гроші в банку, а не вдома.

Таким чином, в сучасних умовах існує нагальна необхідність створення дієвого економічного механізму залучення вільних коштів громадян до банківської системи, страхових компаній, інвестиційних фондів та їх трансформування в інвестиційний капітал.

Від темпів реформування власності, чіткої програми структурної перебудови господарства, а також стабільності вітчизняного законодавства залежить рівень інвестиційної активності як внутрішніх так і закордонних інвесторів. Адже жоден іноземний підприємець чи корпорація не ризикнуть вкладати свої капітали у підприємства, які не мають конкретного власника, основні фонди яких застаріли, як фізично, так і морально, в яких не ефективна структура управління. Тому, для залучення в економіку іноземних інвестицій, необхідно створити для цього відповідні умови.

За даними Хмельницького обласного управління статистики сума прямих іноземних інвестицій в економіку області зростає з кожним роком. У 2000 р. вона склала \$18008,3 тис., що у 1,6 рази більше, ніж у 1997 р. (табл. 1 додатку Д). Аналіз надходження прямих іноземних інвестицій в Хмельницьку область за галузями економіки показав, що переважна їх більшість спрямовувалася у промисловість, де за 1997 – 2001 рр. їх питома вага зросла із 63,8% до 67,1%. У торгівлі і громадському харчуванні, за вказаний період, частка інвестицій зросла із 14,1% до 20,8%. Триває щорічне зменшення частки прямих іноземних інвестицій у сільське господарство: із 19,1% у 1997 р. до 11,2% у 2001 р. Така тенденція, на нашу думку, негативно впливає на розвиток сільського господарства, оскільки гальмуються темпи модернізації галузі, відсутні передумови для формування раціональної структури зайнятості в аграрному секторі економіки Хмельницької області.

Таким чином, очевидно, що із поглибленням економічних перетворень, досягненням стабільності у вітчизняному законодавстві, розвитком приватного підприємництва сума прямих іноземних інвестицій зростатиме, які є однією з передумов створення нових ефективних робочих місць, а відтак, покращення ситуації на ринку праці. У 2000 р. на підприємствах Хмельницької області з

іноземними інвестиціями було зайнято 1583 працівники. Це, звичайно, небагато при тому, що чисельність безробітних складає понад 29 тис. осіб (табл. 1 додатку Д).

Необхідно зауважити, що органам державного управління варто було б регулювати і спрямовувати інвестиції в різні галузі та адміністративні райони, оскільки понад 71% підприємств з іноземним капіталом зосереджені в містах Хмельницькому і Кам'янець-Подільську, а з 20-ти районів, лише 7 змогли залучити іноземні кошти в незначних обсягах (табл. 3 додатку Д). Це зумовлює значні диспропорції в економічному розвитку адміністративних районів не сприяє формуванню раціональної структури зайнятості населення в регіоні.

На даний час поширена думка, що зміниться інвестиційно-кліматична ситуація в країні, прийдуть закордонні інвестиції, повернуться з офшорних зон наші капітали, — і запрацюють відтворювальні процеси. Насправді однієї тільки інвестиційної привабливості регіону, і навіть сприятливого клімату зовсім не достатньо для розгортання міжгалузевого та внутрішньогалузевого відтворювального процесу. Область, крім цього, повинна повноцінно інтегруватися до загальнодержавного ринкового простору, а це, у свою чергу, передбачає не тільки створення «кліматичних» умов для інвестицій. Насамперед важливо, щоб область стала привабливою не для будь-яких, а саме для високотехнологічних інвестицій. До того ж ситуація має сприяти утриманню в країні, а не витоку отриманого від інновацій прибутку, а це визначається інвестиційним середовищем. Причому середовищем, привабливим саме для стабільних вкладень у високотехнологічні галузі. Створення ж такого середовища визначається не тільки відповідним правовим полем, не тільки сильними мотиваціями, але й, щонайменше, трьома обслуговувальними науково-технологічний прогрес інфраструктурними каркасами:

- по-перше, високим розвитком фундаментальної та прикладної науки;
- по-друге, висококласною освітою;
- по-третє, адекватним масивом робочої сили високої якості.

Саме ці три обставини визначають процес так званого базування інвестицій у регіоні чи країні. Бо інвестиційне середовище, що включає названі складові, забезпечує закордонним (як і своїм) компаніям вагомі конкурентні переваги. У такій ситуації забирати кудись прибуток не так вигідно, як реалізувати його в країні. А це означає, що інвестиції принесуть країні не тільки нові робочі місця, не тільки податки, але й наповнення економіки реінвестованими доходами, – що і є умовою повноцінної участі інвесторів у всіх сферах суспільного відтворення. Тому в інвестиційній політиці необхідно враховувати потенційні можливості кожного з регіонів, виявляти найсприятливіші сектори для залучення коштів, інвестувати навчальні програми, спрямовані на розвиток самозайнятості населення. Зокрема, це стосується відтворення традиційних виробництв, характерних для даного регіону, які мають місцеву природноресурсну базу, ринки збуту, але знаходяться сьогодні в занепаді, а також концентрації зусиль на розвитку найбільш трудомістких місцевих виробництв (наприклад, виробництво будівельних матеріалів, сільськогосподарське виробництво, харчова промисловість тощо). Втім, в цілому по Україні оцінка розвитку інвестиційного клімату, на жаль, залишається переважно песимістичною. Тому лише розумна та зважена лібералізація підприємницького середовища, комплексна регуляторна політика держави можуть привести до притоку нових, як зовнішніх, так і внутрішніх інвестицій, збільшення кількості підприємств та створення нових робочих місць, а відтак і до поліпшення загального добробуту як окремих регіонів, так і України в цілому.

Інвестиції в інноваційні процеси, поряд із названою вище (наука, освіта, праця) інфраструктурою, дуже вимогливі до якості інституціонального середовища. Йдеться і про високорозвинений фондовий ринок, без наявності якого фінансовий капітал позбавляється своїх глобальних можливостей; і про венчурний малий бізнес, що забезпечує інвесторам вигідність інноваційного «укорінення»; і про лізингові операції, як особливу форму фінансування інвестиційних проектів.

Якщо належний розвиток фондового ринку на регіональному рівні – справа майбутнього, то широке використання лізингових операцій в сучасних економічних умовах може мати значний економічний ефект і вплив на формування структури зайнятості населення регіону. Йдеться, насамперед, про те, що за допомогою лізингових схем окремі підприємства чи галузі отримують нові машини, обладнання, високотехнологічні лінії, в результаті чого зростає ефективність виробництва, створюються нові робочі місця, виникає потреба у залученні висококваліфікованих кадрів, знижується напруга на регіональному ринку праці.

Лізинг може мати багатогранний вплив на зайнятість населення та її структуру. Цей вплив проявлятиметься, очевидно, в тому, що оновлення на підприємствах, скажімо, основних фондів може спричинити вивільнення якоїсь частки працівників. Проте, це сприятиме підвищенню ефективної та продуктивної зайнятості, а в кінцевому результаті – зростанню ефективності виробництва.

Лізинг має безпосередній вплив і на формування раціональної структури зайнятості населення, оскільки, створюються передумови для залучення у суспільне виробництво наявного трудового потенціалу регіону.

У Хмельницькій області є галузі господарства, які мають широкі можливості для застосування лізингових схем інвестування. Насамперед, це сільське господарство, де основні фонди застаріли як фізично, так і морально, промисловість будівельних матеріалів та будівництво, харчова і легка промисловість та інші. Адже виробнича функція лізингу полягає в тому, що це один з найпрогресивніших методів матеріально-технічного забезпечення виробництва, який відкриває доступ до передової техніки в умовах її швидкого морального старіння. Лізинг дає можливість використати у виробничій діяльності не тільки окреме обладнання, а й повністю укомплектовані виробництва. Крім того, створюються умови для отримання передової технології, її успішного освоєння на високому технічному рівні. При різних

видах лізингу передача техніки і технології може супроводитись придбанням користувачем певного набору різних послуг.

Найбільший ефект від застосування лізингу можна отримати, на нашу думку, у сільському господарстві області, де існує нагальна необхідність в оновленні основних фондів, вдосконаленні агротехніки тощо. Це сприятиме зростанню ефективності сільськогосподарського виробництва, зменшенню чисельності зайнятих в цій галузі. З іншого боку, не виключено, що лізинг сприятиме розширенню самозайнятості в сільській місцевості, виникненню малих приватних підприємств з переробки сільськогосподарської сировини, які забезпечать роботою сільських жителів. Як правило, лізинговий контракт супроводжується наданням різних послуг, що пов'язані з технічним обслуговуванням та підготовкою кадрів. Це формуватиме попит на кваліфіковану робочу силу. Забезпечення сільських мешканців роботою створить там платоспроможний попит, що дасть поштовх для розвитку у сільській місцевості сфери послуг, соціальної інфраструктури; позитивно вплине на демографічний розвиток села, зменшить відтік молоді у міста, знизить необхідність у трудових міграціях тощо.

Зараз, на нашу думку, в Україні склалися необхідні передумови для становлення і розвитку венчурного бізнесу – одного із головних учасників інвестиційно-інноваційного процесу. Це і необхідний кадровий потенціал, і, по суті, безмежне поле діяльності для впровадження інновацій, і достатні фінансові ресурси недержавного сектора економіки. Самі по собі венчурні компанії, як правило, невеликі, але впроваджуючи інновації, вони створюють додаткові робочі місця, сприяють розвитку пріоритетних галузей для країни чи окремого її регіону, створюють умови для диверсифікації галузей економіки, а отже і структури зайнятості населення.

Ми вважаємо, що в умовах економічної кризи, коли держава неспроможна на необхідному рівні фінансувати науково-дослідні роботи та впровадження їх результатів, саме венчурний капітал може створити для цього всі необхідні умови без будь-якої бюрократичної тяганини. Завдяки венчурним

компаніям у структурі зайнятості населення збільшиться питома вага спеціалістів найвищої кваліфікації. Особлива роль венчурних компаній полягає у концентрації потужного науково-технічного потенціалу, персоналу найвищої кваліфікації, які згодом можуть вирости у великі високотехнологічні корпорації. А це – нові робочі місця, розвиток науково-технічного прогресу. Крім того, у власників нових розробок та “ноу хау” відпаде необхідність у пошуку за кордоном можливостей для реалізації своїх ідей. Не виключено, що саме в цьому полягає найбільша користь від діяльності венчурних компаній.

Економічна цінність венчурного капіталу полягає в тому, що він є рушієм науково-технічного прогресу, а більшість технологічних революцій були ініційовані і профінансовані саме венчурними компаніями. Він підтримує галузі, які найдинамічніше розвиваються і забезпечують країні міжнародну конкурентноздатність, він забезпечує умови для створення і розвитку нових галузей. І що важливо, з розвитком венчурного бізнесу неодмінно вирішиться проблема захисту прав інтелектуальної власності, що для України має надзвичайно велике значення.

На даний час ми не володіємо інформацією про наявність у Хмельницькій області венчурних компаній. Ми переконані, що для стимулювання пропозиції венчурного капіталу, з боку держави потрібно забезпечити сталий розвиток і збільшення капіталу кредитно-банківської системи, страхового бізнесу, створення сприятливого податкового середовища. На регіональному рівні органам влади потрібно підтримувати венчурні компанії, що фінансують пріоритетні галузі, спростити процедуру формування фондів венчурного капіталу, сприяти динамічному розвитку регіональних фондових ринків, учасниками яких були б невеликі підприємства області, і чиї акції могли б зацікавити представників венчурного бізнесу.

Впродовж десятків років економіка нашої країни розвивалася за рахунок екстенсивних чинників, які з часом вичерпалися. Тому розвиток виробництва та й економіки в цілому мають йти шляхом впровадження нових технологій, техніки, нових методів господарювання і управління. Це зумовлено й

необхідністю перебудови структури економіки, впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, що, в свою чергу, вимагає нових форм інноваційної діяльності, яка ще недостатньо розвивається в Україні та в її регіонах.

Із загостренням конкуренції на регіональному та національному ринках і, прискоренням через це науково-технічного та організаційного прогресу, для переважної більшості підприємств з метою забезпечення конкурентних переваг саме інноваційний розвиток має стати об'єктом підвищеної та повсякденної уваги. В сучасних умовах господарювання інноваційна діяльність є реальним потужним каталізатором розвитку економіки в цілому, а також підвищення ефективності та прогресивності діяльності підприємств. Інновації призводять до створення нових товарів, послуг, нових виробничих процесів та оновлення економіки в цілому. Це означає, що інновації не обмежуються проблемами створення нової виробничої технології, а роблять свій внесок в удосконалення організації роботи та умов праці.

Інновації, як реакція на конкуренцію, є динамічним елементом виробництва. Без інновацій подальший розвиток підприємств, економіки в цілому та суспільства обмежене, без інновацій дійсно неможливе суттєве зростання продуктивності.

Рушієм інновацій є конкуренція, а їх опорою – творчий підхід. Технологія є одним з основних факторів зростання продуктивності, але тільки цей фактор не робить підприємство чи економіку конкурентоспроможною. Навпаки, без ретельного вивчення та цілеспрямованого використання “людського фактору” застосування нових технологій приречене на невдачу. На жаль, поки що багато підприємств та організацій недооцінюють участь працівників у перетвореннях та необхідність їх навчання для забезпечення технологічних змін як з точки зору економіки, так і з точки зору безпеки праці.

Характерною особливістю інновацій в сучасних економічних умовах є те, що переважна їх більшість спрямовується у промисловість для комплексної механізації і автоматизації виробництва, впровадження нових технологічних

процесів, освоєння нових видів продукції. Відповідно, інновації мають найбільший вплив на формування структури зайнятості саме у промисловості. Впровадження у виробництво інновацій передбачає забезпечення ефективної зайнятості. Для цього потрібно досить виважено підходити до формування кадрового потенціалу підприємства, особливо його якісних характеристик.

При проведенні механізації та автоматизації виробництва, як правило, збільшується потреба у працівниках високої кваліфікації, а на низькокваліфіковану робочу силу попит знижується. Для того, щоб уникнути масових звільнень, необхідно проводити перепідготовку та перекваліфікацію працівників відповідно до потреб виробництва. Впровадження нових технологічних процесів та освоєння нових видів продукції, як правило сприяє розширенню зайнятості.

Успішного впровадження інновацій немислиме без сучасного менеджменту та маркетингу. Для цього необхідно залучати фахівців нової генерації економістів.

У 2001р. в Хмельницькій області інноваційну діяльність здійснювало 34 промислових підприємства (у 2000 р. – 31). Найпоширенішим напрямком інноваційної діяльності є оновлення продукції. Виробництво нових видів машин, устаткування, апаратів, приладів освоювали 10 промислових підприємств (в 2000 р. – 11), матеріалів, виробів, продуктів – 25 (в 2000р. – 23). Ними освоєно 360 найменувань нових видів промислової продукції, що порівняно з 2000 р. менше на 11,1%, серед них 73,9% складають товари народного споживання [174, с. 241]. В Україні інноваційна активність підприємств залишається низькою, адже і у 2001 р., і у 1998 р. інновації впроваджувало 1503 промислових підприємств. Найпоширенішим напрямком інноваційної діяльності було освоєння нових видів продукції (1391 підприємство), в тому числі товарів народного споживання (982 підприємства) [172, с. 339].

Загальний обсяг інноваційних витрат в промисловості Хмельницької області склав у 2001 р. 8209,8 тис. грн. (у 1999 р. – 11066,7 тис. грн.) (табл. 2.5).

Найбільше коштів спрямовано на придбання засобів виробництва – 57,9% (у 1999 р. – 83,4%), нових технологій – 25,3% (...), маркетинг і рекламу – 12,5% (1,8%) [174, с.246]. В цілому по Україні загальний обсяг інноваційних витрат поступово зростає. У 2001 р. він склав 1979,4 млн. грн., що на 68,4% більше ніж у 1999 р. На придбання засобів виробництва спрямовано 63,1% коштів (у 1999 р. – 67,6%), на дослідження і розробки – 8,7% (15,4%), на маркетинг і рекламу – 7,9% (9,3%) [172, с. 339].

Таблиця 2.5

Загальний обсяг інноваційних витрат в промисловості

(у фактичних цінах)

Показники	Хмельницька область, тис. грн.*		Україна, млн. грн.**	
	1999 р.	2001 р.	1999 р.	2001 р.
Всього	11066,7	8209,8	1175,7	1979,4
за напрямками:				
виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт	407,1	340,6	180,7	171,7
придбання результатів науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт	27,2	–	...	125,0
технологічна підготовка виробництва	...	2030,2	...	...
придбання засобів виробництва	9228,7	4756,6	795,3	1249,4
маркетинг, реклама	196,6	1027,8	109,8	156,8
Інші	1207,1	54,6	89,9	276,5

*Складено за даними [174, с.246];

**Складено за даними [172, с.339].

В умовах дефіциту бюджету та проведення жорсткої монетарної політики держава має обмежені можливості у наданні фінансової підтримки інноваційної діяльності підприємств. Тому, у 2001 році єдиним джерелом фінансування такої

діяльності в промисловості Хмельницької області були власні кошти підприємств [169, с. 359], в Україні цей показник становив – 83,9% [172, с. 340].

Потенціал технології щодо стимулювання створення інноваційних товарів, послуг та процесів залишається високим. Це переконливо демонструють такі галузі, як інформаційні технології, біотехнології, зв'язок та фармацевтика. Реалізувати потенціал інновації часто-густо заважає концентрація тільки на технічному аспекті ідеї та нехтування її управлінням.

Широке впровадження інновацій в усі сфери економіки регіону є гарантом його поступального розвитку.

Інвестиційно-інноваційна діяльність втрачає будь-який сенс, якщо на її результати не буде відповідного попиту, адже саме попит впливає на обсяги пропозиції товарів і послуг, а відтак на рівень і структуру зайнятості населення. Головним споживачем на ринку є населення, а рівень споживання залежить від рівня його доходів. Тому з боку держави необхідно вжити негайних заходів щодо підвищення доходів населення і стимулювання попиту на послуги і товари непродовольчої групи. Конкретні пропозиції спрямовані на вирішення вказаної проблеми викладені нами у §3.2.

2.3. Вплив економічних перетворень в регіоні на структуру зайнятості населення.

Трансформація національної економічної системи України, розвиток ринкових відносин різко загострюють проблему зайнятості населення, ставлячи її на рівень найголовніших в житті суспільства.

Згідно українського законодавства зайнятість населення – це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм доходи у грошовій та іншій формі [51, с. 275]. По суті, в ній знаходить своє відображення характер розвитку системи соціально-економічних відносин, особливості суспільного поділу праці в різних сферах

економічної діяльності працездатного населення, тісно пов'язаного із засобами виробництва, тенденції формування попиту і пропозиції робочої сили. Тому рівень і структура зайнятості населення тісно пов'язані з рівнем розвитку і розміщення продуктивних сил, структурою економіки країни чи регіону.

Основним контингентом населення, який бере участь у суспільному виробництві, а отже формує структуру зайнятості, є трудові ресурси, які складаються із працездатного населення у працездатному віці, зайнятих осіб старшого віку та зайнятих підлітків.

В умовах перехідної економіки кількість і структура трудових ресурсів Хмельницької області зазнали суттєвих змін. Згідно даних державної статистики загальна їх кількість за 1990 – 2000 рр. зросла на 79,4 тис. осіб (на 9,5%), причому в містах відбулося скорочення на 5,3 тисячі осіб (1%), а в сільській місцевості – збільшення на 84,7 тис. осіб (27,3%). Такі зрушення в зазначених показниках між містом і селом не є результатом різкої переорієнтації трудових ресурсів на аграрну сферу економіки і відповідно, посиленого їх руху із міста в село. Річ у тім, що починаючи із 1995 р., осіб, які працюють в особистому підсобному сільському господарстві, органи державної статистики стали відносити до зайнятого населення. А, як відомо, в цій сфері діяльності більшість зайнятих – пенсіонери, які раніше до трудових ресурсів не відносилися. Якоюсь мірою на ці зрушення вплинув і механічний рух населення в напрямку “місто – село”, спричинений глибокою і тривалою кризою в промисловості, коли значна частина вивільнених працівників (переважно вихідців із сільської місцевості), повернулася в місця свого народження і зайнялася сільськогосподарським виробництвом (табл. 2.6).

Аналіз рівня забезпечення Хмельницької області трудовими ресурсами показав, що в цьому відношенні серед адміністративних районів є досить суттєві відмінності. У 2000 р. питома вага трудових ресурсів становила 63,4% від усієї чисельності населення, проти 61,1% в середньому по Україні. При цьому, найменша частка трудових ресурсів була у Дунаєвецькому районі (55,6%), а найбільша – у Теофіпольському (68,4%). Щодо міст обласного

підпорядкування, то найбільше трудовими ресурсами забезпечене м. Кам'янець-Подільський (72,2%), найменше – м. Славути (61,4%). Цікаво, що Теофіпольський район краще забезпечений трудовими ресурсами, ніж великі міста області, крім Кам'янця-Подільського. Щодо структури трудових ресурсів області, то в їх складі 82,7% – це працездатне населення працездатного віку, а 7,3% – особи старшого віку та підлітки, проти 91,5% і 8,5% відповідно по Україні в цілому.

Таблиця 2.6

Чисельність трудових ресурсів Хмельницької області
в середньому за рік, тис. осіб.*

	1990 р.			2000 р.		
	всього	місто	село	всього	місто	село
Всього трудових ресурсів	834,9	524,9	310,0	914,3	519,6	394,7
в тому числі:						
працездатне населення у працездатному віці	776,9	510,0	266,9	756,5	501,4	255,1
особи старшого віку	52,2	14,6	37,6	157,8	18,2	139,6
підлітки	5,8	0,3	5,5	0,0	0,0	0,0

* Складено за даними [137, с. 5].

Ще більші відмінності за цими показниками мають місце у територіальних утвореннях Хмельницької області. Так, питома вага працездатного населення у працездатному віці становила у 2001 р.: у м. Хмельницькому – 96,4%; м. Нетішині – 99,6%; в Дунаєвецькому адміністративному районі 87,6%, а Волочиському – 83,4% (додаток Е). Критична ситуація в структурі трудових ресурсів склалася, на нашу думку, в Славуцькому районі, де частка працездатного населення у працездатному віці становить лише 58,4%, Хмельницькому районі – 61,3%, Шепетівському – 61,4%, Кам'янець-Подільському – 63,9%. Це саме ті райони, на території яких

знаходяться майже всі міста обласного підпорядкування, куди й спрямовані основні потоки переміщень трудових ресурсів із сільської місцевості. Лише розвиток нових економічних відносин на селі і формування там ринкової інфраструктури із відповідним соціальним забезпеченням дасть змогу призупинити процес відтоку працездатного населення із сільської місцевості.

Вказані вище зрушення у формуванні трудоворесурсної ситуації разом з дією суто економічних чинників обумовили розвиток досить складних процесів у сфері зайнятості населення. Так, лише за 1995–2001 рр. чисельність зайнятих в усіх сферах економічної діяльності України зменшилась на 2783,6 тис. осіб, в тому числі у Хмельницькій області із 786,6 тис осіб у 1995 р. до 709,7 тис. осіб у 2001 р. або на 9,8% [172, с. 363].

Взагалі, істотні коливання в зайнятості населення Хмельницької області почалися з 1990 р., про що свідчить динаміка їх основних показників, відображених на рис 2.8.

Безумовно, що такі коливання, одночасно із зростанням чисельності безробітних різко загострюють ситуацію на ринку праці регіону. При цьому спостерігаються значні зрушення в структурі зайнятості, які лише на перший погляд, якщо не враховувати економічну основу, розвитку даного процесу, не викликають суттєвого занепокоєння. Проте, це далеко не так. Для того, щоб прийти до правильних висновків, слід всебічно вивчити дану проблему в контексті формування самої структури економіки впродовж десятиліть, коли існував територіальний поділ праці в колишньому Союзі РСР. Становлення української національної економіки, та ще й в умовах глибокої загальносистемної кризи, безумовно, вплинуло на її структуру, спричинило зупинку багатьох підприємств, а звідси і скорочення зайнятості. В першу чергу, це торкнулося промисловості, яка найбільше постраждала від розриву господарських зв'язків, розвитку деструктивних процесів тощо. Безперечно, що вони вплинули і на інші галузі, зокрема невиробничої сфери, що спричинило вивільнення великої кількості зайнятих. Одночасно мало місце збільшення частки зайнятих у сільському господарстві, проте, головною причиною цього стала зміна статусу

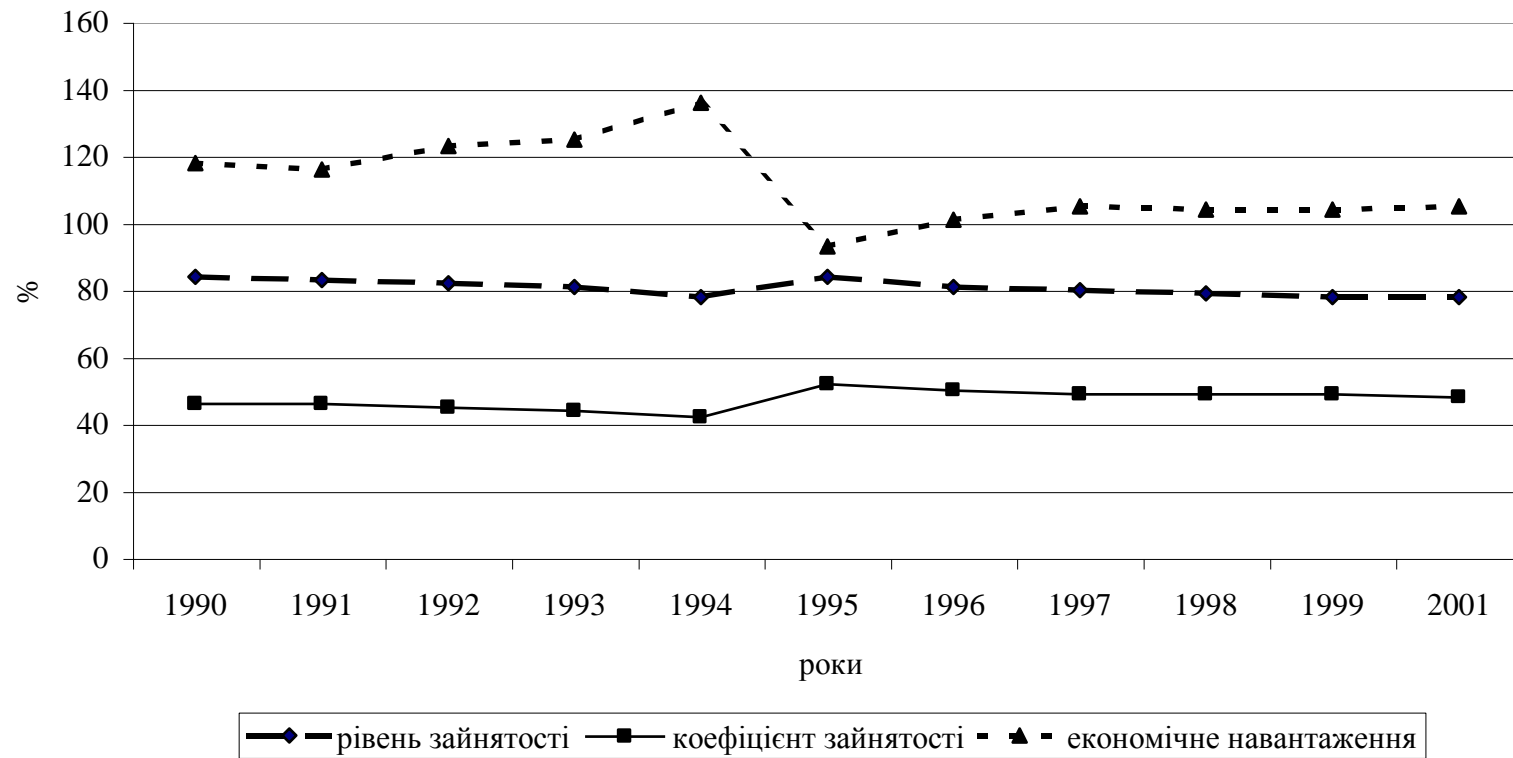

Рис. 2.8. Динаміка основних показників зайнятості населення Хмельницької області

осіб зайнятих у підсобному сільському господарстві, про що йшла мова вище.

На погляд дисертанта, в найближчій перспективі реформування виробничих відносин на селі, запровадження приватної власності на землю, впровадження нової техніки, технологій, агротехніки в сільськогосподарське виробництво спричинить досить істотне вивільнення працівників, що обумовить подальше загострення ситуації на ринку праці області. Щодо інших галузей, то запровадження нових технологій, зростання продуктивності праці тощо, також будуть сприяти зменшенню потреби у робочій силі і, насамперед, у низькокваліфікованій. Завдання, в зв'язку з цим, полягає у її перепрофілюванні на трудову діяльність в інших галузях та сферах економіки, в першу чергу, у сферу послуг. Проте, її вирішення буде залежати від стабілізації економіки, значного підвищення заробітної плати, оскільки це зумовить зростання сукупного попиту на товари і послуги, зростатимуть обсяги інвестицій в економіку області, стимулюючи її розвиток. Тобто, мова йде про прояв так званого ефекту мультиплікатора Кейнса, коли створюються умови для поштовху у розвитку економіки, відкриття нових робочих місць, підвищення рівня зайнятості населення.

Слід зауважити, що Хмельницька область є аграрним регіоном. Тому, цілком закономірною тут є висока питома вага зайнятих у сільському господарстві (43,5%), про що свідчать дані табл. 2.7. При цьому, в адміністративних районах цей показник значно відрізняється від його середньообласного рівня. Так, в Полонському районі в сільському господарстві у 2001 р. було зайнято 44,5%, а у Волочиському – 49,% населення. Це найнижчі показники зайнятості населення в сільському господарстві серед всіх районів області. В цих же районах найбільша частка зайнятих у промисловості: відповідно 22,4% і 18,7%, а також один з найвищих показників зайнятості в інших галузях та сферах економіки: відповідно 30,9% і 30,5%.

Найбільше трудових ресурсів зайнято в сільському господарстві Старокостянтинівського району (80,8%), Чемеровецького (79,1%), Славутського (78,2%). В цих же районах найнижчі показники зайнятості

Таблиця 2.7

Структура зайнятості населення в основних галузях економіки Хмельницької області
по адміністративних районах і містах*

на початок року

Адміністративні одиниці	Чисельність зайнятих, тис. чол.		в тому числі у:							
			промисловості, %		сільському господарстві, %		будівництві, %		інших галузях та сферах економіки %	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
<i>A</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Всього по області	698,2	711,3	27,2	13,4	28,6	43,5	8,5	3,0	35,7	40,1
район										
Білогірський	13,6	15,7	7,4	5,7	63,2	67,1	3,7	1,9	25,7	25,3
Віньковецький	14,2	15,4	4,9	5,2	58,4	65,1	2,8	1,9	33,9	27,8
Волочиський	29,4	31,4	35,4	18,7	40,1	49,5	2,0	1,3	22,5	30,5
Городоцький	25,7	30,7	16,3	12,9	52,5	59,9	2,7	2,8	28,5	24,4
Деражнянський	18,7	19,0	12,8	10,5	43,3	62,3	2,1	0,5	41,8	26,7
Дунаєвецький	28,9	35,4	17,9	9,5	53,3	53,6	3,5	1,9	25,3	35,0
Ізяславський	21,8	24,8	16,5	8,1	51,8	61,2	2,3	1,2	29,4	29,5
Кам'янець-Подільський	35,0	35,4	4,0	11,5	41,4	63,0	3,1	0,8	51,5	24,7
Красилівський	26,5	32,6	28,3	14,5	44,1	52,6	2,6	1,8	53,3	31,1
Летичівський	16,0	17,1	13,1	6,7	47,8	60,0	3,1	2,8	36,0	30,5
Новоушицький	16,8	20,5	3,6	3,4	51,2	62,5	2,4	0,9	42,8	33,2
Полонський	25,5	27,3	40,0	22,4	26,3	44,5	2,0	2,2	31,7	30,9
Славутський	31,6	19,6	12,0	3,5	36,1	78,2	15,5	0,5	36,4	17,8
Старокостянтинівський	37,1	18,1	12,4	2,7	32,3	80,8	1,9	0,5	53,4	16,0
Старосинявський	11,9	14,3	6,7	6,9	50,4	69,2	2,5	1,4	40,4	22,5

Продовження таблиці 2.7

<i>A</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Теофіпольський	15,7	18,6	11,5	10,6	57,3	65,1	2,5	1,6	28,7	22,7
Хмельницький	24,2	26,5	5,8	6,9	40,1	63,6	5,0	3,3	49,1	26,2
Чемеровецький	23,6	27,3	8,0	4,6	61,9	79,1	1,3	1,1	28,8	15,2
Шепетівський	17,2	19,7	7,0	4,4	50,6	75,0	4,1	0,5	38,3	20,1
Ярмолинецький	19,5	23,1	4,1	3,9	45,6	62,6	1,5	1,7	48,8	31,8
міста										
м. Хмельницький	142,8	130,9	43,3	20,8	0,6	0,7	8,6	6,6	44,8	71,9
м. Кам'янець- Подільський	57,1	43,8	59,9	30,6	–	0,5	10,2	4,8	29,9	64,1
м. Шепетівка	26,7	18,9	33,3	25,1	–	2,0	10,2	3,5	55,5	69,4
м. Славута	18,7	13,1	40,6	40,5	–	–	11,2	8,4	49,2	51,1
м. Нетішин	–	16,2	–	46,3	–	0,6	–	24,1	–	29,0
м. Старокостянтинів	–	15,9	–	11,9	–	1,3	–	4,4	–	82,4

*) Розраховано автором за даними Хмельницького обласного управління статистики.

населення в промисловості: у Старокостянтинівському – 2,7%, Славутському – 3,5%, Чемеровецькому – 4,6%. Мала частка зайнятих у промисловості також і в Новоушицькому районі – 3,4%.

Аналіз показників зайнятості населення в інших галузях та сферах економіки в розрізі адміністративних районів показав, що в середньому тут зайнято 26,1% населення району. Найбільшим цей показник був у 2001 р. в Дунаєвецькому (35,0%) і Новоушицькому (33,2%) районах, а найменше – у Чемеровецькому (15,2%), Старокостянтинівському (16,0%), Славутському (17,8%) районах.

Проведені нами дослідження показали, що найбільших втрат у робочій силі зазнала промисловість, де кількість зайнятих за 1991 – 2001 рр. зменшилася на 92,4 тис. осіб, або на 49,6%, а їх частка у загальній кількості зайнятих Хмельницької області знизилася вдвічі і становила у 2001 р. 13,4% (табл. 2.8).

У сільському господарстві за цей же період загальна кількість зайнятих збільшилася на 109,2 тис. осіб, або на 55%, а їх частка у загальній структурі зайнятих зросла із 28,6% до 43,5%. Головною причиною такого збільшення стала зміна (з 1995 р.) державною статистикою методології розрахунку чисельності зайнятих, при якій населення, що працює в особистому підсобному сільському господарстві віднесене до зайнятого. Це відбувалося в умовах постійного зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, яке тривало до 2000 року. За даними Хмельницького обласного управління статистики, за вказаний період обсяги виробництва скоротилися на 50%, і лише у 2000 р. було отримано приріст виробництва у сільському господарстві на 14%. Досить інтенсивно зростала кількість зайнятих у лісовому господарстві. За даний період вона зросла у 2,3 рази і становила у 2001 р. 3,7 тис. осіб. А частка зайнятих у лісовому господарстві зросла від 0,2% до 0,6%. Головною причиною цього, на нашу думку, є збільшення обсягів рубок (переважно санітарних, які потребують значної кількості робочої сили) майже

на 11%. При цьому загальна площа лісового фонду зросла лише на 2,4% [169, с. 408].

Таблиця 2.8

Галузева структура зайнятості населення Хмельницької області*

на початок року

Галузі економіки	Роки			
	1991 р.		2001 р.	
	тис. осіб	частка, %	тис. осіб	частка, %
Всього зайнято	698,2	100,0	711,3	100,0
Промисловість	190,2	27,2	95,8	13,4
Сільське господарство	200,2	28,6	309,4	43,5
Лісове господарство	1,6	0,2	3,7	0,5
Рибне господарство	...	...	0,4	0,0
Транспорт і зв'язок	42,5	6,1	24,3	3,4
Будівництво	59,1	8,5	21,7	3,0
Торгівля	29,5	4,2	23,0	3,2
Громадське харчування	11,6	1,7	3,4	0,5
Матеріально-технічне постачання, збут, заготівлі	10,0	1,4	5,7	0,8
Інформаційно-обчислювальне обслуговування	1,6	0,2	0,2	0,0
Виробничі види побутового обслуговування населення	...	...	2,6	0,4
Житлово-комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування населення	20,3	2,9	17,0	2,4
Охорона здоров'я, фізична культура і соціальне забезпечення	37,5	5,4	35,5	5,0
Освіта, культура і мистецтво	67,2	9,6	60,1	8,5
Наука і наукове обслуговування	3,4	0,5	1,1	0,2
Фінансування, кредитування, страхування	3,9	0,6	5,5	0,8
Апарат органів державного та господарського управління, органів управління кооперативних та громадських організацій	11,8	1,7	24,8	3,5
Інші галузі	3,9	0,55	3,2	0,4
В інших сферах економічної діяльності	3,9	0,55	73,9	10,4

* Складено за даними [194, с. 39; 136, с. 6].

Рибне господарство було започатковане тільки у 1997 р. і зайнято там було у 2001 р. близько 400 осіб.

Такі важливі для розвитку області галузі як транспорт і зв'язок впродовж 1991 – 2001 рр. на 42,8% скоротили чисельність свого персоналу, а їх частка знизилася із 6,1% до 3,4%.

Значне скорочення зайнятих відбулося у будівництві: у 1991 р. у цій галузі працювало 59,1 тис. осіб, а до 2001 р. їх кількість зменшилася у 2,7 рази і становила 21,7 тис. осіб, при цьому їх частка від усіх зайнятих в економіці області зменшилася з 8,5% до 3,0%. Однак, починаючи з 1996 р., є тенденція підвищення темпів зростання інвестицій у будівництво, що може стимулювати створення нових робочих місць у цій галузі і підвищення зайнятості.

В умовах ринкової трансформації економіки області такі галузі як торгівля і громадське харчування не змогли забезпечити роботою понад 13,5 тис. своїх працівників, що складає понад 33%, які були змушені залишати свою роботу. У 2001 р. мережа підприємств роздрібної торгівлі у порівнянні з 1990 р. зменшилася на 37,5%, громадського харчування на 43%. Наявність таких негативних тенденцій свідчить про те, що велика кількість дрібних торгових організацій чи окремих підприємців з різних причин (не витримали конкуренції, об'єдналися в крупніші фірми, започаткували новий бізнес в іншій галузі) залишили цей сектор ринку. Адже відомо, що для багатьох підприємців єдиним способом заробити гроші для реалізації власних планів була торгівля. А коли вже вдавалося сформувавши стартовий капітал, вони припиняли свою діяльність в цій галузі економіки.

Наступною важливою галуззю, яка безпосередньо забезпечує життєдіяльність населення, є житлово-комунальне господарство і побутове обслуговування населення. У 1991 р. у цих сферах діяльності було зайнято 20,3 тис. осіб (2,9%). За період до 2001 р. їх кількість зменшилася до 17,0 тис. осіб, що складає 2,4% від усіх зайнятих в економіці області. За інформацією Хмельницького обласного управління статистики, впродовж останніх п'яти

років обсяги реалізації платних послуг на внутрішньому ринку для населення області у фактичних цінах зростали. Так, у 2001 р. надано послуг на суму 355 млн. грн., або у 4,5 рази більше, ніж у 1995 р. Тому слід очікувати притоку робочої сили у цю сферу діяльності.

Порівняно незначних втрат, в плані збереження свого трудового потенціалу в умовах ринкових перетворень, зазнала система охорони здоров'я, фізична культура і соціальне забезпечення області. З 1991 р. загальна кількість зайнятих в цих сферах діяльності зменшилася на 2,0 тис. осіб і становила у 2001 р. 35,5 тис. осіб, а їх частка за цей період зменшилася на 0,4%. Це свідчить, що дана галузь змогла уникнути масового вивільнення працівників, зберегла свій потенціал і, за умови покращення фінансування, зможе належно виконувати свої функції.

Значно більших втрат своїх працівників зазнали освіта, культура і мистецтво – 7,1 тис. осіб (11%), наука і наукове обслуговування – 2,3 тис. осіб (68%). Це викликає занепокоєння, оскільки саме ці галузі формують науковий, інтелектуальний та духовний потенціали суспільства, які в недалекому майбутньому повинні забезпечувати економічну і політичну незалежність нашої держави. Тому ця сфера потребує першочергової допомоги з боку держави, щоб зберегти ті кадри, які ще залишилися, і працюють.

Кількість зайнятих у сфері фінансів, кредитування і страхування збільшилася на 1,6 тис. осіб і становить 5,5 тис. осіб, а їх частка зросла від 0,6% до 0,8%. Повільний розвиток даної галузі зумовлений, насамперед, фінансовою кризою в країні, недосконалою і нестабільною законодавчою базою, низькою платоспроможністю населення.

Ще однією сферою діяльності в економіці Хмельницької області, де з 1991 по 2001 рр. відбувся приріст кількості зайнятих є апарат органів управління. За вказаний період кількість зайнятих тут зросла з 11,8 тис. осіб до 24,8 тис. осіб (на 110%), а їх частка зросла із 1,7% до 3,5% (у 2 рази). Безперечно, що в умовах тривалої економічної кризи такі темпи приросту є щонайменше нелогічними і обтяжливими для місцевого бюджету. Тому

адміністративна реформа, яка нині здійснюється в Україні, є вимогою часу і повинна зменшити цей тягар для платників податків.

Таким чином, необхідно зазначити, що на фоні загального спаду в економіці області, зменшення рівня зайнятості, зростання економічного навантаження, в окремих галузях намітилися позитивні зрушення, які за умови політичної та економічної стабільності мають стати перманентними і поширитися на всі інші галузі. Це дасть можливість залучати інвестиції в регіон, створювати робочі місця, підвищувати зайнятість населення.

Безпосередній і позитивний вплив на покращення основних показників зайнятості має участь населення в інших сферах економічної діяльності (служителі релігійних культів, зайнятих у приватних, індивідуальних або сімейних підприємствах, підприємці та самозайняті – особи, які зайняті самостійною трудовою діяльністю, самостійно забезпечують себе роботою і не перебувають у штаті будь-якого підприємства). У Хмельницькій області облік цієї категорії зайнятих ведеться з 1995 р. (табл. 2.9). Як свідчать дані вказаної таблиці, загальна чисельність таких зайнятих має чітко виражену тенденцію до зростання (за винятком 1996 р.). За період з 1995–2001 рр. вона збільшилася на 76,8%, а їх частка у загальній чисельності зайнятих зросла майже вдвічі (із 5,3% до 10,4%). Найбільшу питому вагу у цій структурі мають самозайняті і підприємці. Необхідно також, звернути увагу і на зростання кількості служителів релігійних культів (на 28%), оскільки це має велике значення для відродження духовності жителів області, виховання дітей на засадах християнської моралі тощо.

Ринкові перетворення, які здійснювалися впродовж останніх років, обумовили структурні зрушення в зайнятості населення в галузях економіки за формами власності. Так, якщо в 1990 р. частка зайнятих в державному секторі економіки Хмельницької області складала близько 70%, то в 2000 р. вже 26,5%, проти 34,4% в середньому в Україні. Частка зайнятих на колективних підприємствах у 2001 р. складала 37,7%, на приватних – 35,8%. В Україні ці показники відповідно складала 36,1% і 29,5%. Як бачимо, частка зайнятих на

приватних підприємствах є досить значною. Найбільше серед підприємств цієї форми власності, зайнято у сільському господарстві (55,2%), торгівлі (10,9%), виробничих видах побутового обслуговування (7,7%), будівництві (5,1%) (табл. 1. додатка Ж).

Таблиця 2.9

Чисельність населення Хмельницької області, зайнятого в інших сферах економічної діяльності, тис. осіб*

на початок року

	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
Зайнято в інших сферах економічної діяльності, всього	41,8	39,0	51,5	66,6	67,5	73,9
в тому числі:						
служителі релігійних культів	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7	0,8
самозайняті та підприємці	41,3	38,4	50,9	65,9	66,8	73,1

*) Складено за даними Хмельницького обласного управління статистики.

Одночасно із вказаними вище зрушеннями відбулося і збільшення питомої ваги зайнятих на малих підприємствах області (з 3% у 1996 р. до 6% у 2001 р.). При цьому абсолютна кількість зайнятих зросла майже вдвічі.

Внаслідок проведення роздержавлення і приватизації підприємств в Україні велика кількість громадян (приблизно 90%) стали акціонерами. Для більшості людей це новий спосіб володіти часткою колишнього державного майна. Проте, реального впливу на розвиток підприємств акціонери не мають, тим більше, що вони взагалі втратили довіру до інвестиційних компаній. Результатом стало вкрай складне їх фінансове становище, а значна частина таких компаній або збанкрутіла, або знаходиться на межі банкрутства.

Структурна модернізація економіки зумовлює, також, зміни структури зайнятих за рівнем освіти, віком, статтю. Ми зосередили свою увагу на аналізі

цих показників оскільки вважаємо, що вони є основою формування раціональної структури зайнятості населення.

В цілому, в економіці Хмельницької області рівень освіти працівників поступово зростає (табл. 2 додатку Ж). За 1998–2001 рр. питома вага тих, хто закінчив вищі заклади освіти 1–2 рівнів акредитації зросла на 2,2%, а частка працівників, які закінчили вищі заклади освіти 3–4 рівнів акредитації зросла на 3,4%. При цьому має місце незначне зменшення питомої ваги молоді, зайнятої в економіці області (на 0,4%) і збільшення частки працюючих пенсіонерів (на 2,2%) (табл. 3 додатку Ж). У статевій структурі працівників також відбулися незначні зміни: частка жінок, зайнятих в економіці області, зросла за вказаний період на 1,3% і склала у 2001 р. 49,2% (табл. 4 додатку Ж). Таким чином, в цілому в економіці Хмельницької області за 1998–2001 рр. суттєвих змін в структурі працівників за рівнем освіти, віком, статтю не відбулося.

Проте в окремих галузях мають місце значні зміни. Так, за вказаний період зменшилася частка працівників з базовою вищою освітою у торгівлі (на 9,5%), загальнокомерційній діяльності (на 8%), гідрометеорологічній службі (на 7,6%), фінансуванні, кредитуванні, страхуванні (на 5,9%). Найбільший приріст працівників з базовою вищою освітою мали галузі туризму (31,4%), виробничі види побутового обслуговування (7,6%), громадське харчування (7,5), соціальне забезпечення (7,3%), будівництво (6,1%).

У переважній більшості галузей економіки Хмельниччини відбулося збільшення питомої ваги працівників з повною вищою освітою. Найбільший приріст відбувся у сфері туризму (12,1%), фізичній культурі, фінансуванні, кредитуванні, страхуванні (10,2%), загальнокомерційній діяльності (9,8%), інформаційно-обчислювальному обслуговуванні (8,9%), торгівлі (5,4%). Зменшилася питома вага працівників, які закінчили вищі заклади освіти 3–4 рівнів акредитації, у невиробничих видах побутового обслуговування населення (на 5,8%), в науці і науковому обслуговуванні (на 5,3%), в будівництві і соціальному забезпеченні відповідно на 0,8 і 0,7 %. Отже, як свідчить аналіз, у таких галузях як промисловість, сільське господарство,

транспорт, зв'язок, освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство у структурі зайнятих за рівнем освіти суттєвих змін не відбулося. Натомість у будівництві, торгівлі, громадському харчуванні, загальнокомерційній діяльності, туризмі, фінансуванні, кредитуванні, страхуванні – галузях, де найінтенсивніше відбуваються ринкові перетворення – має місце зростання рівня освіти працівників.

У більшості галузей економіки Хмельницької області починаючи з 1998 року відбувається зростання питомої ваги працюючих пенсіонерів (за виключенням деяких видів діяльності у сфері матеріального виробництва і культури) (табл. 3 додатку Ж). Найбільший приріст працюючих пенсіонерів спостерігається у сфері інформаційно-обчислювального обслуговування (на 12,7%), гідрометеорологічній службі (на 8,4%), у рибному господарстві (на 5,5%), в науці і науковому обслуговуванні (на 5,3%). На нашу думку, така ситуація не сприяє формуванню раціональної структури зайнятості населення в регіоні. Адже працюючі пенсіонери часто займають робочі місця, на які б могли прийти молоді спеціалісти, випускники навчальних закладів різного рівня акредитації, яким важко знайти місце праці в сучасних економічних умовах. Підтвердженням сказаного є те, що майже у половині галузей економіки Хмельницької області відбувається скорочення питомої ваги молоді у віці 15-28 років. Найбільше це стосується гідрометеорологічної служби, де частка молодих працівників зменшилася на 6,3 %, культури – на 5,1%, освіти – на 2,8%. Серед галузей, де за 1998–2001 рр. відбувся приріст частки молодих працівників треба виділити виробничі види побутового обслуговування населення (на 5,7%), науку і наукове обслуговування (на 4,0%), торгівлю і громадське харчування (на 2,9%), сільське господарство (на 2,8%). Значна частка молоді бере участь у загальнокомерційній діяльності, в операціях з нерухомістю. Таким чином бачимо, що, обираючи сферу діяльності, молодь надає перевагу тим галузям, де є кращі можливості для самореалізації, на які менший вплив має держава. Проте, працевлаштуванням молоді і, в першу чергу, випускників вищих закладів освіти, повинні займатися і держава і

навчальні заклади, які готують цих спеціалістів. Про конкретні заходи для вирішення цієї проблеми докладніше описано у §3.2 даної роботи.

Економічна криза в регіоні негативно відбивається на зайнятості жінок. Абсолютна чисельність жінок за період 1998–2001 рр. зменшилася на 16,1%, проте їх питома вага зросла на 1,3% (табл. 4 додатку Ж). У більшості галузей питома вага жінок зменшується. Найсуттєвіше зменшення відбулося у загальнокомерційній діяльності (на 41,7%), в торгівлі (на 14,2%), науці і науковому обслуговуванні (на 12,2%), гідрометеорологічній службі (на 8,7%), фінансуванні, кредитуванні, страхуванні (на 7,7%), громадському харчуванні (на 6,4%). Із галузей, де відбувся приріст працюючих жінок, треба виділити рибне господарство (на 75,2%), заготівлі (на 6,0%), будівництво (на 4,1%).

Визначені вище основні тенденції формування сучасної структури зайнятості населення в контексті економічних перетворень, як уже зазначалось, різко загострили проблему безробіття. Його рівень, як в цілому в Україні, так і в Хмельницькій області зокрема, починаючи з 1993 р., має стійку тенденцію до підвищення, хоча в останні роки темпи його зростання дещо уповільнилися (рис. 2.9). Станом на 01.01.2002 р. рівень зареєстрованого безробіття як в Україні, так і в Хмельницькій області становив 3,7% працездатного населення у працездатному віці [172, с.380].

Проте, тут слід зауважити, що в даному випадку мова йде про зареєстроване безробіття, яке здійснене державною службою зайнятості. Якщо ж оцінювати його рівень за методологією Міжнародної організації праці (МОП), то цей показник в Україні і Хмельницькій області становив у 2001 р. відповідно 11,1% і 12,8% до кількості економічно активного населення у віці 15–70 років [172, с.368].

На жаль, ми не володіємо даними щодо рівня безробіття, визначеного за методологією МОП в розрізі адміністративних районів Хмельницької області, тому вимушені користуватися тими, які зареєстровані відповідними Центрами зайнятості. Проте, навіть ці дані свідчать про досить загрозливу динаміку цього показника.

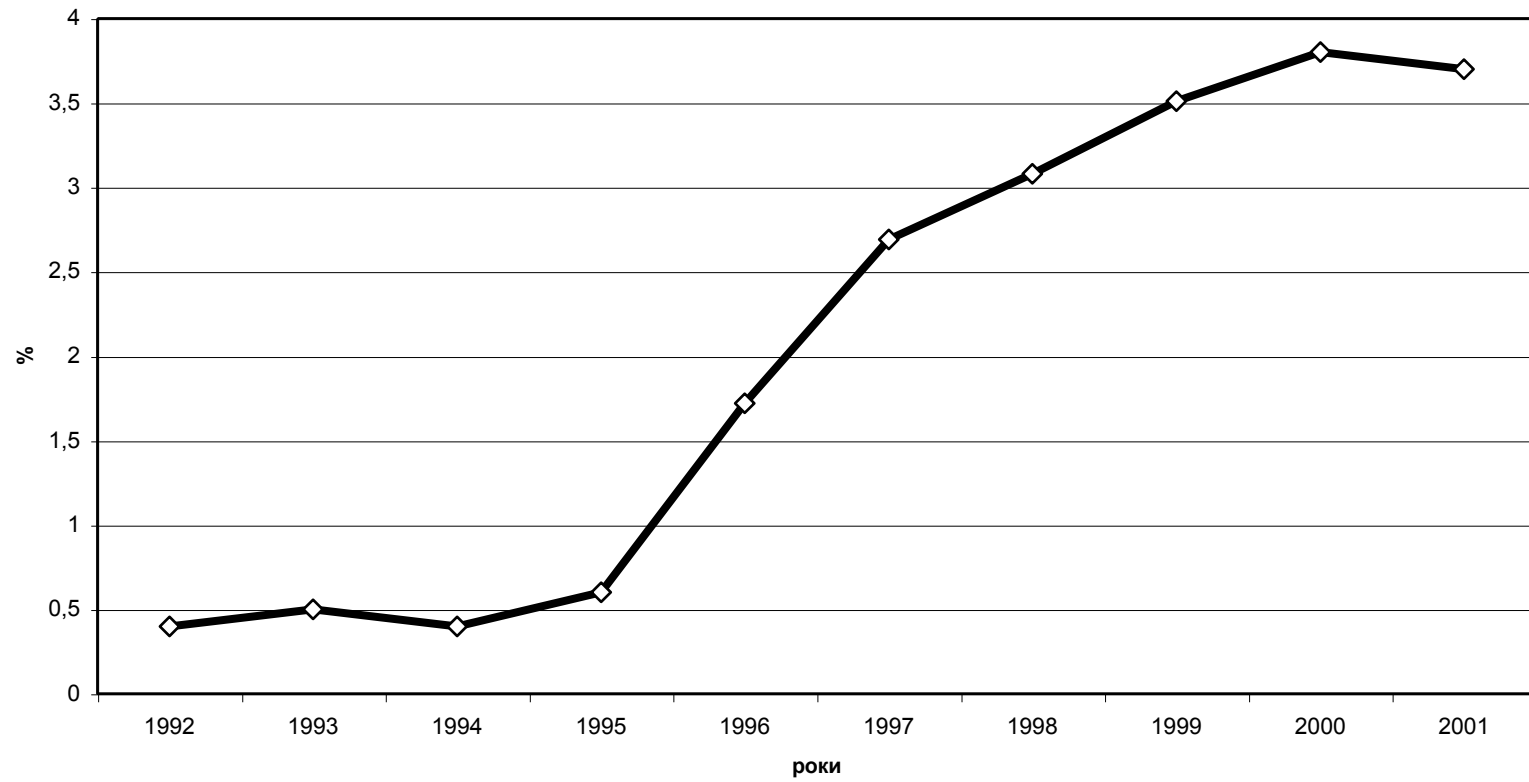

Рис. 2.9. Динаміка рівня зареєстрованого безробіття у Хмельницькій області

Серед адміністративних районів існують значні відмінності у рівні безробіття населення. При цьому спостерігається певна закономірність: в районах, де велика частка міського населення – найвищий рівень безробіття, а в тих районах, де частка міського населення невелика – рівень безробіття найнижчий. Так, у Старокостянтинівському районі, де частка міського населення складає 50%, рівень зареєстрованого безробіття у 2001 р. був найвищий (7,2%); у Шепетівському районі відповідно 61% – (6,7%). Найнижчий рівень безробіття у 2001 р. зареєстровано у Чемеровецькому (1,5%) і Красилівському (1,8%) районах, в яких частка міського населення становить відповідно 13,2% і 20,8%. Ми вважаємо, що такі відмінності пов'язані, насамперед, із реформуванням відносин власності на селі, коли значна частина економічно активного населення сільських районів зайнялася особистим підсобним сільським господарством, фермерством і т. ін. У містах же навпаки, внаслідок затяжної кризи в промисловості вивільняється значна кількість працівників, багато з яких стають безробітними.

Безумовно, що в основі збільшення чисельності безробітних знаходяться кризові явища в економіці, зупинка багатьох підприємств тощо. За період з 1993 р. до 2001 р. Центрами зайнятості Хмельницької області було зареєстровано 238,3 тис. безробітних. З них, за вказаний період, працевлаштовані 47221 осіб, а 60288 осіб знято з обліку без працевлаштування. Про це, зокрема свідчать дані табл. 2.11.

За 2000 р. центри зайнятості Хмельницької області зареєстрували 55026 безробітних. При цьому спостерігається тенденція збільшення чисельності безробітних, знятих з обліку без працевлаштування. У 2000 р. найбільше працевлаштовано безробітних у Вінковоцькому районі – 36,1% від усіх зареєстрованих безробітних, Теофіпольському – 35,8%, Новоушицькому районі – 34,3%. Найнижчий цей показник у м. Кам'янець-Подільському (15,8%), м. Нетішині (16,3%), Шепетівському (16,8%) та Старокостянтинівському (17,4%) районах.

Заслужує уваги діяльність Центрів зайнятості Хмельницької області, спрямована на професійне навчання безробітних. В цілому в області, починаючи з 1993 р., центрами зайнятості було направлено на професійне навчання 16795 безробітних (див. табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка реєстрації безробітних у Хмельницькій області*

на початок року

Зареєстровано безробітних, осіб	1993р.	1996р.	1997р.	1998р.	1999р.	2000р.	2001р.
Всього	5590	9512	20499	34798	45528	48416	55026
з них:							
працевлаштовано;	1316	2173	2737	5693	7901	10222	12411
проходили професійне навчання;	-	975	1316	1999	3422	3807	3713
знято з обліку без працевлаштування;	806	2891	4449	8463	11284	11669	13550
були на обліку на кінець року	3425	4448	13313	20642	26343	26525	29065

* Складено за даними Хмельницького обласного Центру зайнятості.

У 2000 р. в області таке навчання проходили безробітних (6,75%). Серед адміністративних районів найкраще реалізують даний напрямок активної політики зайнятості у Хмельницькому (17,8%), Летичівському (13,8%) та Ярмолинецькому (13,1%). Недостатньо уваги, на наш погляд, приділяють питанням професійної підготовки і перепідготовки працівників у Шепетівському районі, де лише 3,2% безробітних направлено на професійне навчання, Віньковецькому – 3,8%, Полонському – 3,9% районах (додаток 3).

Для будь якої економіки зниження рівня безробіття є чи не найважливішим завданням і виконати його можливо, насамперед, через відновлення виробництва, розвиток невиробничої сфери тощо. Тобто мова йде про заходи, які повинні сприяти зростанню попиту на робочу силу. Зрозуміло, що в умовах економічної кризи такий попит мав стійку тенденцію до зменшення, а з моменту, коли з'явилися певні ознаки стабілізації, він поступово почав зростати (рис. 2.10).

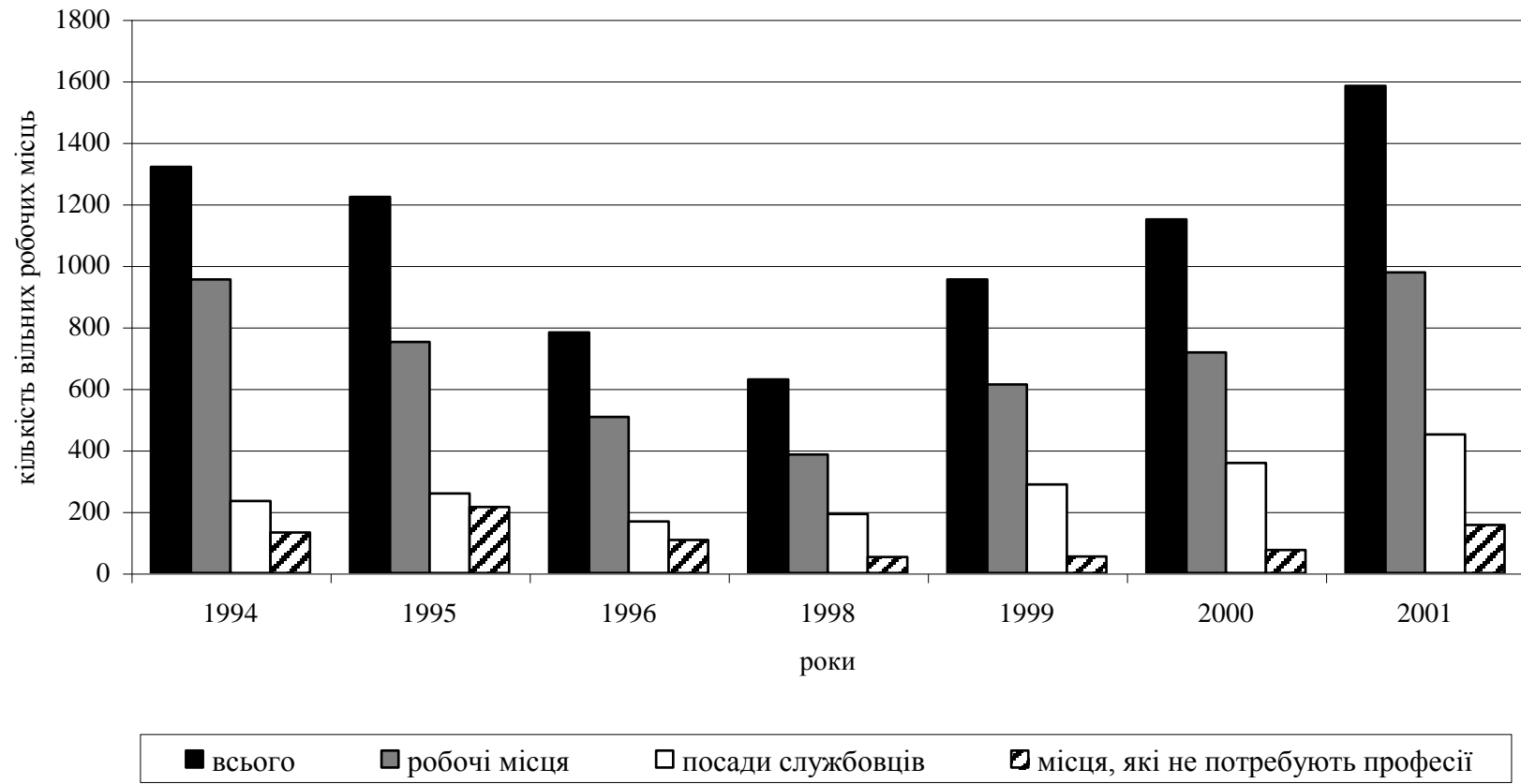

Рис. 2.10. Попит на робочу силу в Хмельницькій області.

Станом на 1 січня 2002 року попит на робочу силу в Україні становив 96,2 тис. осіб, в тому числі у Хмельницькій області 1,6 тис. осіб, при цьому, відповідно 68,1% і 62,5% його складають робочі місця [172, с.375]. В цілому ж простежується тенденція до зменшення попиту на низькокваліфіковану робочу силу. На погляд дисертанта, дана тенденція збережеться і в майбутньому. В цих умовах особливої ваги набуває проблема якості робочої сили, її професіоналізм, здатність до освоєння досягнень світової цивілізації, вміння запроваджувати їх в життя. Тільки на цій основі можна досягти відчутних позитивних зрушень в економіці держави, а звідси і в структурі зайнятості населення.

Регіональна політика зайнятості, яка базується на тісній взаємодії служб зайнятості з підприємствами, а також на міжрегіональній кооперації, може бути визначена як активна, якщо вона надає перевагу забезпеченню людей роботою, орієнтуючись, насамперед, на збереження і використання наявних робочих місць, а не на створення нових робочих місць спеціально для забезпечення зайнятості безробітних.

Висновки до розділу 2

1. Необхідною передумовою визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку регіону є всебічний аналіз характеру взаємозалежності демографічних процесів і зайнятості населення. Такий аналіз дозволяє ґрунтовніше оцінювати очікувані тенденції щодо формування якісної структури зайнятості населення, а звідси – завчасно вносити відповідні корективи в програми суспільного розвитку, трудового потенціалу, професійної підготовки кадрів тощо.

2. Однією з передумов створення необхідної кількості нових ефективних робочих місць, а відтак і покращення ситуації на регіональних ринках праці, є активна інвестиційно-інноваційна політика держави. При цьому, відповідним органам виконавчої влади необхідно забезпечити збалансоване інвестування не лише галузей економіки, а й територіальних утворень. Наприклад, у

Хмельницькій області понад 71% підприємств з іноземним капіталом зосереджені у двох районах (Хмельницькому і Кам'янець – Подільському) із двадцяти.

3. В сучасних умовах структура зайнятості населення, як в Україні в цілому, так і в Хмельницькій області, зокрема, значною мірою змінюється під впливом міграційних процесів, розвиток яких, з одного боку є наслідком демократизації суспільно-виробничих відносин, а з іншого – результатом реакції громадян на характер економічних перетворень в країні, їх невдоволення відсутністю позитивних результатів таких перетворень з точки зору покращення свого рівня життя.

4. Головними економічними чинниками, які в сучасних умовах здатні забезпечити позитивні зрушення в зайнятості населення (створення робочих місць, формування раціональної структури зайнятості населення) є, на думку автора, інвестиції, лізинг, венчурний бізнес, впровадження інновацій в усі сфери економіки регіону, попит на товари (насамперед непродовольчої групи) і послуги. Завданням держави на сучасному етапі є створення сприятливого інвестиційно-інноваційного середовища в країні.

5. Довготривала загальносистемна криза, що супроводжувалася зупинкою багатьох підприємств, розривом їх господарських зв'язків, падінням попиту на робочу силу стала причиною різкого зменшення зайнятості населення в усіх сферах економічної діяльності (в Україні за 1995 – 2001 рр. на 2783,6 тис. осіб, в Хмельницькій області – на 76,9 тис. осіб), значне погіршення її структури, збільшення безробіття рівень якого у 2001 р. піднявся, відповідно, до 11,1% і 12,8% до всього економічно активного населення у віці 15 – 70 років. Все це негативно вплинуло на його платоспроможний попит та розвиток деструктивних процесів у відтворенні населення, його трудового потенціалу тощо. І хоча у 2001 – 2002 рр. споживчі настрої громадян України і Хмельницької області поліпшились, проблема зайнятості населення та підвищення його життєвого рівня залишається однією з найгостріших.

6. Хмельницька область на сьогодні володіє достатнім кількісним і якісним складом трудових ресурсів, які потрібні для забезпечення всебічного розвитку господарства регіону в сучасних ринкових умовах. Проте, відсутність ефективного механізму стимулювання активної інноваційної та інвестиційної політики, обмеженість фінансових ресурсів є досить серйозною перешкодою на шляху вирішення цієї вкрай актуальної проблеми.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

3.1. Реформування відносин власності – соціально-економічна основа вдосконалення структури зайнятості населення в регіоні

Формування структури зайнятості населення залежить від багатьох чинників. Проте, зміни у відносинах власності є чи не найголовнішими в розвитку цього процесу. Проблема полягає лише в тому, щоб такі зміни були підпорядковані забезпеченню соціальних пріоритетів суспільного розвитку і, в першу чергу, раціоналізації структури зайнятості населення регіону, піднесенню її продуктивності та розвитку трудового потенціалу.

Необхідність саме такої постановки проблеми полягає в тому, що впродовж тривалого часу, процеси роздержавлення і приватизації підприємств проходили вкрай суперечливо, до того ж часто призводили до негативних соціальних наслідків, у тому числі і в сфері зайнятості населення. Безумовно, що на етапі трансформації всієї економічної системи уникнути якихось прорахунків практично неможливо, проте, звести до мінімуму їх негативну дію – обов'язок відповідних структур виконавчої влади.

На наш погляд, цільова спрямованість виробництва, характер розподілу, обміну і споживання його результатів і доходів, територіально-галузевий поділ праці, узгодження і реалізація системи економічних інтересів різних суб'єктів господарювання тощо, а відтак і становище людини в суспільстві, значною мірою визначаються відносинами власності. По суті, на їх основі формується вся економічна, соціальна і політична структура суспільства.

Важливою складовою сучасних соціально-економічних перетворень в Україні, як відомо, є удосконалення земельних відносин, формування ефективного механізму їх регулювання на ринкових засадах. Це вимагає впорядкування відносин власності на землю, забезпечення рівності їх форм,

становлення ринку землі, рентних відносин у сільському господарстві, запровадження плати за землю та орендної плати, виділення інших, не менш важливих питань. Разом з тим, наріжним каменем його реформування є питання права власності на землю, яке набуло загострення під час обговорення і прийняття Земельного кодексу України.

Запровадження нового економічного механізму землекористування, коли земля стає предметом купівлі-продажу, різко загостило проблему грошової оцінки земельних ділянок, оскільки з її проведенням органічно пов'язаний увесь спектр економічного регулювання земельних відносин (від передачі землі у спадок, власність, заставу до купівлі-продажу, паювання, оподаткування і ціноутворення). Дана проблема особливо актуальна для Хмельницької області, де близько половини населення зайнято в сільському господарстві.

Слід зазначити, що в цій області питома вага підприємств державної форми власності зменшилася з 70,5% у 1992 р. до 19,3% у 2001 р. При цьому, особливо активно процес реформування відносин власності в цей період відбувався в промисловості, де питома вага недержавного сектора в обсязі виробництва зросла з 19,1% у 1992 р. до 60,2% у 2001 р. [174, с. 204]. Серед галузей промисловості лише паливна залишається повністю у державній власності. А в таких галузях, як чорна металургія, хімічна і нафтохімічна промисловості, целюлозно-паперова, скляна і фарфоро-фаянсова та легка, не залишилося жодного державного підприємства. Переважна більшість промислових підприємств (64,1%) перебуває у колективній власності. В середньому по Україні цей показник у 2001 р. склав 68,6% [172, с. 310]. Дуже мала кількість приватних та спільних підприємств є наслідком, перш за все, відсутності ефективної нормативно-правової бази стимулювання їх розвитку. Щодо сільського господарства, то впродовж останнього десятиліття для нього характерним було зниження врожайності основних сільськогосподарських культур, занепад тваринництва як галузі, виснаження сільськогосподарських угідь, зменшення виробництва сільськогосподарської продукції. Саме в такому стані воно знаходиться і донині, хоча з 2000 р. намітилися певні позитивні

зрушення в його розвитку. Це стало результатом впровадження заходів щодо реформування агропромислового комплексу України, створення умов для передачі сільськогосподарських угідь у власність селян, впровадження нових ефективних форм господарювання на селі на засадах приватної власності на землю та майно.

Починаючи з 2000 р. в Хмельницькій області розпочато активне реформування сільськогосподарських підприємств, ліквідацію колгоспів і радгоспів, розпаювання земель, розподіл майна і передачу їх у приватну власність селянам.

Аграрна реформа в області дозволила створити засади багатокладної економіки на селі, частково здійснити ряд структурних змін у складі товаровиробників і землекористувачів, галузевій та продуктивній структурі виробництва сільськогосподарської продукції на ринках її збуту. Але не зважаючи на здійснені заходи щодо реформування сільського господарства, результати залишаються невтішними як з точки зору обсягів виробництва, так і фінансових результатів господарювання.

За даними Хмельницького обласного управління статистики станом на 1.01.2001 р. в області всі старі сільськогосподарські підприємства реформовані, а на їх базі створені нові, з різними формами власності і господарювання (табл. 3.1). Зараз на Хмельниччині функціонують 732 сільськогосподарських підприємства, що становить 5,6% від загальної кількості таких підприємств в Україні. В їх структурі найбільша питома вага господарських товариств – 49,7% (це відкриті і закриті акціонерні товариства, товариства з обмеженою і з додатковою відповідальністю).

Безумовно, що всі заходи по реформуванню аграрного сектора економіки потрібно було проводити ще на початку 90-их років, коли сільськогосподарські виробники ще мали задовільну матеріально-технічну базу, дотримувалися необхідної агротехніки, слідкували за поновленням сортів сільськогосподарських культур і племінного стада. Саме тоді, за умови вдалого проведення реформи, сільське господарство і АПК в цілому могли б стати тим

локомотивом, який би повів економіку України шляхом ринкових перетворень, без тих ускладнень, які мають місце сьогодні. Адже в цій галузі, за сприятливих обставин, за один рік можна отримати добру віддачу, а частину

Таблиця 3.1

Структура сільськогосподарських підприємств,
станом на 1.01.2001 р. *

Форма господарювання	Україна		Хмельницька область			
					чисельність працівників	
	кількість	%	кількість	%	осіб	%
Всього	13059	100	732	100	157526	100
в тому числі:						
приватна, приватно-орендна	2694	20,6	64	8,7	11883	7,5
селянські (фермерські) господарства	585	4,5	19	2,6	2974	1,9
кооперативи	3297	25,2	281	38,4	62790	39,9
господарські товариства	6364	48,7	364	49,7	79353	50,4
інші	119	0,9	4	0,5	526	0,3

* Складено за даними Хмельницького обласного управління статистики

прибутків спрямувати на розвиток інших галузей. Підтвердженням цього є результати діяльності сільськогосподарських підприємств різних форм власності у 2000 р. Так, якщо за 1991–1999 рр. середньорічні темпи скорочення обсягів виробництва продукції сільського господарства становили 6%, то вже у 2000 р. мав місце приріст обсягів валової продукції сільського господарства, який становив 13,2% порівняно з 1999 р., а у 2001 р. – такий приріст становив 2,3% порівняно з 2000 р. Крім того, за результатами діяльності у 2000 р. сільськогосподарські підприємства отримали у 16 разів більше прибутків, ніж у 1999 р., а збитки зменшилися у 6,6 рази. При цьому рівень рентабельності зріс

від $-22,7\%$ у 1999 р. до $+22,8\%$ у 2000 р. Безумовно, що досягнуті успіхи є не лише, свого роду, ефектом від реформування аграрного сектора економіки Хмельницької області, а й результатом дії інших чинників, зокрема: погодних, організаційних, матеріальних.

У 1999 р. частка продукції сільського господарства, що її виробляли у приватному секторі, склала $66,5\%$, а частка сільськогосподарських угідь, що була у його користуванні – 18% . Проведені нами дослідження засвідчують, що ефективність використання сільськогосподарських угідь у приватному секторі набагато вища, ніж у суспільному. І це в умовах низької механізації виробництва, недосконалої агротехніки, високої вартості засобів захисту рослин, ветеринарних препаратів, мінеральних добрив, низької ціни на сільськогосподарську продукцію. Крім того, фермерам дуже важко проводити модернізацію виробництва, оскільки вільних власних коштів не вистачає, а отримати кредити можна лише під заставу майна або землі, до того ж під занадто високі відсотки. На наш погляд, при вирішенні цих та багато інших проблем продуктивність аграрного сектора економіки буде набагато вищою. Цьому повинен сприяти і новий Земельний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 25 жовтня 2001 р. Його першочерговим завданням є регулювання земельних відносин шляхом забезпечення прав на землю, використання і збереження земельних ресурсів на тривалу перспективу. Згідно із цим Кодексом, об'єктами земельних правовідносин є земля в межах території України, земельні ділянки, земельні частки (паї). Саме земля розглядається, як територіальний базис, природний ресурс і основний засіб виробництва.

Суттєво вплине на земельний ринок наближення оцінної вартості землі до реальної, оскільки вартість кожної земельної ділянки (в тому числі сільськогосподарських земель) визначатиметься з урахуванням її розташування. Позитивно вплине на розвиток усіх сфер бізнесу і внесення до Єдиного земельного кадастру всіх даних про межі земельних ділянок і їхніх власників. Отже, зовсім скоро кожний клапчик землі матиме свого господаря. А власник,

як показала практика, найкраще турбуватиметься про національне надбання – землю.

Внаслідок реформування аграрного сектора економіки в селах утворилася велика кількість дрібних власників земельних ділянок. З різних причин (відсутності коштів, техніки, реманенту, знань і досвіду) переважна більшість сучасних селян не можуть самотужки ефективно господарювати на своїх наділах. Тому, для раціонального та ефективного використання земельних угідь, захисту інтересів виробників сільськогосподарської продукції, відновлення доброї слави про українського селянина, як про доброго та дбайливого господаря, найефективнішим заходом було б відродження діяльності сільськогосподарських кооперативів, які діяли на території Західної України до 1939 року.

“Спирайся на власні сили” – таким було гасло прихильників кооперативного руху західноукраїнського суспільства. Малося на увазі те, що оскільки українцям у їхніх починаннях не допоможе ніхто, то їм слід самим собі допомагати. Одним із найкращих способів досягнення такої мети українці вбачали у кооперативах. Основна функція кооперативів полягала в розвитку економіки. За польської влади кооперативи стали розглядати себе як знаряддя самоврядування та економічного самозахисту, школу, в якій люди вчаться бути господарями власної землі.

Кооперативи швидко утворили розгалужену мережу. Кредитні спілки організувалися в асоціацію під назвою “Центробанк”, сільські споживачі й торгові спілки утворили “Центросоюз”, спілка молочних кооперативів називалася “Маслосоюз”, а “Народна торгівля” представляла міських торговців. З метою об’єднання всіх кооперативів, наглядом за їхніми рахунками, навчання службовців та забезпечення загального керівництва була створена Ревізійна Українська спілка кооперативів (РУСК).

Це дало великий поштовх у розвитку кооперативного руху. Так, якщо у 1921 р. у Східній Галичині налічувалося приблизно 580 українських кооперативів, то в 1928 р. їх кількість зросла до 2800, а у 1939 р. наблизилася до

4000. Загальна кількість членів 5-ти кооперативних об'єднань напередодні другої світової війни сягала понад 700 тис. осіб, вони забезпечували роботою понад 15 тис. українців¹.

Розвиток такого кооперативного руху в нинішніх умовах матиме позитивний вплив на вирішення проблем зайнятості та вдосконалення її структури в сільській місцевості. Використання лізингових схем фінансування сільськогосподарської діяльності створить передумови для підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва, його інтенсифікації, формування ринкової інфраструктури у сільській місцевості. Вдосконалюватиметься внутрішня структура зайнятих в сільському господарстві (виникне потреба у висококваліфікованих спеціалістах, будуть створені умови для працевлаштування сільської молоді, поступово зменшуватиметься потреба у зайнятості пенсіонерів). Активізація виробничих процесів на селі, збільшення доходів сільських мешканців має дати поштовх для розвитку і вдосконалення там соціальної інфраструктури, сфери послуг, що забезпечить збільшення чисельності зайнятих у цих галузях і сферах. Загальна стабілізація на селі сприятиме надходженню інвестицій у сільськогосподарське виробництво.

На переконання дисертанта, в умовах суверенної держави подібні кооперативи повинні стати основою відродження українського села, а експорт продуктів харчування – джерелом чималих надходжень до державної казни. Безперечно, що це може стати реальністю лише за умови їх активної підтримки, або хоча б не створення перешкод.

Дуже повільно відбуваються інституціональні перетворення і у сфері послуг. Так, частка обсягу платних послуг, наданих населенню підприємствами приватної форми власності Хмельницької області, залишається на рівні лише – 1,6%, а підприємствами колективної власності – 45,5%. В середньому по Україні ці показники у 2000 р. були на рівні, відповідно, 1,1% і 44,1% (табл. 3.2). Такі повільні темпи реструктуризації в цій сфері можна пояснити тим, що

¹ <http://www.homes.arealcity.com>

значну частку в структурі платних послуг, наприклад у Хмельницькій області, займають житлово-комунальні (45%), пасажирського транспорту (16%), зв'язку (13%). А як відомо, переважна більшість підприємств цих галузей знаходиться у державній власності.

Негативно впливає на розвиток сфери послуг в регіоні низька купівельна спроможність його жителів, у структурі витрат яких понад 60% займають продукти харчування.

Таблиця 3.2

Частка платних послуг, що надається населенню за формами власності,
в % до підсумку*

	Україна			Хмельницька область		
	1995 р.	1998 р.	2000 р.	1995 р.	1998 р.	2000 р.
Платні послуги	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в т. ч. за формами власності:						
приватна	0,4	0,6	1,1	0,5	0,8	1,6
колективна	22,2	31,8	44,1	18,4	35,3	45,5
державна	57,9	46,5	30,9	63,0	39,6	27,8
комунальна	19,4	21,0	23,7	18,1	24,3	25,1
власність міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав	0,1	0,1	0,2	–	–	–
Побутові послуги	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в т. ч. за формами власності:						
приватна	2,3	3,6	6,6	2,6	1,8	7,0
колективна	54,0	70,2	70,9	57,3	78,4	73,1
державна	19,9	10,9	6,6	19,4	4,2	5,1
комунальна	23,6	15,3	15,8	20,7	15,6	14,8
власність міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав	0,2	0,0	0,1	–	–	–

*Складено за даними [171, с. 296; 169, с. 214].

Взагалі, обсяг побутових послуг, наданих населенню Хмельницької області підприємствами недержавного сектору, досяг 80,1% загального обсягу побутових послуг проти 93,4% в середньому по Україні. Це стало можливим тому, що на підприємствах, які надають ці послуги, процеси роздержавлення відбувалися в період так званої малої приватизації на початку економічних реформ. Це дало їм можливість швидше пристосуватися до нових умов господарювання, зберегти трудові колективи, розширити асортимент послуг, вдосконалювати їх якість, зайняти свою нішу на ринку послуг.

Особливе місце в економічних перетвореннях, забезпеченні зайнятості населення займають малі підприємства. Як свідчить досвід зарубіжних країн, вони виробляють значну частину ВВП, оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку. При необхідності такі підприємства в стислі терміни здатні модернізувати і навіть перепрофілювати своє виробництво чи систему послуг, забезпечити значну частину працездатного населення робочими місцями.

Важливо зазначити, що ефективна робота малих підприємств, їх гнучкість щодо змін ринкового середовища можлива лише за умови роботи там досвідчених управлінців, висококваліфікованих працівників. Розвиток малого підприємництва, на нашу думку, є базою, основою для формування раціональної структури зайнятості населення регіону і країни, при якій досягається її максимальна ефективність і продуктивність.

Станом на кінець 2001 р. в усіх галузях економіки області діяло 4841 мале підприємство. Щодо кількості малих підприємств Хмельниччини за видами економічної діяльності, то найбільше їх діє у торгівлі (41,6%), промисловості (18,6%) і на ринку нерухомості (10,7%). Найбільший приріст кількості малих підприємств за останні три роки зафіксовано на транспорті – 85%, у сільському господарстві та освіті – 71%, фінансовій діяльності – 88%, на ринку нерухомості – 42,5% (таблиця 1 додатку К).

Збільшення чисельності малих підприємств позитивно впливає на зайнятість населення та на її структуру. За 1999 – 2001 рр. середньорічна чисельність працюючих на малих підприємствах Хмельницької області зростає

на 14,5%, що майже у два рази більше за середньоукраїнський показник, який склав, за вказаний період, 7,7% (табл. 2 додатку К). Окрім збільшення чисельності робочих місць, розвиток малого підприємництва зумовлює зміни і у структурі зайнятих за віком, статтю, професійно-кваліфікаційним складом.

Аналіз діяльності малих підприємств за формами власності показав, що у Хмельницькій області державними у 2001 р. були лише 1,4% цих підприємств, а найбільше їх у колективній власності – 56,3%. В середньому в Україні ці показники склали відповідно 1,3% і 62,3% (табл. 3 додатку К). Проте, за 2000 рік найбільший приріст кількості цих підприємств області відбувся за рахунок саме тих з них, які мали державну форму власності (майже у 56%), тоді, як в цілому в Україні всього на 8,8%. Це є наслідком реструктуризації великих державних підприємств і створення на їх базі нових структурних підрозділів, в тому числі і малих підприємств.

Проведені нами дослідження показали, що найприбутковішими є малі підприємства з колективною і приватною формою власності, а державні, поки що, залишаються малоефективними і малоприбутковими.

Ми вважаємо, що однією з головних причин того, що більшість акціонованих підприємств відчувають гостру потребу в обігових коштах, є відсутність ефективного, гнучкого, динамічного вторинного ринку цінних паперів. Адже відомо, що емісію акцій акціонерне товариство здійснює для того, щоб залучити якусь суму грошей для свого розвитку, а ціна акцій формується саме на вторинному фондовому ринку.

Тому, для вдосконалення функціонування фондового ринку в Україні, ми пропонуємо, щоб у кожному обласному центрі, а згодом і в кожному містечку, діяла регіональна фондова біржа, де би працювали брокери, маклери, дилери, і в реальному часі можна було б проводити операції купівлі-продажу цінних паперів.

На таких біржах пріоритети матимуть місцеві акціонерні товариства, які завжди залишатимуться у полі зору мешканців даної території, що зацікавлені у їх ефективному розвитку. Крім того, відомо, що великі фондові біржі часом

просто нехтують акціями невеликих підприємств, оскільки ті не цікавлять великих стратегічних інвесторів, а отже, прибутків від цього не буде.

Діяльність регіональних фондових бірж матиме велику користь для власників цінних паперів та місцевих акціонерних товариств не лише у фінансовому плані, а й допоможе їм поступово набувати досвіду роботи на фондовому ринку.

На погляд дисертанта, такі біржі слід створювати на базі регіональних центрів сертифікатних аукціонів, які вже мають певну інфраструктуру для роботи з цінними паперами. Важливо, щоби процес торгівлі цінними паперами був прозорим, простим і доступним для всіх, без винятку, власників цінних паперів.

На нашу думку, певна частина громадян, насамперед молодь, зможе знайти для себе заняття на фондовому ринку. А це і зайнятість, і прибутки як для торгівців, так і для емітентів.

Таким чином, подальше поглиблення і активізація процесів роздержавлення і приватизації підприємств так чи інакше вплинуть на організацію виробництва, сприятимуть його технологічному оновленню тощо. Це вимагатиме не лише продуктивнішого використання робочої сили, а й раціональної структури її зайнятості, підвищення якісних характеристик працівників, посилення їх професійно-кваліфікаційної мобільності.

Утвердження і розвиток багатокладної економіки з рівноправним розвитком усіх форм власності є одним із ключових чинників трансформації структури зайнятості населення, як за формами власності, так і галузями економіки. В цих умовах особливої ваги набуває проблема формування механізму регулювання вказаних вище процесів, надання їм керованого характеру та підпорядкованості інтересам суспільства.

3.2. Формування ефективного механізму регулювання структури зайнятості населення в ринковій економіці.

В останні роки проблемами зайнятості населення і розробкою механізму її регулювання займаються досить багато науковців. Однак не достатньо уваги приділяється, власне, питанням регулювання і вдосконалення її структури, що є надзвичайно важливим і актуальним в умовах модернізації господарства країни. На нашу думку, на сьогодні недостатньо займатися лише питанням залучення громадян до будь-якої трудової діяльності. Всі заходи в цьому плані повинні обов'язково розглядатися і здійснюватися в контексті структурної модернізації економіки та перспектив її розвитку. Немає необхідності доводити, що навіть за умови повернення працівників на свої попередні робочі місця та відновлення виробництва проблема зайнятості не буде вирішена раз і назавжди, оскільки переважна більшість наших підприємств не відповідає сучасним вимогам: застаріле обладнання, висока енергомісткість виробництва, низька продуктивність праці тощо. Результатом цього є низька конкурентоспроможність вітчизняного виробника, вкрай складне його економічне становище, а звідси нагромадження нових проблем зайнятості, оплати праці і т. п.

На нашу думку, створення нових робочих місць і регулювання зайнятості населення слід проводити виключно в контексті структурних змін в усіх сферах економіки в напрямку збалансованого їх розвитку.

Аналізуючи досвід багатьох розвинених країн світу у регулюванні економіки і зайнятості населення, ми прийшли до висновку, що в сучасних умовах розвитку світового господарства жодна із п'яти основних моделей ринку не існує в чистому вигляді, а є певним симбіозом декількох моделей, які найбільше корисні для тієї чи іншої країни.

Це ж саме стосується і способів регулювання економіки. Держава ніколи не була пасивним спостерігачем за процесами розвитку економіки, вона завжди втручалася в господарське життя. Проте масштаби і форми такого втручання

були різними. Якщо більшість країн вже давно відмовилися від класичної теорії саморегулювання економіки, то щодо державного регулювання зараз не існує єдиної думки. В одних країнах переважають кейнсіанські методи регулювання, в інших – монетаристські за М. Фрідменом, в третіх – неокласичні, неокейнсіанські тощо. Формування ефективної економіки передбачає, насамперед, застосування наукових підходів до її системотворчих факторів. Саме із них побудована система управління економікою на Заході. Теорією державного регулювання економіки Дж. Кейнса керувалися уряди США, Великої Британії, Японії, Швеції та інших країн аж до середини 70-х років. Ідеї монетаризму М. Фрідмена лягли в основу “рейганоміки”, “тетчеризму”, практичної економічної політики уряду Німеччини. Ми поділяємо думку професора Одеського державного університету І. Ковалю про те, що нема такої моделі побудови суспільства, яку можна було б штучно перенести на наше підґрунтя, щоби одразу отримати економічне диво. Це, до речі, одна з найбільших помилок багатьох політиків, політологів та економістів, які намагаються знайти якусь одну схему і видати її за ідеальну. Зараз багато хто згадує імена Кейнса, Хайєка, Фрідмена та інших, але насправді погано знають, що теорії державного регулювання економіки і монетаризму були використані в конкретний час і за конкретних обставин, в яких перебували економіки країн Заходу. Недоцільно виривати із контексту інших країн і епох моделі і вважати, що вони зможуть успішно працювати тут і зараз.

Також необхідно зважати на те, що всі ці економічні моделі функціонують в країнах з усталеною ринковою інфраструктурою і вони не розраховані на перехідну економіку, де лише формуються ринкові інституції. Крім того, на темпи впровадження і реалізації різних економічних програм безпосередній вплив мають розміри країни, її географічне положення, природоресурсний потенціал, кількість населення і його освітній та кваліфікаційний рівень і таке інше. Чим менша країна, тим гнучкішою може бути економічна політика, тим швидше можна її реалізувати.

Зважаючи на значні розміри нашої країни, суттєві відмінності у розвитку господарства регіонів, ми пропонуємо вирішувати проблеми, що пов'язані з регулюванням зайнятості і її структури, з максимальним урахуванням регіональних особливостей, тобто за регіональним принципом. Ми вважаємо, що головні засади і напрямки регулювання зайнятості населення повинні бути загальнодержавними, а вже конкретні механізми, методи і заходи мають бути розроблені для кожного регіону окремо. Для цього регіонам необхідно надати максимальні повноваження у вирішенні цієї проблеми, адже зрозуміло, що для Закарпаття, Наддніпрянщини, Донеччини чи Криму одні і ті ж підходи у регулюванні зайнятості не прийнятні. Крім того, чим менша територія, тим ефективнішим може бути управління і регулювання, а отже швидше можна отримати позитивний результат.

Регулювання і вдосконалення структури зайнятості населення, на нашу думку, є процесами нерозривними і взаємодоповнюючими. Так, метою регулятивної політики на макрорівні має бути не тільки збільшення кількості зайнятих в економіці, а й підвищення їх якісних показників, забезпечення ефективної зайнятості, формування раціональної її структури. Це безпосередньо вплине і на зміну стратегічних завдань регулятивної політики, яка повинна змістити свої акценти з макрорівня на мікрорівень.

Регулювання зайнятості населення, як відомо, здійснюється через проведення активної і пасивної політики на ринку праці. До пасивної регулятивної політики належать усі грошові витрати, пов'язані з допомогою по безробіттю, програмами допомоги бідним верствам населення і т. ін. Під активною політикою зайнятості розуміють прями урядові заходи, спрямовані на зміну структури попиту на робочу силу за рахунок збереження існуючих і створення нових робочих місць; регулювання пропозиції і підвищення якості робочої сили за рахунок її підготовки і реабілітації, заохочення мобільності робочої сили, профорієнтацію тощо.

Необхідно мати на увазі, що можливості програм активної політики зайнятості не безмежні. Надто високі показники залучення людей до подібних

програм є сигналом того, що сукупний попит на робочу силу в суспільстві не достатній, а ринок робочої сили – перенасичений. Заходи активної політики зайнятості дають можливість захистити частину працівників від безробіття, але вони вимагають великих витрат і прямо залежать від урядових субсидій, кредитування і капітальних вкладень, що не під силу дефіцитним державним бюджетам.

Безумовно, що прийняття Закону України “Про обов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” зменшить гостроту цієї проблеми, але за умов радикальних зрушень в структурі економіки, коли неминуче виникнення масштабного структурного безробіття, повною мірою вирішити її без коштів державного бюджету неможливо.

Можна стверджувати, що тенденція, яка склалася зараз у структурі зайнятості, не є результатом цілеспрямованого державного регулювання. Вона швидше відображає процес стихійного пристосування населення до нових економічних умов, оскільки політика зайнятості на даний час є переважно пасивною. Активність державної політики зайнятості полягає у приматі заходів профілактичного характеру над заходами постфактумного характеру, коли людина вже залишилася без роботи.

Ми вважаємо, що конкретне регулювання зайнятості населення, з метою формування її раціональної структури, повинно здійснюватися на регіональному і місцевому рівнях, з урахуванням комплексу економічних, фінансових, соціальних питань, за участю усіх зацікавлених сторін.

Система формування раціональної структури зайнятості населення має складатися із чотирьох основних блоків заходів (рис. 3.1):

- здійснення цілеспрямованої інвестиційної політики;
- сприяння самозайнятості та розвитку малого підприємництва;
- стимулювання ринкового попиту;
- вдосконалення функціональної підготовки робочої сили.

Комплексне впровадження цих заходів повинно забезпечити зростання рівня зайнятості, формування раціональної її структури.

Рис. 3.1. Блок-схема системи формування раціональної структури зайнятості населення

Перший блок заходів передбачає проведення *цілеспрямованої інвестиційної політики* в регіоні. Враховуючи те, що можливості держави щодо прямої фінансової підтримки підприємств явно обмежені, в якості основного напрямку вдосконалення структури зайнятості населення слід вважати поживлення інвестиційної активності і проведення ефективної інвестиційної політики як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Нині, коли відбулося значне скорочення кількості робочих місць, погіршення їх технічного рівня, інвестиції стають вирішальним джерелом їх оновлення. Тому в першу чергу слід стимулювати залучення інвестиційних надходжень на всіх рівнях і з допомогою різних засобів. Головним завданням держави у цьому аспекті є створення економічних, правових, соціальних, політичних передумов для залучення інвестицій в усі сфери життя країни. Натомість регіональні владні виконавчі структури мають займатися безпосереднім пошуком інвесторів, спрямовувати інвестиційні кошти у ті галузі, де вони найнеобхідніші. Це можна робити, знижуючи для інвесторів на певний період кількість і розміри місцевих податків і зборів, максимально спрощувати формальний бік реєстрації цих коштів, адже відомо, що вітчизняна бюрократична машина аж ніяк не сприяє інвестиційній активності, а особливо з боку іноземних громадян.

В сучасних умовах основними потенційними інвесторами повинні бути населення, трудові колективи, банки, іноземні фірми. Для того, щоб залучити їх кошти, необхідно створити систему економічних і правових пріоритетів для цих інвесторів.

Як показує світовий досвід, найефективнішим стимулом для збільшення інвестицій з боку іноземних компаній є зниження рівня оподаткування на величину суми інвестицій.

Ми вважаємо, що в кредитній політиці необхідно зосередити увагу, насамперед, на зниженні процента на довгострокові кредити. Головним у цьому аспекті має стати впровадження і розвиток іпотеки, іпотечного кредитування. Для Хмельниччини, як для області, що має потужний аграрний сектор,

становлення іпотеки стане поштовхом для його розвитку. Особливої актуальності це набуло після проведення низки заходів, спрямованих на реформування відносин власності в сільському господарстві, ліквідацію колгоспів, передачу землі у приватну власність селянам (про результати реформування в сільському господарстві йшлося в §3.1).

Крім того, потрібно передбачити кредитні і податкові пільги при розширенні зайнятості на підприємствах, особливо, якщо це відбувається в результаті структурної модернізації виробництва. При цьому, слід зважати на те, що прямі фінансові інвестиції, які надходять на підприємство, досить часто використовуються не за призначенням, а це сприяє розвитку інфляційних процесів. Нами пропонується варіант, реалізація якого могла б сприяти покращенню структурних показників зайнятості, а саме: збереження робочих місць шляхом підтримки самого підприємства – через державні закупки конкретних груп товарів (в першу чергу високотехнологічних, а також соціально важливих). Для Хмельницької області це, насамперед, продукція машинобудування, промисловості будівельних матеріалів, харчової та легкої промисловості, сільського господарства. Це б дозволило не лише підтримати пріоритетні галузі і сфери економіки, але й створити стійкий її сектор, розвиток якого, завдяки міжгалузевим зв'язкам, міг би сприяти економічному пожвавленню в інших суміжних галузях. Таким чином, держава могла б проводити конкретно спрямовану структурну політику, вирішуючи проблеми не тільки рівня зайнятості, але активно впливати на її структуру.

Коли мова заходить про залучення в економіку України вільних коштів, які знаходяться у населення, то, як правило, завжди мають на увазі створення передумов, які б сприяли надходженню від них грошей на депозитні рахунки в комерційних банках. І хоча в останні роки кількість вкладників у банках поступово зростає, проте відчутного впливу на ринок інвестицій вони не мають. Разом з тим, чомусь незаслужено забувають (чи недооцінюють) про такі неприбуткові фінансові інституції як *кредитні спілки*.

У Канаді існує думка, що українська громада вижила на її теренах завдяки церкві та кредитним спілкам. Церква рятувала від скрути душевної, кредитівка – матеріальної. Не останню роль у бурхливому розвитку кредитних спілок в емігрантських осередках зіграла й недовіра нових громадян до банківських установ, яких незаможні трудівники сприймали чимось на кшталт мерзенних лихварів. І недовіра та була обопільною: банківські адміністрації також не поспішали обслуговувати обшарпаного емігранта – хлібороба чи шахтаря.

Подібну ситуацію можна наразі спостерігати і в Україні. Комерційні банки інколи раптово впадають в санацію, тож мало хто з громадян ризикує довіряти їм свої кровні накопичення, натомість банки під свій кредит вимагають високоліквідну заставу, бажано нерухомість. А роботу з мікрокредитами банкіри вважають не вигідною [160, с.7].

Як свідчить міжнародна практика та й, власне, сама історія України, кредитні спілки завжди виникали там і тоді, коли людям були необхідні певні фінансові послуги, але або їх не надавала жодна фінансова інституція, або ж такі послуги часто надавалися на не вигідних умовах.

Порівнюючи роботу кредитних спілок і банків, фахівці виділяють декілька переваг громадських “позичальницьких” організацій. Найпершим плюсом є те, що в кредитних спілках процедура отримання позики простіша за аналогічну операцію в банку.

Ще одною перевагою кредитної спілки є те, що в об’єднанні групи підприємців (що собою і являє кредитна спілка), бізнесмена швидше і краще зрозуміють, ніж у банку, а тому й процентні ставки за кредитами там можуть бути нижчими від банківських [89, с. 17].

Станом на початок 2001 р. в Україні зареєстровано понад 400 кредитних спілок. З них 113 – є членами Національної асоціації кредитних спілок України (НАКСУ). Вони об’єднують понад 80 тис. громадян і мають у своїх активах близько 20 млн. грн. Кредитними спілками, що входять до НАКСУ були надані позики понад 64000 членам кредитних спілок. Лише впродовж 1999 р. члени

кредитних спілок, за підрахунками фахівців Асоціації, отримали позики загальною сумою понад 20 млн. грн.¹ Ця асоціація займається методичною допомогою в організації та діяльності кредитних спілок.

На перший погляд, кількість кредитних спілок є досить великою. Проте, якщо порівняти із США (де їх нараховується понад 12 тисяч, з них 23 – українські з активами понад \$1 млрд. [160, с. 8], то стає очевидним, що Україна відчутно відстає.

За оцінками багатьох спеціалістів, у населення України зараз знаходиться \$15 – 20 млрд., які не залучаються в обіг, а отже користі від них мало для самих громадян, і зовсім немає – для держави. Тому, якби вдалося хоча б частину цих коштів залучити в економіку, навіть, якщо вони підуть виключно на кредитування малого бізнесу та фізичних осіб, все одно позитивний ефект може бути значним. Адже відомо, що більшість людей, які б хотіли започаткувати власну справу, не можуть цього зробити, тому що не мають стартового капіталу. А якщо буде доступ до недорогих кредитів, буде певна консультативна підтримка з боку кредитних спілок, то розвиток підприємництва в Україні отримає відчутний поштовх.

Тому, виходячи із корисності кредитних спілок, важливості функцій, які вони виконують у створенні підґрунтя для розвитку підприємництва в Україні, в забезпеченні соціальної стабільності в суспільстві. держава має максимально сприяти розвитку кредитних спілок в країні.

Другий блок запропонованої системи формування раціональної структури зайнятості населення *передбачає низку заходів, що сприяють самозайнятості громадян.*

Одним із напрямків активної політики на ринку праці є залучення громадян до самозайнятості. Привабливість цього напрямку полягає в тому, що при належній організації самозайнятості, створенні умов для її розвитку вона найкраще відповідає як державним, так і приватним інтересам.

¹ <http://www.ukrcu.kiev.ua>

У Хмельницькій області розробку програм самозайнятості безробітних розпочато лише у 2000 році, проте, їх реалізація наштовхувалася на серйозні перепони через відсутність ефективної нормативно-правової бази стимулювання їх розвитку, стартового капіталу, бюрократизму тощо.

Розвиток таких програм можливий лише за умови забезпечення фінансової допомоги, безпосереднього навчання основам і принципам організації малого бізнесу, повного сприяння, або хоча б максимального спрощення, процесу оформлення і реєстрації власної справи з метою уникнення бюрократичної тяганини.

Що ж стосується сфер діяльності, то, як показує світовий досвід, понад 50% мікропідприємств, на яких працюють 2-3 особи найпоширеніші у сфері послуг і, лише 14% - у виробництві різних товарів і в будівництві, що в цілому відповідає галузевій структурі малого бізнесу.

Таким чином, через допомогу в організації самозайнятості у відповідності до визначених пріоритетів, можна впливати на галузеву структуру зайнятості, що є особливо актуальним в умовах структурної перебудови господарства. Пріоритетними напрямками у розвитку самозайнятості і малого підприємництва мають бути: організація консалтингових компаній у сфері фінансів, аудиту, права, працевлаштування, інновацій, сільського господарства, зовнішньоекономічної діяльності; створення лізингових компаній для розвитку агропромислового комплексу, машинобудування, будівельної індустрії, деревообробної та хімічної промисловості; організація венчурних та інвестиційних компаній. Реалізація вказаних пріоритетів вирішуватиме такі завдання у сфері зайнятості населення: по-перше, вдосконалюватиметься структура зайнятості в бік зростання в ній питомої ваги зайнятих у сфері послуг; по-друге, зростатиме потреба у молодих кваліфікованих спеціалістах з відповідною фаховою підготовкою, знизиться рівень безробіття серед молоді. Разом з тим, створення таких підприємств дасть поштовх для розвитку всієї економіки, оскільки вони формують ринкову інфраструктуру, яка є необхідною передумовою динамічного розвитку господарства.

Для ефективнішої реалізації програм самозайнятості і розвитку малого підприємництва, на нашу думку, Державній службі зайнятості доцільно було б тісно співпрацювати із уже успішно діючими підприємствами у кожній галузі чи сфері діяльності. Такі підприємства могли б надавати і консультативну і фінансову допомогу новоствореним підприємствам.

Особливо сприятливі умови для розвитку самозайнятості потрібно створити у сільській місцевості, оскільки аграрна реформа, яка здійснюється в Україні, може призвести до вивільнення значного контингенту працівників.

Організація самозайнятості серед безробітних – новий і перспективний напрямок діяльності державної служби зайнятості, але враховуючи невеликий досвід її роботи в цій сфері, важко робити якісь конкретні висновки з приводу життєстійкості, конкурентноздатності, ефективності цього напрямку активної політики ринку праці.

Корисним є відслідковування подальшого функціонування самозайнятих для накопичення досвіду, узагальнення результатів, виявлення найважчих етапів їх становлення тощо. Це має обопільний інтерес: для служби зайнятості дозволяє створити певний банк даних з метою подальшого вдосконалення своєї діяльності, а для самозайнятих – можливість отримання додаткової інформації, консультацій тощо.

Тим більше, як показує світовий досвід, тільки фінансової допомоги у вигляді разової виплати на організацію власної справи недостатньо. Відомо, що третина дрібних фірм на Заході банкрутують лише з причини недостатніх управлінських знань і досвіду. Безумовно, значний вплив на це чинить і конкурентна боротьба. Що ж до нашого досвіду, то він засвідчує недосконалість і складність самої процедури організації власної справи, нерегульованість податкової і кредитної системи, високий рівень криміналізації економіки і т. п. На сьогодні для розвитку самозайнятості необхідні фінансова, адміністративна, юридична, консультативна допомога, розширення мережі консалтингових фірм, які б спільно із державною службою

зайнятості здійснювали спеціалізовану і детальну підготовку і підтримку підприємців малого бізнесу.

Ми вважаємо, що перспективи для розвитку самозайнятості як в Україні так і в Хмельницькій області досить великі, зважаючи на обсяги українського ринку товарів і послуг. Однак, в сучасних умовах надії щодо цього пов'язані, насамперед, із формуванням сприятливішого економічного середовища, стабільного законодавства та інвестиційною активністю в даній сфері.

Третій блок системи формування раціональної структури зайнятості населення включає комплекс заходів, спрямованих на *стимулювання ринкового попиту* в країні, який впливає на розвиток виробництва, формування його структури, а отже і структури робочих місць. Він формується через механізм ринкового ціноутворення шляхом переміщення капіталу і робочої сили з однієї галузі в іншу, а також, – через механізм конкуренції та державного регулювання. Зміна ринкового попиту і його структури призводить до відповідних змін в економіці, а отже і в структурі зайнятості населення.

Рушійна сила попиту стала особливо помітною зі становленням сучасного постіндустріального, інформаційного суспільства. Ринковий попит формується під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів безпосередньо на ринку товарів, послуг, цінних паперів, робочої сили тощо. Його стимулювання в країні чи в окремому регіоні є важливим інструментом забезпечення і регулювання зайнятості населення, формування її раціональної структури.

Практика багатьох країн світу показує, що, наприклад, попит на робочу силу на ринку праці на певному відрізку часу вони активізували шляхом підвищення рівня заробітної плати. Це, звичайно, сприяло деякому зростанню такого попиту, але тільки на перших порах. З часом високий рівень заробітної плати спричиняв розвиток інфляційних процесів, зниження продуктивності праці, зменшення обсягів виробництва, а потім і звільнення працівників.

Приблизно таку ж ситуацію Україна пережила у 1992 – 1993 рр., коли на фоні інфляційних процесів уряд намагався втримати купівельну спроможність населення шляхом підвищення заробітної плати, соціальних витрат, та великих

дотацій у сільське господарство за рахунок емісійних грошей. Як відомо, це призвело до гіперінфляції і до стагнації економіки. Цих наслідків Україна ще й досі не може позбутися.

Зрозуміло, що зараз, коли в економіці спостерігається певна стабілізація, подібні методи є неприйнятними. На нашу думку необхідно вживати таких заходів, коли б одночасно із активізацією ринкового попиту зростали обсяги виробництва, а грошова одиниця залишалася стабільною. Такі передумови сприятимуть подальшому розвитку економіки, формуванню нових робочих місць.

Ми пропонуємо комплекс заходів, впровадження яких не вимагає значного державного фінансування, але дозволило б стимулювати попит на робочу силу на регіональних ринках праці нашої країни.

Насамперед, потрібно *активно сприяти продажу товарів у кредит*. Ця форма торгівлі відома громадянам України, а для багатьох вона була дуже зручною. Але в умовах відсутності стабільних доходів у більшості населення, а отже і гарантій повернення коштів за придбаний товар, магазини відмовилися від реалізації товарів у кредит.

Однак, тепер, коли набувають поширення і розвитку кредитні спілки, цю форму торгівлі потрібно відроджувати. Кредитівки укладають угоди з магазинами чи навіть з підприємствами-виробниками про гарантії щодо повернення їх членами всієї суми за придбані товари. Магазины, у свою чергу, можуть навіть з дисконтом продавати товари для членів кредитних спілок-партнерів.

Наступна схема, яка пропонується нами, допоможе не тільки стимулювати попит на ринку, дати певний поштовх для розвитку економіки регіону, але й поступово зменшувати суму заборгованості Ощадного банку України перед своїми вкладниками, які зазнали збитків внаслідок знецінення їх вкладів, станом на 01.01.1992 р.

Принцип дії цієї схеми повинен бути таким: припустимо, що споживач хоче придбати в магазині холодильник вітчизняного виробництва. Вартість

холодильника – 1000 грн. Однак споживач має лише 900 грн, тобто придбати товар не може. Але він має певну, заборговану йому суму, в Ощадному банку, якою хотів би скористатися для задоволення своїх потреб. В цьому випадку завдання відповідних урядових структур полягає якщо не у поверненні знецінених коштів (що на сьогодні нереально), то хоча б у допомозі споживачеві у придбанні необхідних йому товарів, стимулюючи тим самим і розвиток вітчизняного виробництва.

Перш за все, Уряду нашої держави слід знизити суму податків від Ощадного банку на розмір ПДВ. Ми зупинилися саме на такому податку тому, що практично всі суб'єкти господарювання сплачують ПДВ і, крім того, він є досить великим, що важливо для функціонування запропонованої нами схеми. Ощадний банк спрямовує ці кошти на окремий компенсаційний рахунок, з якого буде поступово виплачувати гроші вкладникам як компенсацію за знецінені вклади. Але ці виплати (у розмірі ПДВ від вартості товару, який споживач купує в магазині) потрібно проводити не готівкою, віддаючи гроші вкладнику, а безготівково, перераховуючи гроші на розрахунковий рахунок магазину, в якому споживач купує товар. Тобто банк сплачує замість споживача ПДВ за товар, а решту суми споживач виплачує своїми коштами. При цьому із заборгованого вкладу споживача відраховується вказана сума. Як тільки магазин отримає всю суму за проданий товар, почнуть працювати традиційні економічні механізми:

- в магазині збільшується кількість обігових коштів, зростає торговельний оборот, збільшуються прибутки і обсяги сплачених податків, він закуповує нову партію товарів на підприємстві;
- підприємство, маючи реалізацію продукції, нарощує обсяги виробництва, отримує більше прибутків, модернізує виробничий процес, збільшує кількість робочих місць, платить податки і заробітну плату;
- Ощадний банк, кредитуючи розвиток виробничих потужностей, торговельної мережі, інші галузі, також отримує прибутки, сплачує податки, а

виплачуючи заборгованість по знецінених вкладах, підвищує довіру до себе з боку громадян, що сприятиме залученню нових вкладників;

– державний бюджет отримує більші надходження, здійснює соціальні виплати, спрямовує вільні кошти на розвиток пріоритетних галузей економіки, нарощує активи державної казни, сплачує зовнішні борги;

– споживач, придбавши товари із суттєвою знижкою, та частково отримавши певну компенсацію на свій вклад, буде зацікавленим у придбанні ще й інших товарів, а можливо, і відкритті депозитного рахунку в банку, збільшуючи таким чином, кількість обігових коштів в економіці країни.

Таким чином, за умови чіткого функціонування даної схеми. всі задіяні в ній структури і споживачі матимуть конкретний зиск. За рахунок зниження суми податків з Ощадного банку можна залучити до державного бюджету значно більші суми, ніж та, яку мав би сплатити банк. Крім того, поживлення роботи виробничих галузей сприятиме розвитку інших сфер суспільної діяльності, що, безумовно, забезпечить збільшення кількості зайнятого населення.

Для підтвердження перспективності і ефективності функціонування вказаної вище схеми вважаємо за доцільне навести такі аргументи. Так, згідно даних тижневика “Галицькі контракти”, зі 100 українських сімей 19 взагалі не мають жодної пральної техніки, а 70 користуються машинами вік яких перевищує 6 років. Єдине, що стримує збут цієї техніки, потенційними покупцями якої в Україні вважають 13 млн. сімей, є горезвісна низька купівельна спроможність населення [161, с. 42]. За інформацією того ж таки тижневика, в Україні зараз експлуатується близько 10,5 млн. холодильників вік яких перевищив 10 років [106, с. 44]. Якщо вважати, що в середньому пральний автомат коштує \$300, а холодильник - \$400, то після нескладних розрахунків можна зробити висновок, що за рахунок піднесення платоспроможності населення лише від реалізації цієї техніки можна “виручити” близько 43 млрд. грн. З них близько 8,5 млрд. грн. підуть на компенсацію знецінених вкладів. А якщо взяти до уваги реалізацію іншої

побутової техніки, меблів, комп'ютерів, автомобілів, сільськогосподарської техніки, то стає очевидною перевага запропонованої схеми як в сучасних умовах, так і в перспективі.

Ця схема може функціонувати як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях. Однак, ми пропонуємо провести її апробацію на мезорівні, відпрацювавши сам механізм дії схеми. Це дасть можливість виявити певні її недоліки, та розробити заходи по їх усуненню. На нашу думку, для збільшення товарообігу в регіоні потрібно стимулювати попит не тільки на вітчизняні товари, а й на імпортні. Але процент виплати за них з боку банку має відрізнятися (наприклад, 20% для вітчизняних товарів і 10% для імпортних).

Необхідно зауважити, що всі цифри, які були використані при розгляді вказаної схеми, є умовними, оскільки наша мета полягала у відпрацюванні методології її побудови, а вже конкретний механізм її застосування повинен бути розроблений фінансистами. Дана схема, безумовно, може змінюватися і вдосконалюватися, але ці зміни, скоріше за все, носитимуть тактичний характер.

Ми розуміємо, що низка вище викладених заходів не зможе за короткий термін вирішити проблеми безробіття, погашення боргових зобов'язань Ощадного банку України перед вкладниками, економічного зростання держави тощо. Можливо, в перші місяці, а то й роки, соціально-економічний ефект від таких заходів взагалі буде мізерним. Тому дана схема могла б функціонувати впродовж багатьох років і поступово, разом з іншими заходами уряду, ліквідувати кризові явища в країні.

Ще одним заходом, який би сприяв зростанню попиту на товари і послуги, є внесення *змін до податкового законодавства*, які б закріпили за фізичними особами право на придбання товарів і послуг на суму податків на доходи отримані не за основним місцем роботи, які вони сплачують щорічно. Це створить, також, передумови, за яких громадянам не вигідно буде приховувати свої прибутки, гроші залишатимуться в країні, частка “тіньової” економіки зменшиться.

Зростання попиту на товари (насамперед непродовольчої групи) і послуги стимулюватиме динамічний розвиток таких галузей як торгівля, машинобудування, будівництво, які, з метою задоволення попиту, інтенсивніше проводитимуть структурну модернізацію виробничих процесів. У структурі зайнятих зростатиме питома вага кваліфікованих працівників, випускників вищих навчальних закладів. Збільшення грошової маси в економіці дасть можливість комерційним банкам нарощувати інвестиційні ресурси.

Розглядаючи проблему регулювання структури зайнятості населення в контексті вище вказаних процесів, не можна обійти увагою цілу низку питань, пов'язаних із становищем молоді на регіональних ринках праці України, адже так чи інакше, всі економічні перетворення здійснюються, перш за все, в їх інтересах, задоволення яких може бути здійснене через певний період часу. На сьогодні ж головним з цих питань є *безробіття серед молоді*. Лише в Хмельницькій області, станом на 1.01.2002р., зареєстровано 7758 безробітних у віці до 28 років, що складає понад 27,5% всіх безробітних області [174, с.277]. Аналогічна ситуація склалася і в інших регіонах України. Особливо непокоїть те, що поповнення армії безробітної молоді відбувається значною мірою і за рахунок випускників вищих навчальних закладів різного рівня акредитації. Так, за 2000 р. їх частка серед безробітної молоді в області склала 16,4%. Найгострішою проблема безробіття серед молоді є в Теофіпольському (38,1%), Красилівському (36,9%), Білогірському (35,8%), Чемеровецькому (35,6%) районах. Найменше безробітних у віці до 28 років у Летичівському (21,2%), Деражнянському (20,5%), Городоцькому (19,7) районах [174, с. 277].

Причин того, що молодим спеціалістам важко знайти місце праці, є декілька. Першою і, на наш погляд, найважливішою з них є загальний спад в економіці, а звідси і малий попит на робочу силу. Друга причина полягає у надто низькому рівні заробітної плати, який не влаштовує молодих людей. Третьою причиною є те, що більшість випускників мають бажання започаткувати власну справу, проте на це їм не вистачає коштів, а кредити майже недоступні, а четвертою – надто високий рівень податків та наявність

елементів криміналізації в економіці, що просто відлякує молодих людей займатися підприємницькою діяльністю. П'ятою, дуже важливою причиною, на якій ми хочемо акцентувати особливу увагу, є неготовність випускників до практичної діяльності. Мається на увазі те, що навіть випускник, який з відзнакою закінчив навчальний заклад, має відмінну теоретичну підготовку, прийшовши на виробництво, чи в установу на роботу, змушений щонайменше 2-3 місяці освоювати ази своєї безпосередньої функціональної діяльності. Це стало результатом того, що система освіти вкрай важко адаптується до жорстких вимог ринкової економіки.

Зрозуміло, що в сучасних умовах мало знайдеться фірм, які б погодилися витратити час і кошти на допідготовку молодого спеціаліста. Тим більше, що ще не відомо чи зможе він добре працювати, чи ні. Тому, коли виникає потреба у працівниках, фірма оголошує конкурс на заміщення вакантних посад, заяви приймає від усіх бажаючих, але при наймі на роботу, як правило, перевага надається тим, хто вже має певний досвід роботи (3 – 5 років), має відповідну рекомендацію з попереднього місця роботи. Звісно, що майже жоден випускник не відповідає цим вимогам. Тому до запропонованої системи вдосконалення структури зайнятості населення ми включили четвертий блок заходів завданням яких є *вдосконалення функціональної підготовки робочої сили*.

Указ Президента України № 958/99 від 3 серпня 1999 року “ Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року” вимагає: “...2) у сфері розвитку освітньої бази – всебічний розвиток інтелектуальних, духовних та фізичних здібностей особистості, забезпечення ринку праці висококваліфікованою робочою силою шляхом:

... сприяння професійному самовизначенню та ефективній адаптації молоді до умов ринкової економіки;

- формування ринку освітніх послуг;
- посилення орієнтації системи професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти на підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації кадрів відповідно до потреб перш за все регіональних ринків праці”.

Тому, на нашу думку, проблемами працевлаштування випускників потрібно починати займатися ще під час їх навчання. Це, безумовно, вимагає розробки певних методичних підходів. Для того, щоб всебічно досліджувати проблеми працевлаштування молодих спеціалістів, надавати їм необхідну консультативну допомогу, необхідно *визначати функціональну готовність молодого спеціаліста* до роботи за набутою спеціальністю.

Рівень функціональної готовності молодого спеціаліста слід визначати за допомогою комп'ютерних програм, що включають тести і завдання, які розробляють роботодавці спільно з науковцями. Програми повинні містити практичні завдання, які потенційний працівник буде виконувати на робочому місці. У тестах мають бути запитання, які б допомогли створити уявлення щодо морально-психологічного портрету випускника: його здатність працювати в колективі, розуміння понять “відданість фірмі”, “філософія фірми”, його готовність до роботи в нестандартних, екстремальних ситуаціях, ставлення до власної кар'єри і таке інше. Після тестування доцільно провести співбесіду, основні напрямки якої вибирає сам роботодавець. За результатами цих випробувань робляться остаточні висновки щодо функціональної готовності молодого спеціаліста.

Заслуговує уваги і широкого впровадження практика видачі рекомендаційних листів роботодавцями. Це повинно позитивно вплинути, насамперед, на дисциплінованість працівника, його ставлення до виконання своїх обов'язків. Для випускників рекомендаційні листи доцільно готувати провідним професорам, науковцям, фаховим кафедрам за результатами тестування на предмет їх функціональної готовності. Рекомендаційні листи можуть бути довільної форми, але повинні містити максимум інформації про молодого спеціаліста.

Питаннями працевлаштування випускників навчальних закладів усіх рівнів акредитації, на глибоке переконання дисертанта, повинні займатися не лише регіональні центри зайнятості, а й безпосередньо навчальні заклади, з

урахуванням кон'юнктури ринку праці. Крім всього іншого, це підвищить авторитет того чи іншого навчального закладу.

Проте, за даними Хмельницького обласного центру зайнятості населення, жоден із державних навчальних закладів III – IV рівня акредитації, які є в області, практично не займаються питаннями працевлаштування своїх випускників. Не краще становище склалося і в інших областях, хоча позитивний досвід щодо цього вже є в Україні. Так, з 1995 року діє Центр працевлаштування та зв'язків з випускниками в Тернопільській академії народного господарства. Науково-методичне керівництво Центром здійснює кафедра управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил (УТР і РПС). Викладачі кафедри надають безпосередню наукову, методичну, практичну допомогу працівникам Центру у працевлаштуванні випускників, організації вторинної зайнятості студентів тощо. За час своєї діяльності Центр допоміг у працевлаштуванні майже трьом тисячам випускників Академії. Подібні центри функціонують в Національному університеті “Києво-Могилянська академія”, університеті “Львівська Політехніка”, Донецькому Державному Університеті.

Відсутність таких центрів у багатьох вищих навчальних закладах пояснюється, насамперед, відсутністю в цих закладах спеціалістів, які безпосередньо займаються проблемами зайнятості населення, управлінням трудовими ресурсами тощо. Тому, кафедра УТР і РПС спільно із Центром працевлаштування і зв'язків з випускниками ТАНГ могла б надавати різнопланову допомогу (в організації, забезпеченні кваліфікованими кадрами, безпосередній діяльності) усім зацікавленим інститутам, університетам, академіям у створенні подібних підрозділів.

Визначення функціональної готовності молодого спеціаліста чи кожного потенційного найманого працівника матиме позитивний вплив на формування, насамперед, якісної складової у структурі зайнятості населення. Це стимулюватиме працівників до вдосконалення своєї фахової підготовки, ініціативи у прийнятті рішень, підвищення дисципліни праці тощо.

Загострення проблеми зайнятості молоді і, особливо молодих спеціалістів, є наслідком дії багатьох чинників і, перш за все, негативних процесів, які мають місце в економіці нашої країни. Без її вирішення суспільство стикається із вкрай серйозними соціальними проявами, у тому числі, кримінального характеру. Слід зробити все, щоб молоді люди реалізували свої найкращі якості щодо сприйняття досягнень цивілізації, що безперечно, прискорить формування і становлення в Україні такої ринкової економічної системи, яка б відповідала загальноєвропейським і світовим стандартам.

Важливим інструментом у забезпеченні зайнятості населення, а одночасно і конкурентом для державної служби зайнятості повинні стати *недержавні агентства* чи фірми, консалтингові компанії, які функціонують у сфері працевлаштування населення. Поки що такий вид комерційної діяльності ще не отримав належного поширення і розвитку. Це пов'язано з багатьма причинами: низький (або відсутній) попит на робочу силу, відсутність належної законодавчої бази щодо діяльності подібних фірм, малі прибутки, високі податки тощо.

Звичайно, із стабілізацією економіки, становленням ринкової інфраструктури буде збільшуватися і кількість альтернативних агентств із працевлаштування. Але ж велика армія безробітних існує вже тепер, і робота їм потрібна зараз, не чекаючи кращих часів. Тому ми вважаємо, що відповідні державні структури повинні вжити усіх можливих заходів (спростити реєстрацію таких фірм, встановити для них податкові канікули, передбачити систему заохочень за працевлаштування людей у пріоритетні галузі і т. ін.), щоб у кожному регіоні кількість агентств із працевлаштування населення зростала. Такі агентства, безумовно, допоможуть державі і у вирішенні багатьох соціальних проблем. До речі, за даними ЗАТ “Мікросистема”¹ у 2001р. у м. Хмельницькому працювало 14 агентств з працевлаштування.

¹ <http://biz.km.ua>

Таким чином, комплексне впровадження усіх запропонованих заходів спрямованих на регулювання зайнятості населення і вдосконалення її структури, забезпечить не лише позитивні зрушення у сфері зайнятості населення, але й стане підґрунтям для ліквідації кризових явищ в економіці регіону і країни, становлення ринкових інституцій, сприятиме сталому економічному розвитку.

3.3. Прогноз структурних зрушень в зайнятості населення регіону та оцінка їх соціально-економічних наслідків.

Визначення загальної спрямованості розвитку соціально-економічних процесів потребує належного їх прогнозування, з тим, щоб завчасно попередити формування негативних явищ. Для цього існують різні методи і прийоми. Проте, у всіх випадках і, особливо, коли мова йде про складні соціально-економічні процеси і явища, обов'язково повинен бути застосований науковий підхід, новітні методи і принципи прогнозування.

За своєю суттю будь-який прогноз являє собою об'єктивно обґрунтоване судження, спрямоване на зменшення невизначеності майбутнього з метою вибору найраціональніших практичних рішень.

В основі прогнозування, як правило, лежать наукові засади оцінки об'єктивних закономірностей, що дає можливість пов'язати минуле з майбутнім. Якісне і кількісне визначення такого зв'язку, по суті, і утворює фундамент теорії і практики прогнозування.

Разом з тим, прогнозам властива деяка невизначеність і неоднозначність, обумовлена некерованістю деяких процесів і відхиленням від загальних закономірностей і тенденцій. Саме тому завдання прогнозування полягає у тому, щоби зменшити чи звузити невизначеність майбутнього, зробити його передбачуванішим та регулюючим.

Розробка тих чи інших прогнозів є об'єктивною необхідністю, яка не потребує доведення. Особливо такі прогнози важливі для сфери зайнятості населення, оскільки тут мова йде про інтереси людей, необхідність сформувати достатній фінансово-ресурсний потенціал для забезпечення соціальної підтримки окремих категорій населення, передбачення характеру процесів і тенденцій на ринку праці, вироблення на цій основі дієвих заходів для ефективного їх регулювання.

Головним завданням будь-якого прогнозу є не досягнення абсолютної точності розрахунків, а надійність передбачення загального перебігу процесів і тенденцій у сфері зайнятості. Проте, якщо мова йде про короткотермінові прогнози, то їх висока точність є необхідною.

На етапі економічних перетворень, які переживає нині наша країна, найактуальнішими у сфері зайнятості населення, на нашу думку, є проблеми прогнозування галузевої структури зайнятості населення. Адже сучасна економічна криза в Україні пов'язана не лише зі зміною соціально-економічних відносин і розбудовою української держави. Вона зумовлена цілою низкою економічних проблем і протиріч, що накопичувалися в радянській економіці упродовж багатьох років. Можна стверджувати, що ця криза має, насамперед, структурний характер. Тобто її не можливо подолати без структурних змін в економіці в цілому, і зайнятості населення зокрема.

Оскільки галузева структура зайнятості є похідною від галузевої структури економіки, на формування якої впливають науково-технічний прогрес і рівень розвитку продуктивних сил, то розподіл зайнятого населення за галузями економіки – один з найважливіших показників рівня економічного розвитку країни, та ефективності використання робочої сили. Проведені дисертантом дослідження, у тому числі і досвіду зарубіжних країн, засвідчують, що існує залежність між рівнем економічного розвитку держави і питомою вагою зайнятих в кожному із секторів економіки: чим вищий рівень економічного розвитку – тим менша частка зайнятих у матеріальному виробництві і, особливо, у сільському господарстві і більша – у сфері послуг.

Процес розробки прогнозів соціально-економічного розвитку, в тому числі і прогнозування зайнятості населення, на макрорівні в умовах нестабільної економіки, є надзвичайно складним. Це, насамперед, пов'язано із відсутністю необхідного масиву даних, методичної бази для прогнозування, яка враховувала б особливості сучасної економічної ситуації. А, якщо зважити на те, що в Україні існують значні регіональні відмінності у розвитку економіки, то стає очевидним, що для отримання реальних перспективних показників функціонування господарства, необхідно розробляти прогнози на рівні областей. Саме за таких умов при прогнозуванні можна більш-менш повно враховувати всі особливості, які притаманні тій чи іншій області і, в першу чергу, це стосується галузевої структури зайнятості населення.

В §1.3 нами запропонована методична схема дослідження та прогнозування галузевої структури зайнятості населення в регіоні. На її основі ми здійснили прогнозні розрахунки чисельності зайнятих в окремих галузях економіки Хмельницької області на 2005 рік (табл. 3.3). Базовими для наших розрахунків були показники розвитку області та галузей за 2000 р. Прогноз галузевої структури зайнятості населення Хмельницької області на 2005 р. ми здійснили, виходячи із планових показників Програми соціально-економічного, науково-технічного та національно-культурного розвитку області "Хмельниччина – 2010".

Регіональний прогноз структури зайнятості населення ми розробляли в межах двох крайніх варіантів – кризового і стабілізаційного. Перший варіант враховує можливість подовження в Хмельницькій області фази депресії, збереження негативних тенденцій у демографічному і соціальному розвитку. Ми ще враховували й те, що в останні роки намітилися певні позитивні зрушення у розвитку більшості галузей господарства області, стабільно зростає підприємницька активність населення, поступово (хоча й повільно) покращується інвестиційне середовище в регіоні.

Другий варіант нашого прогнозу ґрунтується на гіпотезі поступової економічної стабілізації в Хмельницькій області, зростання реальних доходів і

рівня життя населення, створення сприятливого інвестиційно-інноваційного середовища, поступового зростання продуктивності праці, впровадження новітніх управлінських рішень в організації підприємницької діяльності.

Таблиця 3.3

Прогноз структури зайнятості населення Хмельницької області за сферами зайнятості та основними галузями економіки, тис. осіб.

Галузі економіки	Звіт*			Прогноз	
	1995р.	1999р.	2000р.	I варіант	II варіант
				2005р.	2005р.
Всього зайнято	786,6	721,9	711,3	697,0	739,7
Промисловість	133,8	105,6	95,8	89,0	119,7
Сільське господарство	333,3	305,4	309,4	259,3	196,0
Транспорт і зв'язок	33,7	25,5	24,3	25,3	36,2
Будівництво	39,6	25,6	21,7	35,7	33,9
Торгівля і громадське харчування	35,7	29,6	26,4	35,9	40,2
Житлово-комунальне господарство і побутове обслуговування населення	22,1	22,3	19,6	23,5	31,9
Охорона здоров'я, фізична культура і соціальне забезпечення	37,9	35,8	35,5	31,9	33,8
Освіта, наука, культура і мистецтво	67,4	61,9	62,2	55,2	58,1
Інші галузі	41,3	42,7	43,5	46,9	52,8
В інших сферах економічної діяльності	41,8	67,5	73,9	94,3	137,1

*¹) Складено за даними [136, с. 6].

Як показують результати прогнозування за кризовим варіантом, до 2005 року економіка Хмельницької області залишатиметься в депресивному стані, що негативно позначиться на зайнятості населення. В багатьох галузях триватиме скорочення чисельності зайнятих (промисловість, сільське господарство, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, освіта, наука, культура), що матиме негативні соціально-економічні наслідки для регіону.

Найбільше це відчуватиме ринок праці, де зросте пропозиція робочої сили. Зменшення рівня зайнятості в цілому по області знизить рівень доходів населення, що зумовить цілу низку соціально-економічних проблем: зниження попиту на товари і послуги, зростання заборгованості за отримані комунальні послуги тощо. Окремо варто зупинитися на динаміці чисельності зайнятих у сільському господарстві. За нашим прогнозом в цій галузі відбуватиметься значне скорочення чисельності зайнятих. Це станеться, насамперед, внаслідок інтенсифікації та зростання продуктивності праці в галузі. З точки зору розвитку ринкових відносин в сільському господарстві, це, безумовно, позитивний факт, який сприятиме подальшому вдосконаленню сільськогосподарського виробництва. Однак, місцеві органи влади вже тепер повинні створювати всі передумови для того, щоб вивільнені працівники змогли отримати нове місце праці. В цьому контексті, на нашу думку, потрібно усіляко сприяти розвитку у сільській місцевості сфери послуг, переробної промисловості, “зеленого” туризму тощо.

Разом з тим, як показує даний прогноз, у Хмельницькій області значними темпами зростатиме чисельність зайнятих в інших сферах економічної діяльності (зайняті на приватних, сімейних підприємствах, самозайняті). Безумовно це позитивний факт, який свідчить про готовність все більшої частини суспільства до започаткування власної справи, з метою самостійної реалізації власних підприємницьких здібностей, забезпечення себе, своєї сім'ї роботою. Передбачається певна стабілізація і незначне зростання у будівництві, торгівлі, громадському харчуванні, побутовому обслуговуванні населення. Це якраз ті галузі, які швидше і ефективніше пристосувалися до господарювання в

ринкових умовах, що, власне, і підтверджує їх гнучкість і швидку адаптацію до змін ринкової кон'юнктури.

Що ж стосується стабілізаційного варіанту прогнозу, то згідно з його результатами в економіці Хмельницької області в цілому, і більшості її галузей зокрема очікується приріст чисельності зайнятих. Передовсім, це стосується самозайнятих, чисельність яких може зрости більше ніж на 63 тис. осіб, а також промисловості, транспорту і зв'язку, житлово-комунального господарства, побутового обслуговування населення. У будівництві, внаслідок зростання продуктивності праці, очікується незначне зменшення чисельності зайнятих. У сільському господарстві чисельність зайнятих може зменшитися майже на 37%.

Зростання рівня зайнятості в області створить передумови для забезпечення соціальних пріоритетів розвитку економіки регіону. Підвищення купівельної спроможності населення сприятиме зростанню попиту на товари і послуги, що обумовить поживлення у розвитку відповідних галузей.

Таким чином, як свідчать прогнози (табл. 3.3), на даний час у Хмельницькій області склалися досить сприятливі передумови для стабілізації і оздоровлення її економіки, розвитку малого підприємництва. Проте, їх необхідно використати якомога ефективніше і, що важливо, із соціальним спрямуванням.

Для досягнення цієї мети в Хмельницькій області вже зроблені конкретні кроки. Слід зазначити, що у Програмі соціально-економічного, науково-технічного та національно-культурного розвитку області "Хмельниччина – 2010" стратегічним напрямком економічної політики щодо малого підприємництва є його державна підтримка. Малі та середні підприємства, завдяки гнучкості та пристосованості до змін попиту на ринку, готовності до сприйняття технологічних інновацій, здатні оперативно запропонувати різноманітний асортимент продукції та послуг, сприяючи, таким чином, продуктивній зайнятості населення.

Фінансова підтримка малих підприємств, як правило, здійснюється шляхом надання їм кредитів та позичок за рахунок коштів, виділених

місцевими бюджетами на вказані цілі. Необхідні послуги, переважно, консультативного характеру, надають їм так звані Центри розвитку малого бізнесу, бізнес-центри, бізнес-інкубатори, консалтингові та аудиторські фірми, хоча останнім часом вони все більше виконують функцію навчання громадян основам бізнесу.

Мале підприємництво в області практично охопило всі сфери економіки. Проте, найбільшого поширення воно набуло в харчовій та легкій промисловості, а також в курортній сфері послуг. Його розвиток дозволить лише впродовж 2003 – 2010 рр. забезпечити значну частину потреб населення в продуктах харчування та послугах. Очікується, що у 2010 році чисельність працюючих в малому та середньому бізнесі Хмельницької області досягне 50% зайнятого населення, а кількість діючих малих підприємств – 12,1 тис. одиниць, в яких буде зайнято близько 120 тис. працюючих [140, с. 39].

Безперечно, що досягнення вказаних результатів можливе за умов:

- розробки цільових регіональних програм розвитку малого підприємництва, та організації їх належного функціонування;
- створення сприятливих умов для залучення інвестицій і накопичення капіталу;
- вдосконалення механізму фінансової підтримки малого підприємництва;
- розширення бізнес-інкубатора Технологічного університету Поділля;
- створення бізнес-центру у м. Кам'янець-Подільському;
- сприяння розвитку малого підприємництва в сільській місцевості;
- створення при обласній державній адміністрації вищої економічної школи з питань розвитку підприємництва в області;
- створення на базі Хмельницького інституту економіки та підприємництва Центру підготовки фахівців для малого та середнього бізнесу.

Щоб задовольнити попит на ту чи іншу продукцію та послуги у ринковому середовищі малі та середні підприємства функціонують у різних

сферах і галузях економіки. Таким чином, розвиток малого та середнього підприємництва, безумовно, сприятиме вдосконаленню галузевої структури господарства області, а отже і зайнятості населення, відповідно до вимог ринкового середовища.

Стратегія економічного зростання передбачає розвиток пріоритетних напрямків у забезпеченні раціональної структури зайнятості населення. Вона включає в себе відновлення на новій технологічній, організаційній та економічній основі не виправдано втрачених робочих місць у сфері матеріального виробництва і науки, створення ефективних систем охорони довкілля і утилізації відходів, забезпечення населення соціальними послугами на нормативному рівні, підтримку розвитку бізнесу (особливо венчурного) і сучасних форм самозайнятості. У зв'язку з цим необхідно відслідковувати і прогнозувати динаміку співвідношень зайнятих у вказаних сферах. На думку дисертанта, викладені вище методичні підходи до такого прогнозування структурних зрушень у сфері зайнятості населення, є певним доповненням існуючої на сьогодні методологічної бази, а отже і певним внеском в економічну науку.

Висновки до розділу 3

1. Цільова спрямованість виробництва, характер розподілу, обміну і споживання його результатів і доходів, територіально-галузевий поділ праці, узгодження та реалізація системи економічних інтересів різних суб'єктів господарювання тощо, а відтак становище людини в суспільстві, значною мірою визначаються відносинами власності.

2. Аналіз діяльності підприємств різних форм власності у Хмельницькій області свідчить про те, що підприємства недержавної форми власності є ефективнішими в сучасних економічних умовах; надмірний податковий тиск не сприяє динамічному розвитку підприємств усіх форм власності; недосконалість правової бази гальмує створення нових підприємств, насамперед, приватних.

3. Однією з головних причин того, що більшість акціонерних підприємств відчують гостру потребу в обігових коштах і знаходяться у важкому фінансовому становищі, є відсутність ефективного, гнучкого, динамічного вторинного ринку цінних паперів. У зв'язку з цим дисертант вважає за доцільне створення у кожному містечку регіональної фондової біржі, де можна було б здійснювати операції купівлі-продажу цінних паперів, оскільки великі фондові біржі часто нехтують акціями невеликих підприємств. Це відбувається тому, що такі підприємства по суті не цікавлять стратегічних інвесторів, а тому їм вкрай важко власними силами забезпечити отримання прибутків.

4. Формування механізму регулювання структури зайнятості населення повинно відбуватися за регіональним принципом. Головні засади і напрями її регулювання повинні бути загальнодержавними, а конкретні його механізми повинні розроблятися для кожного регіону з урахуванням специфіки, стану та перспектив соціально-економічного розвитку території.

5. Враховуючи актуальність проблеми зайнятості молоді, необхідно, щоб питаннями працевлаштування випускників навчальних закладів всіх рівнів акредитації займалися не лише регіональні центри зайнятості, а й безпосередньо навчальні заклади, з урахуванням кон'юнктури ринку праці. В цьому відношенні доцільно спиратися на досвід Національного університету "Києво-Могилянська академія, університету "Львівська Політехніка", Донецького Державного Університету, а також Тернопільської академії народного господарства, в якій з 1995 р. діє Центр працевлаштування та зв'язків з випускниками, керівництво яким здійснює кафедра управління трудовими ресурсами та розміщення продуктивних сил, надаючи йому безпосередню наукову, методичну та практичну допомогу у працевлаштуванні випускників ТАНГ, організації вторинної зайнятості студентів тощо.

6. Розробка тих чи інших прогнозів є об'єктивною необхідністю, яка не потребує доведення. Особливо важливі такі прогнози для оцінки очікуваних зрушень у сфері зайнятості населення, її структурі, оскільки мова йде про інтереси людей, необхідність формування достатнього фінансово-ресурсного

потенціалу для забезпечення соціальної підтримки окремих категорій населення, передбачення характеру процесів і тенденцій на ринку праці, вироблення на цій основі дієвих заходів для ефективного їх регулювання.

7. Виконані нами дослідження і прогностичні розрахунки дають підстави для висновку, що у галузевій структурі зайнятості населення Хмельницької області до 2005 р. слід очікувати значного скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві (від 16% за кризовим варіантом до 37% за стабілізаційним) і подальшого збільшення чисельності самозайнятих (від 27% до 85% відповідно). Стабілізаційний варіант прогнозування показав, що в житлово-комунальному господарстві і побутовому обслуговуванні чисельність зайнятих може зрости на 62%, в будівництві – на 56%, у транспорті і зв'язку – на 48%, у промисловості – на 25%,. В інших галузях і сферах передбачається поступове збільшення чисельності зайнятих.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено узагальнення і комплексне теоретичне обґрунтування шляхів розв'язання проблеми формування структури зайнятості населення регіону в умовах економічних перетворень. Сформульовано та обґрунтовано сукупність наукових положень, висновків та пропозицій, спрямованих на розв'язання конкретного науково-прикладного завдання – удосконалення теоретико-методологічних засад та організаційно-економічного механізму регулювання структури зайнятості населення регіону в умовах модернізації економіки. Результатами дисертації є: розробка системи заходів з раціоналізації структури зайнятості населення області, більш досконала методична схема її прогнозування у різних сферах і галузях економіки регіону та прогноз структурних зрушень у зайнятості населення Хмельницької області.

За результатами дослідження зроблені такі висновки:

1. Досвід багатьох країн світу з різним рівнем економічного розвитку, та політичними системами засвідчує, що існує достатньо засобів державного регулювання зайнятості в період трансформації економіки. Разом з тим не існує універсального рецепту, який би дозволив вирішити весь спектр проблем зайнятості, оскільки на них впливають багато чинників, які в різних країнах, в різний час, за різних економічних умов – не однакові. За умов становлення ринкових відносин, глобалізації економіки, низької конкурентноздатності вітчизняного виробника державне регулювання повинно бути особливо вагомим.

2. Одним із найважливіших завдань на даному етапі розвитку господарства України є розробка методичних підходів для оцінки та прогнозування різних соціально-економічних процесів на рівні регіонів. У зв'язку з цим дисертантом, виходячи із мети роботи, розроблено методичну схему дослідження та прогнозування трансформації структури зайнятості населення. При її апробації встановлена взаємозалежність між деякими показниками соціально-економічного розвитку Хмельницької області і окремих галузей її економіки

(обсягами виробництва продукції і надання послуг, рівнем продуктивності праці в галузі, чисельністю постійного населення, рівнем споживчих цін в області) і чисельністю зайнятих у галузях виробничої і невиробничої сфери. Враховуючи цю взаємозалежність, в дисертації запропоновані методи розрахунку чисельності зайнятих в окремих галузях на перспективу, які можуть бути корисними для місцевих органів виконавчої влади при розробці програм соціально-економічного розвитку регіонів.

3. Проведений в даній дисертаційній роботі аналіз демографічного розвитку Хмельницької області за 1990 – 2001 рр. засвідчив, що за вказаний період коефіцієнт народжуваності знизився із 12,9‰ до 8,4‰, а чисельність населення зменшилася із 1522,6 тис. чол. до 1430,8 тис. чол., або на 6%. Основними причинами скорочення народжуваності є зниження доходів більшості населення області, а також значний міграційний відтік населення молодого і середнього віку (особливо жінок фертильного віку) за межі області з метою пошуку роботи. Тенденції у динаміці показників народжуваності призвели до загострення проблеми зайнятості у таких закладах як пологові будинки, дитячі дошкільні заклади, дитячі медичні установи, а згодом і в початковій школі, оскільки зменшення чисельності дітей зменшує потребу в працівниках відповідних закладів.

Особливо негативний вплив на розвиток трудового потенціалу має високий рівень смертності серед людей працездатного віку. Головними причинами цього є зниження життєвого рівня населення, погіршення медичного обслуговування, незадовільна екологічна ситуація.

4. В сучасних умовах структура зайнятості населення, як в Україні в цілому, так і в Хмельницькій області значною мірою змінюється під впливом міграційних процесів, розвиток яких, з одного боку є наслідком демократизації суспільно-виробничих відносин, а з іншого – результатом реакції громадян на характер економічних перетворень в країні, їх невдоволення відсутністю позитивних результатів таких перетворень з точки зору покращення свого рівня життя.

5. Галузева структура зайнятості населення є важливим показником рівня економічного розвитку регіону. Проведений у даній дисертаційній роботі аналіз зайнятості населення Хмельницької області показав, що за період економічних перетворень з 1991 р. по 2001 р. у галузевій структурі зайнятості населення відбулися відчутні зміни. Частка зайнятих у сільському господарстві зросла на 14,1%, у промисловості та будівництві, навпаки, зменшилася відповідно на 12,1% і 3,3%. У 2001 р. структура зайнятості у Хмельницькій області залишалася не ефективною, оскільки майже 60% зайнятих працювали у виробничих галузях. Виконані нами дослідження і прогностичні розрахунки дають підстави для висновку, що у галузевій структурі зайнятості населення Хмельницької області до 2005 р. слід очікувати значного скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві (від 16% за кризовим варіантом до 37% за стабілізаційним) і подальшого збільшення чисельності самозайнятих (від 27% до 85% відповідно). Стабілізаційний варіант прогнозу показав, що в житлово-комунальному господарстві і побутовому обслуговуванні чисельність зайнятих може зрости на 62%, в будівництві – на 56%, у транспорті і зв'язку – на 48%, у промисловості – на 25%. В інших галузях і сферах передбачається поступове збільшення чисельності зайнятих.

6. Хмельницька область на сьогодні володіє достатнім кількісним і якісним складом трудових ресурсів, які потрібні для забезпечення всебічного розвитку господарства регіону в сучасних ринкових умовах. Проте, відсутність ефективного механізму стимулювання активної інноваційної та інвестиційної політики, обмеженість фінансових ресурсів є досить серйозною перешкодою на шляху вирішення цієї вкрай актуальної проблеми.

7. Реально оцінюючи реформування відносин власності в регіоні, його економічну результативність та соціальні наслідки можна стверджувати, що сформований недержавний сектор економіки, поки що, не чинить суттєвого впливу на структуру зайнятості населення. Основна причина такого становища – низька ефективність господарської діяльності приватизованих підприємств, особливо тих, які лише формально змінили форму власності.

Більшість акціонованих підприємств, особливо невеликих, які розташовані далеко від промислових центрів відчувають гостру потребу в обігових коштах. Однією з причин цього є відсутність ефективного, гнучкого, динамічного ринку цінних паперів. Для вирішення цієї проблеми у роботі запропоновано створити мережу регіональних фондових бірж на рівні низових адміністративних районів де можна було б здійснювати операції з цінними паперами підприємств, які знаходяться на території даних районів.

8. Однією з передумов створення необхідної кількості нових ефективних робочих місць, а відтак і покращення ситуації на регіональних ринках праці, є активна інвестиційно-інноваційна політика держави. При цьому, відповідним органам виконавчої влади необхідно забезпечити збалансоване інвестування не лише галузей економіки, а й територіальних утворень.

9. Роль держави має проявлятися у постійному контролі за процесами, що відбуваються у сфері зайнятості та на ринку праці, а також здійснювати їх регулювання з допомогою низки економічних важелів: проведення ефективної фіскальної політики; сприяння самозайнятості та розвитку малого підприємництва; стимулювання сукупного попиту; вдосконалення функціональної підготовки молодих спеціалістів; проведення активної політики на ринку праці.

10. Всебічна оцінка закономірностей трансформації структури зайнятості населення регіону дає підстави стверджувати, що її регулювання вимагає комплексного підходу шляхом поєднання зусиль держави та місцевої виконавчої влади. Регіональна програма зайнятості як інтегруючий інструмент реалізації політики зайнятості має виходити з чітко визначених параметрів макроекономічних пропорцій структурної перебудови економіки країни, поєднаних з орієнтирами розвитку регіональної економіки, де в кінцевому підсумку і формується структура попиту та пропозиції робочої сили, визначаючи, тим самим, напрямки регулювання структури зайнятості населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. М., Данюк В. М., Колот А. М. Мотивація і стимулювання праці в умовах переходу до ринку. – О.: ОКФА, 1995. – 96с.
2. Адамчук В. В., Ромашов О. В., Сорокина М. Е. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 407 с.
3. Аналіз стану і прогнозування регіонального ринку праці (методичні рекомендації) / Бандур С. І., Дрозд О. М., Онікієнко В. В. та ін. – К.: РВПС України НАН України, Львівський обласний ЦЗ, 1999. – 115 с.
4. Антология экономической классики. В 2-х частях. Предисловие И. А. Столярова. – М.: МП «ЭКОНОВ», «КЛЮЧ», 1993. – 785 с.
5. Архитектор макроэкономики: Дж. М. Кейнс и его макроэкономическая теория. / Г. Пайда, О. Мамедов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 256 с.
6. Баб'як Г. П. Трудовий потенціал регіону: особливості формування і використання в умовах переходу до ринкової економіки (на матеріалах Тернопільської області): Автореф. дис... канд. географ. наук: 11.00.02 / ЛДУ. – Львів, 1997.–18 с.
7. Баб'як Г. П. Методика дослідження формування та використання трудового потенціалу // Регіональні аспекти розвитку та розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1998. – Вип. 2.– С. 183 – 193.
8. Баб'як Г. П., Островерхов В. М. Зайнятість – головна умова використання трудового потенціалу // Регіональні аспекти розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ.– Тернопіль: Економічна думка. – 1997. – Вип. 1.– С. 23 – 25.
9. Баланда А. Зарубіжний досвід дослідження неформальної зайнятості та його застосування в умовах України // Україна: аспекти праці. – 1999. - № 5. – С. 39 – 41.

- 10.Бандур С. І. Структурна трансформація економіки України та проблеми забезпечення зайнятості населення // Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф. “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки». - Том 1. – Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. –2000. – С. 19 – 29.
- 11.Бандур С. І., Заяць Т. А. Роль інвестиційної політики в регулюванні зайнятості населення // Вісник Технологічного університету Поділля. Спеціальний випуск: економічні науки. – 1998. – Ч.1, №6. – С. 35 – 40.
- 12.Бандур С. І., Кучинська О. О. Система соціального страхування в Україні: сучасний стан та шляхи розвитку. // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України. – 1999. – Вип. 9. – С. 98 – 107.
- 13.Бандур С. І., Романенко О. М. Рух робочої сили в умовах реформування власності: тенденції та методологія оцінки // Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості / М. І. Долішній, С. М. Злупко та ін. – Ужгород: Карпати, 1997. – С. 205 – 214.
- 14.Безработица, структурная перестройка экономики и рынок труда в Восточной Европе и России / Под. ред. Р. Емцова. – М.: ИНФРА, 1995. – 283с.
- 15.Библиотека управляющего персоналом: мировой опыт. Управление занятостью и организация трудоустройства: Обзорная информация / Сост. В. И. Яровой; Под ред. Г. В. Щёкина. – К.: МАУП, 1995. – 176 с.
- 16.Богиня Д. П., Грішнова О. А. Основи економіки праці: Навч. посібник для студ. екон. спец. – 2 вид., стер. – К.: Знання – Прес, 2001. – 314 с.
- 17.Бондар І. К., Полтавець О. М. Зайнятість населення: сучасні структурні зміни // Праця і зарплата. – 1996. – №13. – С. 10 – 11.
- 18.Бреев Б. Д. Безработица в России: проблемы и пути решения // Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф. “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки”. – Том 1. – Київ: Міністерство

- праці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. – 2000. – С. 100 – 108.
- 19.Бреев Б. Д. Человек и производство. – М.: Мысль, 1989. – 266 с.
- 20.Брич В. Я. Етапизація та окремі проблеми регулювання ринку праці. // Регіональні аспекти розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ.– Тернопіль: Економічна думка. – 1999.– Вип. 3.– С. 153 – 158.
- 21.Брич В. Я. Регіональний ринок праці та механізм його регулювання (на прикладі Тернопільської області): Автореф. дис...канд. екон. наук: 08.09.02 / Науково-дослідний центр з проблем зайнятості населення та ринку праці, Міністерства праці і соціальної політики України і НАН України. – К., 1996. – 22 с.
- 22.Валентей Д. И. Народонаселение: современное состояние научного познания. – М.: Мысль, 1991. – 231с.
- 23.Валентей Д. И., Кваша А. Я. Основы демографии: Учебник для экономических специальностей высших учебных заведений. – М.: Мысль, 1989. – 284 с.
- 24.Васильченко В. С. и др. Мониторинг занятости населения и формирование рынка труда Украины: вопросы методологии и методики. – К.: НЦЗРТ, 1992. – 117 с.
- 25.Ваховська В. В. Проблеми безробіття в постсоціалістичних країнах Європи // Вісник Технологічного університету Поділля. – 1998. – № 6. – С. 73 – 77.
- 26.Герасимчук В. І. Залежність сфери зайнятості від стану і розвитку базових галузей промисловості і сільського господарства // Зайнятість та ринок праці. – Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України. – 1999. – Вип. 9. – С. 62 – 78.
- 27.Герасимчук В. І. Інновації як фактор економічного розвитку і трансформації зайнятості // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і

- розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 2002. – Вип. 6. – С. 100 – 106.
28. Герасимчук В. І. Проблеми трансформації зайнятості і розвитку ринку праці України (методологія, аналіз, шляхи вдосконалення). – К.: Вид-во ТОВ “ПРИНТ ЕКСПРЕС”, 2001. – 503 с.
29. Герасимчук В. І. Розвиток промисловості та трансформація ринку праці України. // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – Вип. 3. – С. 201 – 205.
30. Голиков А. П. та ін. Вступ до економічної та соціальної географії: Підручник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К.: Либідь, 1996. – 320 с.
31. Горелов Н. Экономика трудовых ресурсов. – М.: Высшая школа, 1989. – 207с.
32. Грязнова Л. Н., Марусис Г. Занятость: уровень, структура и проблемы регулирования: Уч. пособие. – Минск.: Высшая школа, 1994. – 243 с.
33. Гуманітарна сфера України: проблеми і шляхи формування / Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Куценко В. І., Лібанова Є. М., Бандур С. І. – К.: РВПС України НАН України, 2000. – 95 с.
34. Данюк В. М. Людські ресурси України в умовах системної кризи // Проблеми формування ринкової економіки: Міжвід. наук. зб. Спец. вип. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. – К.: КНЕУ. – 2001. – С. 9 – 19.
35. Демографія. Современное состояние и перспективы развития: Учебное пособие для студентов вузов / Д. И. Валентей, А. И. Алексеев, Е. М. Андреев и др. – М.: Высшая школа, 1997. – 271 с.
36. Дзенис З. Е. Методология и методика социально-экономических и географических исследований. – Рига: Зинанте, 1980. – 262 с.
37. Дзись Г. Малий бізнес як феномен ринкової економіки // Економіка України. – 1998. – №1. – С. 92 – 96.

- 38.Дорогунцов С. І., Горська О. В. Проблема державного регулювання регіональної структури економіки і зайнятості. // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України. – 1998. – Вип. 7. – С. 3 – 15.
- 39.Доценко А. І. Регіональне розселення : проблеми і перспективи. – К.: Наук. думка, 1994. – 196 с.
- 40.Дяків О. П. Моніторингова оцінка ринку праці. // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1999. – Вип. 3. – С. 158 – 162.
- 41.Дяків О. П. Оцінка і механізми регулювання зайнятості населення: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.02. / Тернопільська академія народного господарства. – Тернопіль, 1995. – 25 с.
- 42.Дяків О. П. Проблеми інтеграції України в світовий ринок праці. // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1998. – Вип. 2. – С. 274 – 278.
- 43.Дяків О. П. Формування механізмів регулювання зайнятості // Україна: аспекти праці. – 1998. - № 5. – С. 18 – 23.
- 44.Егоров В. В., Парсаданов Г. А. Прогнозирование национальной экономики: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2001.– 184 с.
- 45.Економіка зарубіжних країн: Підручник / А. С. Філіпенко, В. А. Вергун, І. В. Бураківський та ін. – К.: Либідь, 1996. – 461 с.
- 46.Економічна активність населення Хмельницької області у 2001 році: Стат. збірник. – Хмельницький: ХОУС, 2002. – 123 с.
- 47.Економічний словник-довідник / За ред. С. В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
- 48.Ємельяненко Л. М. Удосконалення управління національним ринком праці в умовах трансформації економічної системи: Автореф. дис... канд. екон.

- наук: 08.09.01 / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К., 1999. – 20 с.
49. Єпіфанов А. О., Сало І. В. Регіональна економіка. – К.: Наук. думка, 1999. – 344 с.
50. Загальна економічна теорія (політична економія): Підручник. У 2-х частинах./ За ред. І. В. Буяна, В. М. Ковальчука. – Тернопіль: Лідер, 2000. – 674 с.
51. Закон України “Про зайнятість населення” // Вирішення колективних трудових спорів (конфліктів). Збірник законодавчих та нормативно-правових актів. – К.: Основа, 2000. – С. 275 – 302.
52. Занятость маргинальных слоёв в индустриальных странах: Сб. обзоров. – М.: Институт научной информации по общественным наукам РАН. – 1996. – 148 с.
53. Зарецкая С. Л. Кадры специалистов США в условиях НТР: вопросы структуры, использования и подготовки. – М.: Наука, 1985. – 157 с.
54. Заставецька О. В., Заставецький Б. І., Дітчук І. Л. Географія Хмельницької області: Навч. посібник для учнів 8 – 9 класів. – Тернопіль: 1995. – 96 с.
55. Заставний Ф. Д. Географія України: У 2-х книгах. – Львів: Світ, 1994. – 472с.
56. Заяць Т. А. Відтворення робочої сили України: регіональні проблеми. – К.: Ленвіт, 1996. – 99 с.
57. Заяць Т. А. Економічне регулювання сфери відтворення робочої сили. – К.: Ленвіт, 1997. – 152 с.
58. Заяць Т. А. Соціально-економічні протиріччя структурної модернізації економіки // Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф. “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки”. – Том 1. – Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. – 2000. – С. 50 – 56.

59. Інвестиційна та будівельна діяльність Хмельницької області: : Стат. збірник. – Хмельницький: ХОУС, 2002. – 48 с.
60. Качан Є. П. Закономірності принципи і фактори розміщення продуктивних сил // Розміщення продуктивних сил України. – К.: Вища школа, 1997. – С. 10 – 18.
61. Качан Є. П. Реструктуризація економіки України – запорука прискорення розвитку її продуктивних сил. // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1998. – Вип. 2 – С. 5 – 9.
62. Качан Є. П. Розвиток трудового потенціалу регіону: сучасні тенденції та інтереси суспільства. // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1999. – Вип. 3. – С. 18 – 22.
63. Качан Є. П. Управління зайнятістю населення як фактор збалансування економіки України // Вісник Технологічного університету Поділля. – 1999. – №2. – С. 100 – 103.
64. Качан Є. П., Трубич С. Ю. Трудовий потенціал в системі управління зайнятістю. // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1998. – Вип. 2. – С. 265 – 274.
65. Качан Є. П., Цісецький О. Є. Вплив сукупного попиту на зайнятість населення // Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф. “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки”. – Том 1. – Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. – 2000. – С. 173 – 178.

66. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег: Пер. с англ. / Д. Кейнс. – Петрозаводск: Петроком, 1993. – 306 с.
67. Коваль И. Программа выживания. // Newsletter “WORD” – Ukraine, Odessa. – 1997. – № 227. – с. 7.
68. Ковтонюк М. О. Населення і трудовий потенціал України: Навч. посібник. – Тернопіль: Астон, 1997. – 136 с.
69. Ковтун Н. В., Столяров Г. С. Загальна теорія статистики: Курс лекцій. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 144 с.
70. Колот А. М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1998. – 224с.
71. Колот А. М. Оплата праці на підприємстві: організація та удосконалення. — К. : Фірма "Праця", 1997. – 192с.
72. Колот А. М. Реформування політики доходів і зайнятості у контексті глобалізації економіки // Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф. “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки”. – Том 1. – Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. – 2000. – С. 339 – 347.
73. Корж О. В. Курс лекцій з демографії: Навч. посібник для студентів економічних спеціальностей. – Тернопіль: Інфотехцентр, 1998. – 140 с.
74. Коровкин А. Г. Движение трудовых ресурсов: анализ и прогнозирование. – М.: Наука, 1990. – 207 с.
75. Котляр З. А. Структура занятости населения: проблемы совершенствования. – М.: Наука, 1989. – 273 с.
76. Краснов Ю., Карпенко О. Структурні зрушення в зайнятості населення України в умовах реформування економіки // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 5. – С. 14 – 19.
77. Краснов Ю. М. Проблеми трудовозбереження і підвищення ефективності зайнятості. – К., Либідь, 1992. – 186 с.

78. Кузнєцова Р. Проблеми зайнятості населення за умов реструктуризації і банкрутства підприємств. // Праця і зарплата. – 1997. – №24. – С. 27–28.
79. Кузьмин С. А. Эффективная занятость населения. – М.: Экономика, 1990. – 143 с.
80. Купалова Г. І. Ринок робочої сили в аграрному секторі економіки України: теоретичні та практичні проблеми. – К.: ІАЕ, 1995. – 233 с.
81. Курс демографії: Учеб. Пособие / Ред. кол. А. Я. Боярский, Д. И. Валентей, А. Г. Вишнеvский и др. – М.: Финансы и статистика, 1985.–389 с.
82. Куценко В. И. Гуманитарный аспект экономического реформирования в Украине // Экономика Украины. – 2000. – № 10. – С. 67-73.
83. Куценко В. І. Зміцнення соціальної бази реформ - шлях до подолання бідності // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 27-34.
84. Куценко В. І. Україна в лабіринті соціальних проблем: шляхи їх розв'язання // Регіональна економіка. – 2000. – № 4. – С. 16-26.
85. Кучинська О. О. Обґрунтування принципів оцінки впливу структурної перебудови економіки на розвиток регіональних ринків праці // Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф. “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки”. – Том 1. – Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. – 2000. – С. 373 – 379.
86. Кучинська О. О. Соціальні гарантії зайнятості: методологія та напрямки забезпечення: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К., 1998. – 20 с.
87. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика: Германский путь. – М.: Дело, 1993. – 220 с.
88. Либанова Э. М. Продолжительность жизни населения: опыт комплексного регионального исследования. – К.: Наук. думка, 1991. – 200 с.
89. Лисенко О. Кошовий Д. У кредитних спілках більше порозуміння. // Галицькі контракти. – 1999. – № 29. – С. 17 – 22.

- 90.Лібанова Е. М. Бідність в Україні: масштаби та можливості подолання // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 2000. – Вип. 4 – С. 126 – 135.
- 91.Лібанова Е. М. Підвищення пенсійного віку: необхідність чи вигадка лібералів? // Людина і політика. – 2000. – № 6. – С. 54-61.
- 92.Лібанова Е. М. Проблеми нерівності у контексті людського розвитку // Людина і політика. – 1999. – № 3. – С. 57-65.
- 93.Лібанова Е. М. Ринок праці: (соціально-демографічні аспекти). – К.: Державний центр зайнятості; Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості, 1996. — 132с.
- 94.Лукашевич М. П. Молодёжь и труд: проблемы производственной адаптации. – Харьков: Высшая школа, 1987. – 183 с.
- 95.Мандибура В. Особливості процесів маргіналізації населення України // Україна: аспекти праці. – К.: 1998. – № 6. – С. 27 – 33.
- 96.Мандибура В. Теоретичні аспекти дослідження проблеми маргіналізації населення. // Україна: аспекти праці. – К.: 1998. – № 5. – С. 33 – 37.
- 97.Маргіналізація населення України. / В. В. Онікієнко, В. І. Герасимчук, І. С. Кравченко та ін.; За загальною редакцією В. В. Онікієнка – К.: НЦ ЗРП Мінпраці України, 1997.– 191 с.
- 98.Маршавін Ю. Н., Бакуменко С. В., Данюк В. М., Зінченко О. С., Колот А. М. Соціальне партнерство на ринку праці України: Навч. посібник. – К.: Центр соціальних досліджень ім. В.Старосольського, 1998. – 151с.
- 99.Методичні рекомендації по розробці схеми (прогнозу) розвитку і розміщення продуктивних сил України та її регіонів (областей) на тривалу перспективу. – К.: РВПС України НАН України, 2001. – 330 с.
100. Методология демографического прогноза. – М.: Ин-т экономики и прогнозирования, 1988. – 222 с.

101. Мікловда В., Пітюлич М. Регіональні механізми стимулювання розвитку самостійної зайнятості // Регіональна економіка. – 1995. – № 1 – 2. – С. 105 – 114.
102. Мосіюк І. П. Соціально-економічні аспекти зайнятості робочої сили в аграрному секторі економіки: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Ін-т аграрної економіки УААН. – К., 1999. – 22 с.
103. Народне господарство Хмельницької області. – 1994 рік.: Стат. щорічник. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 1995. – 422 с.
104. Народне господарство Хмельницької області в 1986 – 1990 роках. Стат. збірник – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 1991. – 335 с.
105. Никифорова А. А. Рынок труда: занятость и безработица. – М.: Международные отношения, 1991. – 180 с.
106. Онищенко Н. Крижаний ринок // Галицькі контракти. – 1998 . – № 33–34.– С. 38 – 43.
107. Онищенко В. Ф. Рациональная занятость: методология региональных исследований. – К.: Наук. думка, 1989.– 208 с.
108. Онікієнко В. В. Методологічні аспекти проблеми створення нових робочих місць // Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф. “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки”. – Том 1. Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. – 2000. – С. 210 – 217.
109. Онікієнко В. В. Моделювання процесу економічного розвитку // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України. – 1999. – Вип. 9. – С. 44 – 53.
110. Онікієнко В. В. Методичні питання дослідження відтворення трудових ресурсів регіону. // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: НЦЗРП. – 1994. – Вип. 2. – С. 3 – 11.

111. Онікієнко В. В. Процеси маргіналізації населення України в умовах економічної кризи // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – 1998. – Вип. 6. – С. 97 – 106.
112. Онікієнко В. В. Самозайнятість населення: процес формування та деякі проблеми // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: НЦ ЗРП. – 1996. – Вип. 3. – С. 31 –34.
113. Онікієнко В. В., Коваленко Н. І. Продуктивна зайнятість: зміст, актуальні проблеми і шляхи досягнення. – К.: Вид-во Принт-Експрес, 1999. – 50 с.
114. Основи економіки: Пробний підручник для 11 кл. ЗОШ. / І. Ф. Радіонова, І. С. Кравченко, І. Л. Петрова та ін. – К.: Зодіак – ЕКО, 1995. – 224 с.
115. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко, Л. О. Каніщенко та ін.; За ред. Г. Н. Климка, В. П. Нестеренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища шк. – Знання, 1997. – 743 с.
116. Основні показники діяльності малих підприємств Хмельницької області за 2001 рік: Стат. збірник. – Хмельницький: ХОУС, 2002. – 22 с.
117. Основы теории народонаселения: Учеб. пособие для экон. спец. вузов / Д. И. Валентей и др.; Под ред. Д. И. Валентея. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1986. – 376 с.
118. Осовська Г. В., Крушельницька О. В. Управління трудовими ресурсами: Навч. посібник. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 304 с.
119. Перламутров В. Ещё раз о траектории кризисного развития // Российский экономический журнал. – 1994. – № 5. – с. 16.
120. Петрова И. Л. Методологические проблемы согласования рабочих мест и рабочей силы // Экономика Украины. – 2000. – № 7. – С. 40-48.
121. Петрова І. Л. Процес сегментації ринку праці України // Економіка України. – 1995. – № 9. – С. 52 – 60.
122. Петрова І.Л. Сегментація ринку праці та процес його регулювання: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.09.01 / НАН України. Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 1998. – 34 с.

123. Петрова І. Л. Соціально-економічні особливості руху робочих місць і робочої сили в економіці України // Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф. “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки. – Том 1. – Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. – 2000. – С. 74 – 79.
124. Петрова Т. П. Механизм миграционного обмена: методы исследования. – К.: Наук. думка, 1992. – 138 с.
125. Петрова Т. П. Сприяння зайнятості населення: проблеми державного регулювання у ХХІ сторіччі // Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф. “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки”. – Том 1. – Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. – 2000. – С. 411 – 424.
126. Петюх В. М. Оцінювання ефективності діяльності центрів зайнятості як інструмент реалізації пріоритетів державної політики на ринку праці // Наукові доповіді міжнар. наук.-практ. конф. “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки”. – Том 1. – Київ: Міністерство праці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень. – 2000. – С. 431 – 437.
127. Петюх В. М. Ринок праці: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 287 с.
128. Петюх В. М. Ринок праці та зайнятість: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1997. – 120 с.
129. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. В 2-х томах. Пер. с англ. – М.: «Прогресс», 1985. – 58л. («Экономическая мысль Запада»).
130. Пирожков С. И. Демографические закономерности воспроизводства трудового потенциала: Автореф. дис... д-ра. экон. наук: 08.00.18. / И-нт социологии АН СССР. – М.: 1991. – 40 с.

131. Питюрєнко Е. И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства. – К.: Наук. думка, 1983. – 139 с.
132. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1996.– 231 с.
133. Пітюлич М. І., Бібен М. І., Мікловда В. В. Трудовий потенціал регіону: стратегія розвитку і функціонування. – Ужгород: Карпати, 1996. – 132 с.
134. Пітюлич М., Мікловда В. Концептуальні основи формування регіональної системи зайнятості // Економіка України. – 1995. – № 12. – С. 46 – 51.
135. Политика в области занятости / Международное бюро труда. – Женева, 1983. – С. 97 – 106.
136. Праця в Хмельницькій області за 2000 р.: Стат. збірник. – Хмельницький: ХОУС, 2001. – 143 с.
137. Праця в Хмельницькій області за 2001 р.: Стат. збірник. – Хмельницький: ХОУС, 2002. – 145 с.
138. Проблема вибору оптимального рішення з можливих варіантів розвитку регіонального ринку праці / Герасимчук В. І., Петрова І. Л., Туранський Ю. П. / під заг. ред. Туранського Ю. П. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 147 с.
139. Прогнозирование и расчёт рынка труда: методы и методика (в помощь работникам центров занятости). – К.: Республиканский институт социального управления и занятости молодёжи, 1992. – 71 с.
140. Програма соціально-економічного науково-технічного та національно-культурного розвитку області “Хмельниччина – 2010”. – Хмельницький: Хмельницька обласна рада, 1999. – 46 с.
141. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Хмельницької області на 2000 рік. – Хмельницький: Хмельницька обласна рада, 2000. – 76с.
142. Прокопенко Н., Поклонский Ф., Дзюба С. Занятость населения как важный показатель эффективности использования трудовых ресурсов // Вісник технологічного університету Поділля. – 1998. – № 6. – С. 92 – 109.

143. Прямі іноземні інвестиції в економіку Хмельницької області за 1997 – 2000 рр.: Стат. збірник. – Хмельницький: ХОУС, 2001.– 38 с.
144. Прямі іноземні інвестиції в економіку Хмельницької області за 1999 – 2001 рр.: Стат. збірник. – Хмельницький: ХОУС, 2002.– 33 с.
145. Региональная экономика: планирование, прогнозирование, управление / А. С. Емельянов, В. Ф. Беседа, Е. Д. Клименко и др. – К.: Наук. думка, 1989. – 240 с.
146. Ринок праці України в 1998 році: Аналітично-стат. збірник. – К.: Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, 1999. – 198 с.
147. Ринок праці України в 1999 році: Аналітично-стат. збірник. Ювілейний випуск. – К.: Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, 2000. – 203 с.
148. Розміщення продуктивних сил України: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Питюренко, Я. Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.
149. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / Є. П. Качан, М. О. Ковтонюк, М. О. Петрига та ін.; За ред. Є. П. Качана. – К.: Вища школа, 1997. – 375 с.
150. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / Є. П. Качан, М. О. Ковтонюк, М. О. Петрига та ін.; За ред. Є. П. Качана. – К.: ВД “Юридична книга”, 2001. – 552 с.
151. Розподіл населення Хмельницької області за статтю і віком. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 1997. – 33 с.
152. Розподіл населення Хмельницької області за статтю і віком. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 1998. – 33 с.
153. Розподіл населення Хмельницької області за статтю і віком. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 1999. – 34 с.
154. Розподіл населення Хмельницької області за статтю і віком. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 2000. – 33 с.

155. Рудченко А. Ю. Воспроизводство рабочих мест: теория, прогнозирование. – К.: Наукова думка, 1993. – 117 с.
156. Рынок труда и социальная политика в Центральной и Восточной Европе. Переходный период и дальнейшее развитие.: Пер. с англ. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – 134 с.
157. Сакс Дж., Пивоварський О. Економіка перехідного періоду: Уроки для України : Пер. з англ. – К.: Основи, 1996. – 345 с.
158. Світова економіка: Підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков та ін. – К.: Либідь, 2000. – 582 с.
159. Сергеева Г. П., Чижова Л. С. Эффективное использование трудового потенциала. – М.: Знание, 1987. – 63 с.
160. Сидорук С. Ринкова ніша кредитівок в Україні поволі наповнюється. // Тиждень. – 1999. – № 43. – С. 7 – 8.
161. Следзь С., Следзь Н. За обсягами продажів пральні машини стали найпопулярнішою побутовою технікою // Галицькі контракти. – 1998. – № 50. – С. 44 – 44.
162. Слезингер Г. Э. Социальная экономика: Учебник. – Изд-во «Дело и Сервис», 2001. – 368 с.
163. Соціальні пріоритети ринку праці: методологія, практика, шляхи забезпечення / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. В. Онікієнко, О. О. Кучинська та ін. – К.: РВПС України НАН України, 2001. – 261 с.
164. Соціально–трудоий потенціал: теорія і практика: У 2-х ч. / М. І. Долішній, С. М. Злупко, С. І. Бандур та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 470с.
165. Старцун Т. П. Стан ринку праці Подільського регіону та шляхи його регулювання: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.02. / НЦЗРП Міністерства праці України НАН України. – К., 1997. – 23 с.
166. Статистика: Підручник / А. В. Головач, А. М. Єріна, О. В. Козирев та ін. – К.: Вища школа, 1993. – 623 с.

167. Статистичний збірник основних показників соціально-економічного розвитку Хмельницької області за 1998 рік. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 1999. – 256 с.
168. Статистичний збірник основних показників соціально-економічного розвитку Хмельницької області за 1999 рік. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 2000. – 271 с.
169. Статистичний збірник основних показників соціально-економічного розвитку Хмельницької області за 2000 рік. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 2001. – 447 с.
170. Статистичний щорічник України за 1999 рік. – К.: Техніка, 2000. – 648 с.
171. Статистичний щорічник України за 2000 рік. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
172. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: Техніка, 2002. – 645 с.
173. Статистичний щорічник Хмельницької області за 1997 рік. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 1998. – 463 с.
174. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2001 рік. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 2002. – 459 с.
175. Створювати нові робочі місця тепер вигідно // Тернопіль-Бізнес. – 2001. – № 7. – С. 4.
176. Стеценко С. Г., Швець В. Г. Статистика населення: Підручник. – К.: Вища школа, 1993. – 463 с.
177. Стешенко В. С. Теоретичні проблеми відтворення населення: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.18. / Ін-т економіки НАН України. – К., 1994. – 42 с.
178. Страхолес Л. Досвід США та держав Західної та Східної Європи щодо регулювання ринку праці // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 2000. – Вип. 4. – С. 182 – 187.

179. Структурна трансформація економіки та ринок праці України: тенденції, соціальні наслідки, перспективи / Бандур С. І., Заяць Т. А., Маршавін Ю. М., та ін. – К.: РВПС України НАН України, ІПКДСЗ, 1999. – 268с.
180. Ткаченко Л. Г. Зайнятість у неформальному секторі економіки України: методологія, аналіз, напрями регулювання: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2001. – 19с.
181. Ткаченко Л.Г. Критерії визначення неформального сектора економіки в Україні // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України. – 1998. – Вип. 7. – С. 91 - 95.
182. Ткаченко Л.Г. Методологічні засади визначення зайнятості населення України в неформальному секторі економіки // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 3. – С. 17-22.
183. Ткаченко Л.Г. Неформальний сектор економіки: підходи до визначення поняття // Економіка України. – 1999. – № 4. – С. 33 - 39.
184. Ткаченко Л.Г. Система показників статистики праці в сільському господарстві та її інформаційне забезпечення // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України. – 2001. – Вип. 15. – С. 87-97.
185. Трубич С. Ю. Концептуальні цілі і принципи системи державного регулювання зайнятості населення і функціонування ринку праці // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1998. – Вип. 2. – С. 222 – 232.
186. Трубич С. Ю. Методологічні та методичні підходи до обґрунтування оцінки ефективності регіональних програм зайнятості // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1999. – Вип. 3. – С. 143 – 153.

187. Трубич С. Ю. Трудовий потенціал і зайнятість населення України в умовах переходу до ринку. – Тернопіль: Поліграфіст, 1996. – 200 с.
188. Трудовые ресурсы: проблемы сбалансированного распределения / В. В. Оникиенко, С. И. Бандур, И. В. Белоконь и др. – К.: Наук. думка, 1986. – 248с.
189. Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості / М. І. Долішній, С. М. Злупко, Т. С. Злупко та ін. – Ужгород: Карпати, 1997. – 422 с.
190. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці / М. І. Долішній, С. М. Злупко, Т. С. Злупко, Т. Б. Токарський. – Львів: Вид-во Львівського інституту внутрішніх справ, 1997. – 340 с.
191. Україна. Огляд політики зайнятості / Міжнародне Бюро Праці. Сектор з питань політики зайнятості та ринку праці. Бюро МБП для країн Центральної та Східної Європи: Переклад з англ.: Є. Омельчук, Т. Шинкаренко. – К., 1998. – 135 с.
192. Україна – 2010 (Конспект програми стратегічного розвитку).– К.: Медіа-центр “Профіт”, 1999. – 38 с.
193. Федоренко В. Г. Інвестиційний менеджмент: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1999. – 184 с.
194. Хмельниччині 60 років. Стат. збірник. – Хмельницький: Хмельницьке обласне управління статистики, 1997. – 519 с.
195. Царик Т. Є., Качан Є. П. Методи економічного обґрунтування розміщення продуктивних сил // Розміщення продуктивних сил України. – К.: Вища школа, 1997. – С. 89 – 103.
196. Цісецький О. Є. Соціально-економічні передумови формування зайнятості населення Хмельницької області // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1999. – Вип. 3. – С. 113 – 117.

197. Цісецький О. Є. Регіональні проблеми зайнятості молоді // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 2000. – Вип. 4. – С. 202 – 205.
198. Чернишев І. В. Статистика для нових ринків праці в країнах з перехідною економікою: техн. посібн. з джерел, методів, класифікації та політики / За участю Г. Стендінга; Передм. Ф. Мехрана. – Укр. вид. перегл. та доповн. – К.: НДІ статистики Держкомстату України, 2000. – 282 с.
199. Шушпанов Д. Г. Природний рух населення та економічні наслідки його змін в Тернопільській області // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1998. – Вип. 2. – С. 193 – 203.
200. Шушпанов Д. Г. Принципи та методи демографічного обґрунтування розміщення виробництва товарів широкого вжитку (на матеріалах Тернопільської області): Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К., 1998. – 19 с.
201. Шушпанов Д. Г. Сучасна демографічна ситуація на Поділлі та її прогноз на перспективу // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. – Тернопіль: Економічна думка. – 1999. – Вип. 4. – С. 163 – 171.
202. Эклунд Клас. Эффективная экономика: шведская модель: Экономика для начинающих и не только для них...: Пер. со швед. – М.: Экономика, 1991. – 347 с.
203. Юрлова Н. Л. Порівняльний аналіз стану ринку праці і політики зайнятості в країнах Центральної та Східної Європи // Вісник Технологічного університету Поділля. – Хмельницький: ТУП. – 1998. – № 6. – С. 62 – 73.

204. Якуба К. І. Жінки в трудовому потенціалі села. – К.: Аграрна наука, 1998. – 276 с.
205. Anderson F. J. Regional Economic Analysis: a Canadian Perspective. Toronto – London – Sidney, 1998. – 290 p.
206. Balcerowicz L. Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Warszawa, 1997.
207. Commander S. Enterprise Restructuring and Unemployment in Models of Transition. Washington, 1998.
208. Countries in transition provide Trade reforms // IMF Survey. 1998. Vol. 27, N 19. October 19.
209. Human Development Report. 1998. – New York: Oxford University Press, 1998.
210. Lenain P. Ten years of Transition: A progress report // Finance and Development. 1998. September.
211. The World Factbook. // www.cia.gov.
212. Transition economies face demographic challenges // IMF Survey. 1996. Vol. 25.
213. Transition report 1999. Ten years of Transition. EBRD, 1999.
214. World Development report, 1998 – 1999. Washington, D.C., 1999.

ДОДАТКИ

Додаток А

Територія і чисельність наявного населення по районах Хмельницької області*
на 5 грудня 2001 року

Адміністративні райони, міста	Територія, тис. км ²	Кількість населення, тис. осіб	Щільність населення, осіб / км ²
По області	20.63	1430,8	69
райони			
Білогірський	0.78	31,3	40
Віньковецький	0.65	30,7	47
Волочиський	1.10	63,1	57
Городоцький	1.11	58,9	53
Деражнянський	0.91	39,7	44
Дунаєвецький	1.18	75,1	64
Ізяславський	1.25	53,0	42
Кам'янець-Подільський	1.54	70,8	46
Красилівський	1.18	58,9	50
Летичівський	0.95	36,0	38
Новоушицький	0.85	38,5	45
Полонський	0.87	53,9	62
Славутський	1.17	35,2	30
Старокостянтинівський	1.25	36,2	30
Старосинявський	0.67	25,9	39
Теофіпольський	0.71	31,7	44
Хмельницький	1.22	47,5	39
Чемеровецький	0.93	49,9	54
Шепетівський	1.16	38,4	33
Ярмолинецький	0.90	40,9	45
міста			
м. Хмельницький	0.09	254,0	2822
м. Кам'янець-Подільський	0.03	100,0	3333
м. Славута	0.02	37,7	1885
м. Шепетівка	0.04	49,8	1245
м. Нетішин	0.07	36,9	527
м. Старокостянтинів	0,04	36,8	920
Україна	603,7	48415,5	80

* Складено за даними [174, с. 5; 172, с. 346-349].

(додаток Б (*картодіаграма*) в електронному варіанті не існує)

(продовження додатку Б (*картодіаграма*) в електронному
варіанті не існує)

Додаток В

Житлове будівництво у Хмельницькій області

Таблиця 1

Капітальні вкладення у житлове будівництво, у порівнянних цінах, млн. грн.*

Роки	Інвестиції в основний капітал	у тому числі за формами власності			
		державна	приватна (включаючи кошти населення на будівництво власних житлових будинків)	колективна (власність господарських товариств, кооперативів тощо)	з неї житлово- будівельних кооперативів
1990	233,9	115,5	68,1	50,3	25,0
1995	99,7	37,6	42,6	19,5	3,5
1996	75,5	27,0	23,5	25,0	5,0
1997	92,0	41,9	33,5	16,6	2,0
1998	75,7	29,5	36,2	10,0	2,0
1999	74,0	24,9	39,6	9,5	0,9
2000	61,1	19,5	33,2	8,4	0,5
2001	60,2	13,0	33,8	13,4	...

*) Складено за даними [174, с. 216].

Інвестиції в основний капітал у житлове будівництво
по містах і районах Хмельницької області, у порівнянних цінах, тис. грн.*

Міста, адміністративні райони	1990 р.	1995 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
По області	233873	99662	74039	61132	60172
міста					
Хмельницький	68861	29592	22878	18621	20393
Кам'янець-Подільський	20124	5234	4220	5698	3499
Нетішин	...	4383	7996	7825	5385
Славута	10114	741	1629	862	4557
Шепетівка	10711	876	1259	1455	1858
Старокостянтинів	...	...	...	966	423
райони					
Білогірський	3973	384	740	660	300
Віньковецький	3100	688	1185	764	1247
Волочиський	7530	3086	1703	1051	560
Городоцький	6897	3685	1777	2152	1754
Деражнянський	5492	939	889	544	1438
Дунаєвецький	4375	1500	2443	2561	2162
Ізяславський	5167	1765	740	514	565
Кам'янець-Подільський	9911	6460	4591	4353	4551
Красилівський	6538	4271	4590	2072	1741
Летичівський	5260	2387	1259	1327	1330
Новоушицький	4646	521	740	452	280
Полонський	8287	2322	1851	1284	1820
Славутський	16365	1568	889	1204	404
Старокостянтинівський	10028	1933	1259	770	311
Старосинявський	4074	557	518	293	286
Теопільський	3659	1587	1333	1901	1111
Хмельницький	7479	12728	3776	1657	1616
Чемеровецький	2888	1743	2665	214	518
Шепетівський	4926	1576	444	587	351
Ярмолинецький	3468	8965	2591	1247	1053
Нерозподілені	-	171	74	98	659
Україна, млн. грн.	8970	3353	2173	2302	2139

*) Складено за даними [174, с.142; 172, с. 229].

Введення в експлуатацію індивідуальних житлових будинків населенням
по містах і районах Хмельницької області, м² загальної площі*

Міста, адміністративні райони	1990 р.	1995 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
По області	145240	164454	142027	118150	140452
міста					
Хмельницький	12781	11786	22339	20708	39896
Кам'янець-Подільський	1417	423	5702	3501	2170
Нетішин	...	1424	242	247	400
Славута	1470	1616	2172	1629	2642
Шепетівка	2744	1952	3278	3956	4626
Старокостянтинів	...	...	...	2988	2935
райони					
Білогірський	5940	4587	3381	2918	2640
Віньковецький	7269	2342	5589	2947	3615
Волочиський	6368	6380	4404	3879	2688
Городоцький	5056	7854	10747	10154	9094
Деражнянський	2870	4085	4820	3980	8796
Дунаєвецький	6442	6975	9492	5214	3868
Ізяславський	6824	5458	2343	2399	2567
Кам'янець-Подільський	13055	18046	8066	9283	10296
Красилівський	10020	8290	9604	5237	4586
Летичівський	6291	12062	5014	5443	5446
Новоушицький	6651	4385	4027	2585	1789
Полонський	9829	13120	8053	6527	8454
Славутський	3016	3827	2539	2572	1483
Старокостянтинівський	11300	7874	6589	2862	2869
Старосинявський	2450	2897	2566	1297	1072
Теопільський	4348	7779	6174	7899	6578
Хмельницький	7344	17483	6419	4046	5603
Чемеровецький	2837	2776	3509	1169	1254
Шепетівський	4638	4517	1836	2162	2515
Ярмолинецький	4280	6516	3122	2548	2570
Нерозподілені	-	-	-	-	-
Україна, тис. м ²	4397	3877	3305	3351	3446

*) Складено за даними [174, с. 145; 172, с. 232].

Додаток Д

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції в галузі економіки Хмельницької області
у 1997 – 2001 роках, на кінець періоду, тис. доларів США*

Галузь	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
Всього	11273,20	12350,02	13881,50	15615,90	18008,3
в тому числі:					
Промисловість	7196,21	7062,68	8493,53	10041,48	12082,3
Сільське господарство	2159,75	2173,62	2055,78	2082,78	2012,2
Лісове господарство	–	–	–	5,50	5,50
Транспорт і зв'язок	–	–	329,24	–	163,5
Будівництво	97,31	97,31	97,31	28,81	–
Торгівля і громадське харчування	1592,92	2814,14	2594,87	2959,04	3743,7
Заготівлі	36,00	31,87	–	15,99	–
Операції з нерухомим майном	–	–	156,00	–	1,1
Виробничі види побутового обслуговування населення	90,75	70,26	54,77	361,19	–
Наука і наукове обслуговування	–	–	–	1,11	–
Охорона здоров'я, фізична культура та соціальне забезпечення	100,26	100,14	100,00	120,00	–

*) Складено за даними [143, с. 23; 174, с. 169].

Таблиця 2

Кількість працюючих на підприємствах з іноземними інвестиціями
в містах і районах Хмельницької області у 2000 році*

Міста, адміністративні райони	Всього підприємств	кількість працюючих	
		всього	в т. ч. робітників
Всього	59	1583	1049
м. Хмельницький	32	530	303
м. Кам'янець-Подільський	10	755	535
м. Нетішин	1	24	18
м. Шепетівка	4	22	14
Дунаєвецький район	3	9	1
Красилівський район	1	84	76
Полонський район	1	1	-
Старокостянтинівський район	1	35	23
Хмельницький район	4	119	77
Ярмолинецький район	1	4	2

*¹⁾ Складено за даними [143, с. 36].

Таблиця 3

Прямі іноземні інвестиції
в економіку міст та адміністративних районів Хмельницької області
у 1997 – 2001 роках, на кінець періоду, тис. доларів США*

Міста, адміністративні райони	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
Всього	11273,20	12350,02	13881,50	15615,90	18008,3
м. Хмельницький	4822,28	5518,10	6058,82	9370,15	11444,9
м. Кам'янець-Подільський	1664,07	1719,07	3402,36	3494,33	3744,1
м. Нетішин	58,70	58,70	58,70	58,70	58,70
м. Шепетівка	1863,28	1698,71	1693,98	45,65	45,1
Городоцький	-	-	-	-	49,8
Дунаєвецький район	496,37	541,15	84,34	111,34	109,3
Кам'янець-Подільський район	-	-	-	15,99	96,7
Красилівський район	49,28	491,11	425,50	414,08	532,2
Полонський район	-	-	9,64	9,64	-
Старокостянтинівський район	208,21	208,21	58,21	28,81	-
Хмельницький район	2040,14	2046,00	2040,33	2037,70	1917,6
Ярмолинецький район	70,87	68,97	49,82	29,51	9,9

*¹⁾ Складено за даними [143, с.11; 174, с. 169]

Додаток Е

Розподіл трудових ресурсів Хмельницької області
по адміністративних районах та містах

на 1.01.2001 р.

Адміністративні райони, міста	Всього, тис. осіб	в тому числі	
		працездатне населення працездатного віку, %	особи старшого віку і підлітки, %
По області	917,8	756,9	160,9
райони			
Білогірський	19,0	14,5	4,5
Вінковецький	18,4	13,3	5,1
Волочиський	37,9	31,6	6,3
Городоцький	36,7	27,7	9,0
Деражнянський	24,3	17,0	7,8
Дунаєвецький	42,1	36,9	5,2
Ізяславський	31,6	24,9	6,7
Кам'янець-Подільський	42,9	27,4	15,5
Красилівський	36,9	29,1	7,8
Летичівський	20,8	16,0	4,8
Новоушицький	23,9	17,6	6,3
Полонський	33,8	26,9	6,9
Славутський	22,1	12,9	9,2
Старокостянтинівський	21,2	14,4	6,8
Старосинявський	16,8	12,0	4,8
Теодіпольський	21,9	15,5	6,4
Хмельницький	31,0	19,0	12,0
Чемеровецький	31,5	22,0	9,5
Шепетівський	24,1	14,8	9,3
Ярмолинецький	26,2	17,5	8,7
міста			
Хмельницький	175,0	168,7	6,3
Кам'янець-Подільський	78,4	77,4	1,0
Шепетівка	31,9	31,4	0,5
Славута	23,2	22,9	0,3
Нетішин	23,3	23,2	0,1
Старокостянтинів	22,9	22,3	0,6
Україна	29961,1	91,5	8,5

*) Складено за даними [136, с. 5]

Додаток Ж

Структура зайнятості населення Хмельницької області

Таблиця 1

Кількість населення Хмельницької області, зайнятого в усіх сферах економічної діяльності, за формами власності на 1.01. 2001 р.*

Галузі економіки	Всього зайнято, тис. осіб	в тому числі за формами власності (%)		
		державна	колективна	приватна
Всього зайнято	711,3	26,5	37,7	35,8
В галузях економіки	637,4	29,5	42,3	28,2
Промисловість	95,8	19,6	78,8	1,6
Сільське і лісове господарство	313,1	2,8	42,0	55,2
Рибне господарство	0,4	-	100,0	-
Будівництво	21,7	25,3	69,6	5,1
Транспорт і зв'язок	24,3	49,0	50,6	0,4
Торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання, збут і заготівлі	32,1	21,8	67,3	10,9
Інформаційно-обчислювальне обслуговування	0,2	50,0	50,0	-
Виробничі види побутового обслуговування населення	2,6	11,5	80,8	7,7
Житлово-комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування населення	17,0	76,5	22,3	1,2
Охорона здоров'я, фізична культура і соцзабезпечення	35,5	95,2	4,5	0,3
Освіта, культура та мистецтво	60,1	98,8	1,0	0,2
Наука і наукове обслуговування	1,1	45,5	54,5	-
Фінансування, кредитування, страхування	5,5	61,8	38,2	-
Апарат органів управління	24,8	95,2	4,8	-
Інші галузі	3,2	56,3	37,5	6,2
В інших сферах економічної діяльності	73,9	-	-	100,0

*Складено за даними [136, с. 7].

Таблиця 2

Розподіл працівників за рівнем освіти та за галузями економіки*

Галузі економіки	Кількість штатних працівників на кінець року, осіб		з них закінчили вищі заклади освіти, %			
			1-2 рівня акредитації		3-4 рівня акредитації	
	1998р.	2001р.	1998р.	2001р.	1998р.	2001р.
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Всього	469290	382727	18,3	20,5	13,2	16,6
Промисловість	97858	71939	20,2	21,8	11,1	12,6
Сільське господарство	171648	127676	6,6	8,4	3,3	3,9
Лісове господарство	3413	3647	17,6	18,0	10,4	12,9
Рибне господарство	341	398	21,1	21,6	5,9	7,3
Транспорт	18185	14060	13,6	16,9	6,0	6,3
Зв'язок	7449	7084	24,4	26,6	10,1	14,3
Будівництво	21312	12575	15,4	21,5	10,0	9,2
Торгівля	11493	10593	46,5	36,0	12,2	17,6
Громадське харчування	2759	1611	29,3	36,8	5,1	7,6
Матеріально-технічне постачання і збут	2560	1635	20,4	21,9	11,0	13,7
Заготівлі	2603	2241	23,4	27,8	9,3	10,8
Інформаційно-обчислювальне обслуговування	77	67	14,3	16,4	19,5	28,4
Загальнокомерційна діяльність по забезпеченню функціонування ринку України	37	181	35,1	27,1	16,2	26,0
Гідрометеорологічна служба	91	96		37,5		43,8

Продовження табл. 2

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Виробничі види побутового обслуговування населення	1909	1273	18,8	26,4	10,4	12,4
Інші види діяльності сфери матеріального виробництва	2067	1238	7,8	11,2	13,0	11,8
Житлове господарство	2734	3546	25,0	27,2	5,6	7,9
Комунальне господарство	12201	11344	19,5	24,1	10,4	11,1
Невиробничі види побутового обслуговування населення	424	484	28,3	23,3	10,1	4,3
Охорона здоров'я	30871	30127	45,9	47,1	16,9	19,0
Туризм	52	23	7,7	39,1	9,6	21,7
Фізична культура	966	1001	19,9	17,0	33,9	44,1
Соціальне забезпечення	1549	1754	21,7	29,0	8,0	7,3
Освіта	49698	49679	22,1	20,3	42,8	45,8
Культура і мистецтво	7656	7554	46,2	43,0	23,3	24,2
Наука, наукове обслуговування	642	1066	23,7	20,8	50,2	44,9
Фінансування, кредитування, страхування	3508	2838	39,7	33,8	32,8	43,0
Апарат органів державного і господарського управління	15187	16972	31,0	29,2	45,5	52,1

*Складено за даними [137, с. 32].

Питома вага молоді та пенсіонерів зайнятих у галузях економіки
Хмельницької області, %*.

Галузі економіки	Працівники у віці 15-28 років		Працюючі пенсіонери	
	1998 р.	2001 р.	1998 р.	2001 р.
Всього	16,6	16,2	8,0	10,2
Промисловість	16,8	17,1	7,4	9,6
Сільське господарство	11,8	14,6	9,4	12,0
Лісове господарство	17,1	18,2	8,6	8,8
Рибне господарство	10,5	12,3	7,1	12,6
Транспорт і зв'язок	12,5	14,0	4,7	8,7
Будівництво	12,9	12,6	7,2	11,5
Торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання і збут, заготівлі	13,9	16,8	7,6	9,9
Інформаційно-обчислювальне обслуговування	9,1	9,0	9,7	22,4
Операції з нерухомим майном	...	24,0	...	8,0
Загальнокомерційна діяльність по забезпеченню функціонування ринку України	...	17,7	7,1	8,8
Гідрометеорологічна служба	16,7	10,4	13,5	21,9
Виробничі види побутового обслуговування населення	12,1	17,8	12,6	13,5
Інші види діяльності сфери матеріального виробництва	26,8	27,1	6,3	2,3
Житлово-комунальне господарство, невиробничі види побутового обслуговування населення	17,9	16,1	9,8	12,0
Охорона здоров'я, фізична культура, соціальне забезпечення	20,1	22,5	9,7	13,6
Освіта	17,9	15,1	8,8	11,2
Культура	20,5	15,4	10,4	9,4
Мистецтво	14,5	17,2	12,3	15,9
Наука, наукове обслуговування	12,2	16,2	8,3	13,6
Фінансування, кредитування, страхування	16,6	16,3	5,0	7,2
Апарат органів державного і господарського управління	18,5	19,7	6,0	6,7

*Складено за даними [174, с.288–290].

Таблиця 4

Чисельність жінок зайнятих в галузях економіки Хмельницької області

Галузі економіки	Всього, осіб		У % до загальної кількості працівників галузі	
	1998 р.	2001 р.	1998 р.	2001 р.
<i>I</i>	2	3	4	5
Всього	224615	188425	47,9	49,2
Промисловість	44193	31512	45,2	43,8
Сільське господарство	66830	49363	38,9	38,7
Лісове господарство	553	624	16,2	17,1
Рибне господарство	50	358	14,7	89,9
Транспорт	4579	39,42	25,2	28,0
Зв'язок	4826	4588	64,8	64,8
Будівництво	4757	3326	22,3	26,4
Торгівля	9157	6936	79,7	65,5
Громадське харчування	2435	1319	88,3	81,9
Матеріально-технічне постачання і збут	857	512	33,5	31,3
Заготівлі	959	960	36,8	42,8
Інформаційно-обчислювальне обслуговування	46	58	59,7	63,0
Загальнокомерційна діяльність по забезпеченню функціонування ринку України	33	86	89,2	47,5
Гідрометеорологічна служба	80	76	87,9	79,2
Виробничі види побутового обслуговування населення	1006	656	52,7	51,5
Інші види діяльності сфери матеріального виробництва	515	247	24,9	20,0
Житлове господарство	1418	1957	51,9	55,2
Комунальне господарство	3243	3152	26,6	27,8
Невиробничі види побутового обслуговування населення	371	407	87,5	84,1
Охорона здоров'я	24719	23901	81,2	79,4
Оздоровчі установи і установи відпочинку	267	17	64,3	56,7
Фізична культура	349	349	36,1	34,9
Соціальне забезпечення	1276	1496	82,4	85,3
Туризм	40	17	76,9	73,9

Продовження таблиці 4

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Освіта	35306	35749	71,0	72,0
Культура	4769	4470	71,5	66,0
Мистецтво	402	344	40,7	44,0
Наука, наукове обслуговування	357	463	55,6	43,4
Фінансування, кредитування, страхування	2733	1991	77,9	70,2
Апарат органів державного і господарського управління	8489	9546	55,9	56,3

*Складено за даними [137, с. 36].

Додаток 3

Чисельність зареєстрованих безробітних у Хмельницькій області,
які проходили професійне навчання у 2000 р.*

Адміністративні райони, міста	Всього безробітних, осіб	з них проходили професійне навчання	
		всього, осіб	частка від загальної кількості безробітних, %
Всього по області	55026	3713	6,75
райони			
Білогірський	825	68	8,24
Віньковецький	867	33	3,81
Волочиський	1781	162	9,10
Городоцький	1146	116	10,12
Деражнянський	1119	71	6,34
Дунаєвецький	3507	260	7,41
Ізяславський	2105	127	6,03
Кам'янець-Подільський	2110	126	5,97
Красилівський	1123	135	12,02
Летичівський	637	88	13,81
Новоушицький	974	62	6,37
Полонський	2017	78	3,87
Славутський	2904	192	6,61
Старокостянтинівський	5201	274	5,27
Старосинявський	1106	94	8,50
Теофіпольський	1018	71	6,97
Хмельницький	842	150	17,81
Чемеровецький	713	70	9,82
Шепетівський	6133	197	3,21
Ярмолинецький	628	82	13,06
міста			
м. Хмельницький	8317	577	6,94
м. Кам'янець-Подільський	7620	589	7,73
м. Нетішин	2333	91	3,90

*Складено за даними [136, с.21]

Додаток К
Основні показники діяльності малих підприємств за галузями економіки

Таблиця 1

Кількість малих підприємств за видами економічної діяльності, од. *

Види економічної діяльності	Україна				Хмельницька область			
	1999 р.	%	2001 р.	%	1999 р.	%	2001 р.	%
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Всього	197127	100	233607	100	4184	100	4841	100
у тому числі:								
сільське господарство, мисливство та лісове господарство	4589	2,3	10157	4,3	164	3,9	281	5,8
промисловість	30253	15,4	37652	16,1	717	17,1	901	18,6
будівництво	16175	8,2	19882	8,6	318	7,6	417	8,6
оптова і роздрібна торгівля (включаючи торгівлю транспортними засобами та послуги з їх ремонту)	100148	50,8	100248	42,9	2095	50,1	2016	41,7
готелі та ресторани	6655	3,4	7939	3,4	133	3,2	147	3,0
транспорт і зв'язок	6598	3,3	9887	4,2	108	2,6	200	4,1

Продовження табл. 1.

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги користувачам	20827	10,6	32031	13,7	362	8,7	516	10,7
освіта	1439	0,7	1876	0,8	21	0,5	36	0,7
охорона здоров'я та соціальна допомога	1859	0,9	2395	1,1	56	1,3	71	1,5
колективні, громадські та особисті послуги	7209	3,7	8456	3,6	189	4,5	212	4,4
Інші	1375	0,7	3084	1,3	21	0,5	44	0,9

*) Складено за даними [172, с. 318; 174, с. 221].

Продовження додатку К

Таблиця 2

Динаміка чисельності працюючих на малих підприємствах, тис. осіб*

	1999 р.	2000 р.	2001 р.
Україна	1677,5	1709,8	1807,6
Хмельницька область	39,3	41,8	45,0

*) Складено за даними [172, с. 317; 174, с. 221].

Таблиця 3

Кількість малих підприємств за формами власності, од. *

Форми власності	Україна				Хмельницька область			
	1998 р.		2001 р.		1998 р.		2001 р.	
	кількість	%	Кількість	%	кількість	%	кількість	%
Всього	173404	100	233607	100	2680	100	4841	100
в тому числі:								
державна	3032	1,7	3084	1,3	190	7,1	69	1,4
комунальна	5650	3,3	6882	2,9	...	...	302	6,2
приватна	51029	29,5	75604	32,4	948	35,4	1740	36,0
колективна	112748	65,0	146891	62,9	1541	57,5	2724	56,3
міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав	945	0,5	1146	0,5	1	0,0	6	0,1

*) Складено за даними [172, с. 321; 174, с. 227; 168, с. 147].